

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 2 MARS 2012 PRIS: 89:-

Tabula rasa?

Om hur evolutionsläran kan vidga vår förståelse
av vad det innebär att vara människa

NILS UDDENBERG, ANNE CAMPBELL, NIMA SANANDAJI och STEVEN PINKER reder ut begreppen.

FRIZON

FREDRIK EKELOUND

ser hur rädsla och
misstänksamhet tar över
i hemstaden Malmö.

SAMHÄLLE

ANNA-LENA LAURÉN

rapporterar om dissidenter
i Vladimir Putins repressiva
Ryssland.

INTERVJU

SIMON BARON-COHEN

om hur biologiska skillnader
mellan könen gör det lättare
att förstå autism.

7 388280 408901

RETURVECKA V 16

Classic British engineering

Det är verkligen något speciellt med äkta, genuina skinnmöbler. För varje år som går blir de dessutom bara vackrare. De skaffar sig den där extra karaktären och digniteten. Våra skinnmöbler kommer från Lancashire i nordvästra England. Här tillverkas de för

hand enligt gamla metoder, av förstklassigt skinn och med finaste fjäder och dun i plymåer och kuddar. Är enbart det bästa bra nog åt dig, rekommenderar vi anilinskin. Det är så lite som 5% av alla skinn som duger till anilinskin.

BRITTFURN
Timeless British Furniture

SHOWROOM: STUREGATAN 20, STOCKHOLM TEL 08-661 70 80

MÅN-FRE 11-18 LÖR 11-16 SÖN 12-16

| BRITTFURN.SE |

Konsensuskultur hotar vetenskapen

**Johan
Lundberg**

Den rigida konsensuskulturens mest problematiska kännetecken är att den ställer sig i vägen för sanningssökandet och därmed – ytterst sett – för vetenskapen.

Iflera av den senaste tidens debatter har Axess varit en självklar referenspunkt. Dock kanske inte alltid i kraft av vad som faktiskt har stått att läsa i tidskriften. Snarare har det handlat om tidskriftens omslag, eller om Axess som påstådd exponent för de allt starkare högervindar som en del opinionsbildare med uttalad vänsterprofil tycker sig erfara.

Man kan inte komma ifrån intrycket av att högerstämpeln i denna typ av debatter hänger samman med att vi lever i en åsiktsmässigt homogen kultur. Därmed kommer de åsikter som avviker från konsensus att regelmässigt uppfattas som problematiska och i kulturdebatten förses med de för tillfället mest effektiva varningsflaggorna – just nu till exempel ”högerpopulist” och ”högerspöke”.

Axess ambition att verka för ökad idémässig pluralism torde mot denna bakgrund vara svårt att uppfylla utan att framkalla hatiska reaktioner från konsensuskulturens försvarare.

Men samma målsättning är också svår att leva upp till utan att rikta sökarljuset mot naturvetenskapliga rön med betydelse för humaniora och samhällvetenskap.

Med detta nummer knyter vi an till det intresse för nutida evolutionsteorier som tidigare har manifesterats i ett temanummer om evolutionära aspekter på konst- och litteraturhistorieskrivningen. Att närma sig evolutionära teoribildningar är dock i det svenska kulturklimatet långtifrån okontroversiellt. Att antyda att det kan finnas biologiska bevekelsegrunder för människans beteende på individnivå, eller för hur olika samhällen och kulturer i vidare bemärkelse har utvecklats och organiserats, betraktas inte sällan som en högerståndpunkt. Detta genom att de biologiska rönen antas legitimera en återgång till exempelvis föräldrade familjemönster, till begränsningar av kvinnans frihet, intoleranta attityder gentemot sexuella minoriteter och så vidare.

Dock bör det betänkas att evolutionsläran eventuella riktighet inte implicerar en viss sorts politik. Man kan argumentera för lika rättigheter för män och kvinnor, även om det visar sig att kön och sexualitet inte är sociala konstruktioner. Att underlätta för män att göra karriär inom kvinnodominerande yrken – eller tvärtom – kan naturligtvis motiveras etiskt lika gärna som vetenskapligt (och kanske är det dessutom på sikt bättre att förlita sig på moraliska argument än på föregivet vetenskapliga teorier, som kan visa sig vara felaktiga). Men att dra politiska implikationer från evolutionsläran kompliceras också av att den vänster som idag upprörs över biologiska förklaringsmodeller inte så lite påminner om de konservativa, religiösa företrädare som under andra hälften

av 1800-talet fick se sin världsbild utmanad av evolutionsläran. För såväl dagens som gårdagens kritiker av evolutionära perspektiv finns en föreställning om att biologin sätter käppar i hjulen för den som drömmer om att skapa en etiskt fördömlig människa. Skillnaden är att dessa drömmar för drygt hundra år sedan var religiöst motiverade; medan de idag vävs av stoftet från utopiskt inriktade ideologier som feminism eller kommunism.

På motsvarande sätt förhåller det sig med de politiska implikationerna av Steven Pinkers teorier om att världen blir allt fredligare. På ett sätt kan hans rön naturligtvis tyckas pulverisera den konservativa föreställningen om att liberalismen innebär en nivellering, som i sin tur hotar det civiliserade samhället. För konservativa antas ju civiliserade beteenden ha sin grund inte minst i samspelet mellan individen och de organiskt framvuxna gemenskaper som denne ingår i som en självklar del, men som i det moderna samhället tenderar att lösas upp, samtidigt som den enskilda individens möjligheter till självförverkligande optimeras.

Å andra sidan ger Pinkers teorier legitimitet åt den konservativa tanken om att civilisationsprocessen har haft en positiv inverkan på människan, detta i kontrast till den uppfattning som är så utbredd inom dagens vänster, där den västerländska civilisationsprocessen anses ha haft ett företrädesvis negativt inflytande både på den enskilda individen och på andra kulturkretsar.

Pinkers analys utgår från en fundamental kritik mot föreställningen om människan som ett tomt ark och den därmed sammanlänkade idén om den ädle vilden. Detta kan naturligtvis synas utmana dagens vänster, vilken till stora delar omfattar ett kulturrelativistiskt synsätt, där det anses omöjligt att säga att en civilisation är bättre och mer utvecklad än en annan. Icke desto mindre är det svårt att fastställa om kulturrelativismen är ett höger- eller vänsterprojekt. Man kan inte bortse från dess starka ställning bland konservativa romantiker under det tidiga 1800-talet, liksom i de flesta nations- och kulturbevarande projekt idag.

Men även utifrån ett renodlat vetenskapligt perspektiv finns det anledning att undvika att låta det politiska perspektivet skymma den centrala motsättningen mellan vad som är sant och falskt. Det är nämligen det som är den rigida konsensuskulturens kanske mest problematiska konsekvens: att den ställer sig i vägen för sanningssökandet och därmed – ytterst sett – för vetenskapen.

Johan Lundberg

Häng med i debatten!

De sju antologierna

Framtidens arbetsmarknad

Climategate

Välfärdsstatens framtid

IT och rymden

Den nya borgerligheten

Nya partier och missnöjespartier

Bergslagen i globaliseringens tidevarv

bygger på seminarieserien

Från järnbruk till hjärnkraft

som hölls på Engelsbergs bruk

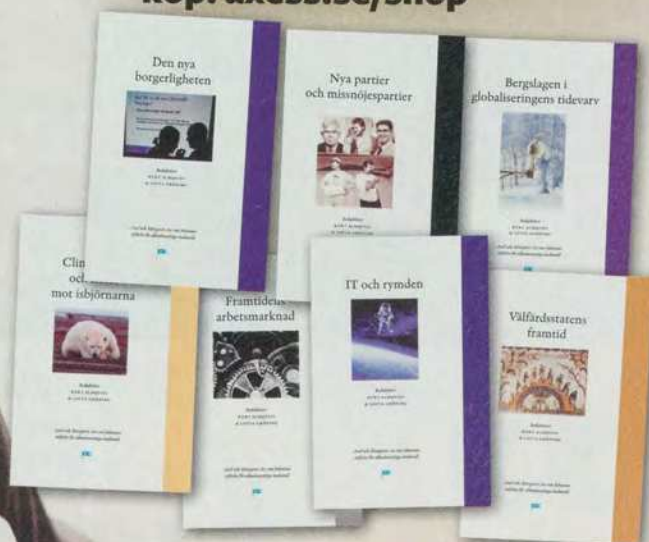
under 2010 och 2011.

Ledande forskare, politiker och

debattörer medverkar!

Kom in på webben och

köp: axess.se/shop

– En ovärderlig kunskapskälla för att hålla sig ajour i brännande samhällsfrågor.

– **Alice Teodorescu**, jurist och debattör. Medverkari Den nya borgerligheten.

**Alla sju endast
399 kronor!***
**Styckepreis:
80 kronor***

*Porto tillkommer.

axess.se/shop

10 SAMHÄLLE

- Indien* Subhash Agrawal ser den indiska medelklassen göra myteri **10**
Ryssland Anna-Lena Laurén intervjuar ryska dissidenter **12**
Religion Thomas Gür om pilgrimsfärder på nätet **14**
Venezuela Adam Cwejman träffar oppositionen mot Hugo Chávez **15**
Turkmenistan Jens Westlund besöker ett slutet land **16**
Krönika Theodore Dalrymple vill förbjuda fotboll **18**
Notiser Tyska presidenter, hattuppätning och pressgrannar **19**

20 DOSSIER – Nationalismens skepnader

- Andreas Johansson Heinö om hur nationalismen fortsätter att prägla oss **21**
 Tove Lifvendahl om oönskade avvikare i den svenska konsensuskulturen **23**
 Per Brinkemo menar att vi måste börja erkänna kulturskillnader **24**
 Jonathan Laurence om utsikterna för en islamisk integration i Europa **26**

28 FRIZON

- Malmö* Fredrik Ekelund om våldet i hans hemstad **28**
Kognitionsvetenskap Peter Gärdenfors reder ut vårt behov av att lura oss själva **32**

35 OPINION

- Hedersvåld* Eli Göndör vill bredda begreppet hedersrelaterat våld **35**
Existentialism Claes-Magnus Hugoh anser att Sartres inflytande är överdrivet **36**
Feminism Jenny Sonesson framhåller en liberal feminism **37**

TEMA: SE MÄNNISKAN!

40 Darwin ständigt missförstådd

Darwins teorier har alltid varit kontroversiella. Numera är det främst vänstern som framställer biologin som ett hot. **Av Nils Uddenberg**

44 Därför blev kön en konstruktion

Könsskillnader är inte bara resultatet av miljö, utan också av biologi. Det vore kontraproduktivt att ignorera detta faktum. **Av Anne Campbell**

48 Tillitens evolution

Samhället gagnas av att medborgarna känner tillit till varandra. Frågan är i hur stor utsträckning som tilliten är biologiskt betingad. **Av Nima Sanandaji**

50 Mot en allt fredligare värld

Världen är fredligare än någonsin och det beror främst på att människan har blivit förnuftigare och mindre fördomsfull. **Av Steven Pinker**

När vi accepterar att kvinnlighet är socialt konstruerad och saknar psykologisk grund riskerar vi att utarbeta en politik som inte ligger i kvinnors intressen. **Anne Campbell sid 47**

TLKB
fol.

KUNGL. BIBL.
2012 -03- 14
STOCKHOLM

54 INTERVJU

Erik W Larsson samtalar med Simon Baron-Cohen.

58 TRADITION

Lars Lönnroth beklagar tystnaden kring författaren Sven Delblanc.

62 CIVILISATION

- Psykologi* Ivar Arpi diskuterar baksidorna med att vår kultur blir alltmer känslöfixerad **62**
Litteratur Kristoffer Leandoer skriver om Remy de Gourmont och litterära plagiat **64**
Musik Lars Anders Johansson tycker att den svenska visan slutat förnya sig **66**
Språk Lars Melin reflekterar över hur den ekonomiska krisen förändrar språket **67**
Krönika Tanja Bergkvist om IQ och sunt förnuft **68**
Notiser Kulturarvsdebatt, kulturdebatt och idédebatt **69**

70 RECENSIONER

- Roger Scruton har läst tre böcker om människan som biologi och kultur **71**
 Staffan Börjesson recenserar en fyllig biografi om dandyn Maurice Ravel **75**
 Torbjörn Elensky imponeras av författaren Henry James språkliga precision **76**
 Håkan Tribell läser om statens förändrade roll **78**
 Gustaf Almkvist om en självbiografi av *Times*-redaktören William Rees-Mogg **79**
 Hans Sjögren om hur världens ekonomier blir alltmer lika varandra **80**
 Per Jönsson studerar den heliga staden Jerusalems egen biografi **82**
 Peter Luthersson recenserar en bok om Dantes syn på kärlek **84**
 Widar Andersson kritiserar en bok om riksdagen **86**
 John Lloyd funderar över ett ursinnigt försvar för yttrandefriheten **87**
 David Andersson läser den definitiva biografien om George Kennan **88**
 Svante Nordin skriver om tre omfattande böcker om kommunism **90**
 Jayne Svennungsson om filosofernas relation till bilder **93**
 Kristoffer Leandoer funderar över kulturlivet i ockupationens Paris **95**
 Gunnar Wetterberg om arkeologivetenskapens framsteg **96**

98 VÄRLDENS GÅNG

Johan Hakelius funderar över tecken i tiden.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör: Johan Lundberg
Redaktörer: David Andersson, Ivar Arpi (vik), Therese Bohman och Mats Wiklund

Redaktionsråd: Niklas Ekdal, Peter Elmlund, Thomas Gür, Peter Luthersson, Nathan Shachar, Isabella Thomas
Grafisk form: Martin Genberg, Fredrik Sandberg och Pompe Hedengren

Redigering: Fredrik Sandberg
Vinjetbilder: Fredrik Tjernström
Porträtteckningar: Johan Patricny
Korrektur: Catharina Lewenhaupt
Omslagsbild: Porträtt av den nyfödde Federico av Urbino av Federico Barocci, 1605. Foto: Bridgeman/IBL Bildbyrå
Nästa nummer: 17 april 2012
Annonser: johan.lundberg@axess.se

Material: Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.
Prenumerationsärenden: Helår 9 nummer: 624 kr. Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31 E-post: axess@pressdata.se
Typsnitt: Freight, Archer

ISSN: 1651-0941
Repro och tryck: Kraftwerk
Vd: Kurt Almqvist
Ansvarig utgivare: Peter Elmlund
Ekonomiansvarig: Linda Bengtsson
Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr, 111 44 Stockholm.
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-788 50 50

Subhash Agrawal
Journalist och chef för tankesmedjan
India Focus.

Gustaf Almkvist
Jurist och skribent.

David Andersson
Författare och redaktör på Axess.

Widar Andersson
Chefredaktör och vd på *Folkbladet Östgöten*.

Ivar Arpi
Redaktör (vik) på Axess.

Tanja Bergkvist
Fil dr i matematik, verksam
vid Uppsala universitet.

Per Brinkemo
Journalist och författare.

Staffan Börjesson
Lärare och författare.

Anne Campbell
Professor i psykologi, Durham University.

Adam Cwejman
Ordförande i Liberala Ungdomsförbundet.

Theodore Dalrymple
Läkare, debattör och författare.

Fredrik Ekelund
Journalist och författare.

Torbjörn Elensky
Journalist och författare.

Thomas Gür
Skribent.

Peter Gärdenfors
Professor i kognitionsvetenskap, Lunds
universitet.

Johan Hakelius
Skribent.

Lars Anders Johansson
Musiker, journalist och
kulturansvarig på Timbro.

Andreas Johansson Heinö
Fil dr i statsvetenskap, Göteborgs universitet.

Per Jönsson
Redaktör på Utrikespolitiska institutet.

Erik W Larsson
Journalist.

Anna-Lena Laurén
Moskvakorrespondent på *Hufvudstadsbladet*.

Jonathan Laurence
Ph D i statsvetenskap, Boston College.

Kristoffer Leandoer
Författare.

Tove Lifvendahl
Kommunikationschef på Svenskt Näringsliv.

Lisbeth Lindeborg
Fil dr i statsvetenskap.

John Lloyd
Ledare för Axess Programme on Journalism
and Democracy och medarbetare på
Financial Times.

Peter Luthersson
Docent och vd för Bokförlaget Atlantis.

Lars Lönnroth
Professor emeritus i litteraturvetenskap,
Göteborgs universitet.

Lars Melin
Författare och docent i nordiska språk.

Svante Nordin
Professor i idé- och lärdoms historia,
Lunds universitet.

Sara Othman
Frilansskribent.

Steven Pinker
Professor i psykologi, Harvard University.

Nima Sanandaji
Vd för tankesmedjan Captus.

Roger Scruton
Författare och professor i filosofi.

Hans Sjögren
Professor i ekonomisk historia och
institutionell ekonomi, Linköpings universitet.

Jayne Svenungsson
Docent i systematisk teologi.

Håkan Tribell
Chef för idéverksamheten på Timbro.

Nils Uddenberg
Läkare, författare och professor.

Jens Westlund
Statsvetare.

Gunnar Wetterberg
Samhällspolitisk chef på Saco.

Går det att köpa gamla nummer av Axess?

Går det att köpa gamla nummer av Axess?

Åke Sandberg, Tranås

SVAR: Hej Åke!

Visst går det att köpa gamla nummer. De flesta tidigare nummer av Axess, så långt tillbaka som till 2007, finns att beställa på vår sajt: www.axess.se/shop. Red.

Biologin undervärderas

Johan Lundberg uttrycker det för milt i sin ledare i Axess nr 1 2012. Det finns i själva verket massiva bevis för att de skillnader vi observerar mellan män och kvinnor huvudsakligen är biologiska. Precis som det finns massiva bevis för att de viktigaste skillnaderna mellan individer också till stor del är biologiska. Ta bara en sådan sak som intelligens. Den har en ärftlighetsfaktor på 0,8, och korrelationen mellan gener och intelligens – vilket man har undersökt med tvillingstudier – är ännu tydligare. I ljuset av detta är det fullkomligt bisarrt att satsa pengar på ett spår som vi har bevisat är genomfalskt.

Jan Jansson

Vi skrattar inte åt södra Sverige

I föregående nummer uttalar sig Johan Hakelius i sin krönika vulgärt och öppet föraktfullt om "norrlänningar". Även om syftet är att vara rolig/burlesk/provocerande, bör man vara försiktig. Öppet förakt kan inte missförstås och passar dåligt i en annars utmärkt tidskrift.

För att fortsätta i Hakelii anda: Demokratiska Folkrepubliken Norrland (DFN) producerar överskott av el och omfattar nästan alla av dåvarande Sveriges gruvor och huvuddelen av skogar och skogsindustri med en avkastning som vida överstiger befolkningens behov. Exportinkomsterna från Svealand och Götaland, eller från utlandet, är enorma per capita. Motsvarigheten till den norska oljefonden har skapats. Vi finansierar de Hakeliska vaktornen längs Dalälven och kompletterar med avancerade övervakningssystem för att hindra oplanerad immigration söderifrån. Livsmedlen producerar vi själva i stor utsträckning och importerar resten från världsmarknaden, liksom toalettpapper. De röda fanborgarna har vi överlämnat till de fattiga avkrokarna i söder. Dock skrattar vi inte åt eller hämnar befolkningen där utan uppmuntrar en reglerad arbetskraftsinvandring norrut, med förtur till den som kan visa påbrå från DFN.

Carin och Håkan Forsén, Kengis

Gratulerar Axess!

Låt mig först, som gammal prenumerant lyckönska er på Axess till att slutligen ha funnit den rätta stilen på tidskriften. Det har tagit sin tid, men nu tycker jag att uformningen är mycket tilltalande. Gratulerar också till de båda senaste numrens teman. Anslaget ifråga om feministtemat förargar säkert många, men fyller absolut ett behov hos många andra. Och Dantetemat gjorde åtminstone mig glad, liksom Horace Engdahls artikel om Tigerstedt.

Nu till mitt ärende. Jag har spunnit vidare på temat "vårt behov av klassiker" och bifogar en just avslutad hexameterdikt i Ovidius efterföljd. Den heter "Europa och tjuren", och har två inspirationskällor: dels den klassiska Ovidiusdikten om Europa och tjuren från *Metamorfoserna* (liber secundus, v. 846–875), dels dagens högaktuella finanskris i Europa.

Europa och tjuren

Alldeles så som Europa gått in för att grundmura freden,

lade hon också sig vinn om folkens välfärd och tillväxt.

Sålunda levde de i många år i lycka och välstånd. Västland anses av gammalt bli till genom flit och förkovran.

Dock finns i samhället krafter som frestar oss med sin tendens att

locka med värdetillväxt genom lån och till arbetsfri inkomst.

En är den välkända tjuren, som stångar värden i höjden.

En har skepnad av björn, som med ramen slår ned allt mot marken.

Tjuren tjusade snart Europa med sin skönhet och styrka.

Frågan om hon borde sätta sin lit till frestaren tjuren föll henne aldrig in att då på allvar sig ställa.

Stark, med högburet huvud, på silverskimrande fälten rör sig riskvillig och djärv, till anfall, den ståtliga tjuren

färdig att upptaga väldiga lån till succé för Europa, övertygad om obruten tillväxt i världen och välstånd. "Tanken att lån absolut medför risker och hotar vår frihet

avvisar vi, de behövs för de väldiga planer vi välver", sade han och lät Europa ta plats på den kraftiga ryggen.

Omärkligt söker han se'n komma bort ifrån välkända marker,

vågar sig längre och längre iväg mot okända trakter, ut i de skuldräsk, där även de ädlaste planer går ner sig.

Väldiga skuldberg och hotande kravbrev snart hopas omkring dem.

Sent, alltför sent, noterar han hur de på alla de sidor omflutits av den stigande floden. Ej längre med hornen

vågar han göra de konster som dittills i regel fungerat.

Och på hans rygg, i vanmakt och kvidan, utblottad, Europa.

Anders Arfwedson

INDIEN

Mellan korruption och demokrati

Den politiska korruptionen har till slut fått den indiska medelklassen att reagera. Inte i någon annan demokrati har byråkratin samlat på sig så mycket makt och privilegier, skriver **Subhash Agrawal**.

FRAMTIDA HISTORIKER kan mycket väl lyfta fram 2011 som epokgörande i indisk politik. Detta var året då en rad korruptionsskandaler med högt uppsatta tjänstemän och statsråd avslöjades och där ofattbara summor offentliga medel ingick (enligt vissa uppgifter motsvarande nästan en fjärdedel av Indiens BNP). Något

som i sin tur väckte frågor om formerna för offentligt beslutsfattande inom områden som telekombranschen och infrastruktur, vilka är avgörande för Indiens ekonomiska tillväxt. Men ännu viktigare var att landets växande medelklass till sist kröp ur sina trygga gömslen för att visa sin upprördhet över denna skamlösa plundring av de offentliga kassakistorna. Under ledning av Anna Hazare, en respekterad samhällsreformator i Gandhis efterföljd, har det under det senaste året bedrivits en nationell kampanj för att inrätta en ny och kraftfull institution för korruptionsbekämpning, *Lok Pal*. Hundratusentals människor har gått ut på gatorna, medan miljoner har skrivit under upprop på webbsajter för sociala medier.

Efter många turer och stor dramatik på gator och torg och i parlamentet gick lagförslaget om *Lok Pal* till sist ändå inte igenom. Under hela förra året utväxlades häftiga beskyllningar mellan det styrande Kongresspartiet och huvudoppositionen, BJP, och även landets inflytelserika och högljudda civilsamhälle är fortfarande djupt splittrat i frågan. För att ytterligare öka förvirringen finns det åtminstone två versioner av lagförslaget: det ena, som regeringen lade fram i parlamentet, anses allmänt vara en uddlös och i bästa fall halvhjärtad åtgärd, med-

an det förslag som Hazare och hans grupp presenterat riskerar att skapa ännu en mäktig och i sista hand autokratisk institution utan ansvarsskyldighet.

All denna uppståndelse och parlamentära manipulation har komplicerat frågan och gjort den svårare att följa, vilket kan tän-

kas ge den politiska klassen en möjlighet att undkomma. Om detta är Indiens "arabiska vår", så är den också unikt indisk i sina ständigt nya förvecklingar, med hundratalens självutnämnda ledare som utger sig för att tala i "folkets" namn och en miljon folkresningar istället för ett enda Befrielsetorg.

MEN TROTS DESSA komplikationer får betydelsen av Anna Hazares kampanj inte underskattas. Han har fört in frågan

om korruption i den breda indiska politiska debatten för första gången på över en generation och har lyckats mobilisera den snabbt växande urbana medelklassen. Till skillnad från tidigare större proteströrelser i landet, till exempel om positiv särbehandling baserat på kast eller ekonomiska reformer, är korruptionsfrågan faktiskt något som snarare förenar än splittrar olika ideologiska och demografiska grupper, klasser och kaster. På ett mycket grundläggande plan har den urbana medelklassens ilska samma rötter som den förtvivlan bland indiska bybor som har lett till ett maoistiskt uppror: usel förvaltning, kvävande korruption, gigantiska ekonomiska klyftor och den politiska klassens totala likgiltighet.

DEN OFFICIELLA APATIN har nått så oroväckande höjder att mer offentliga medel numera går åt till statsanställdas löner och pen-

På ett mycket grundläggande plan har den urbana medelklassens ilska samma rötter som den förtvivlan bland indiska bybor som har lett till ett maoistiskt uppror.

Dissidenten återvänder

12 Anna-Lena Laurén intervjuar ryska dissidenter

Interaktiva pilgrimer

14 Thomas Gür om pilgrimsfärder på nätet

Oppositionen mot Chávez

15 Adam Cwejman träffar oppositionen mot Hugo Chávez

Det andra Nordkorea

16 Jens Westlund besöker ett slutet land

Krönika

18 Theodore Dalrymple vill förbjuda fotboll

Notiser

19 Tyska presidenter, hattuppätning och pressgrannar

Till stöd för Anna Hazares kampanj mot korruption har hundratusentals indier samlats på gatorna.

FOTO:HINDUSTAN TIMES/GETTY IMAGES

sioner eller ministerförmåner som gratis villor och bilar än åt Indiens offentliga sjukvård. Det vore i själva verket svårt att hitta en demokrati någon annanstans i världen där byråkraterna har samlat på sig så mycket makt, privilegier och inrotad orubblighet.

Allt detta underblåsar Anna Hazares rörelse och gör den till ett starkt hot mot det politiska etablissemangen. Korruption och förvaltning lär nu komma att bli den livligaste frågan och navet i det politiska livet den närmaste framtiden, särskilt med tanke på att fem av landets delstater nyligen har hållit val. Resultatet offentliggörs den 6 mars. Genom att direkt och med namns nämnande utmana släkten Gandhi och förknippa korruptionen i första hand med Kongresspartiet har Anna höjt insatserna för partiet dramatiskt, särskilt i Uttar Pradesh, landets folkrikaste och politiskt viktigaste stat.

UNDER NÅGRA ÅR nu har medierna trissat upp förväntningarna på Rahul Gandhi, som inom Kongresspartiet närmast blivit föremål för tillbedjan och förväntas uppstiga till maktens högsta höjder. Ett starkt resultat i delstatsvalet i Uttar Pradesh, där han bedrivit en intensiv kampanj, ses av de flesta kommentatorer som en passande startpunkt för hans slutliga upphöjelse till lan-

dets nästa premiärminister. Under nuvarande omständigheter har ett "starkt resultat" blivit ännu viktigare för Kongresspartiet, eftersom allt annat kommer att tolkas som en nesa för släkten Gandhi. Anna Hazare-faktorn har omintetgjort Sonia och Rahul Gandhis noggrant utarbetade plan för maktöverföring.

OM KONGRESSPARTIET gör ett dåligt val i Uttar Pradesh på grund av förnyade korruptionsmisstankar, vilket är fullt möjligt, skulle situationen kunna leda till ännu större politisk och ekonomisk instabilitet. Kongresspartiet är populistiskt, och trots att premiärminister Manmohan Singhs regering rymmer en del ledande ekonomer och reformvänner har den varit frikostig med bidrag, låneeftergifter och andra ohållbara vallöften de senaste åren. Indiens totala budgetunderskott har ökat till nästan 12 procent, från 8 procent 2004 när Kongresspartiet tog över. Den siffran kan dock öka betydligt på grund av fortsatta subventioner i form av ett lagförslag om tryggad livsmedelsförsörjning, ett älsklingsprojekt inom Gandhisläkten. Alla vet att subventioner är slösaktiga och ohållbara, men med ett svagt resultat i delstatsvalen kommer de förnuftiga rösterna i partiet troligen att köras över.

I ett vidare perspektiv har de märkliga turerna i denna antikorrupptionskampanj möjliggjort en närmare granskning av Indiens berömda demokrati, och det är inte den fina bild som indierna vanligen hyllar. Visst, val anordnas ofta i Indien. Deltagandet är stort och landets fattiga är verkligen flitigast att rösta. Indien har också för vana att avsätta sittande regeringar. Allt detta bör göra indierna stolta och gör det också, särskilt med tanke på att Indien är omgivet av kollapsade eller autokratiska stater. Å andra sidan saknas det mogna debatter och kompromisser i Indiens offentliga sfär, där fokus istället ligger på att försöka överlista eller utmanövrera varandra. Under senare tid verkar många grupper inom de indiska medierna och civilsamhället ha införlivats med makteliten. En skandal nyligen, med en inflytelserik företagslobbyist och många framstående journalister inblandade, har rest bekymmersamma frågor om hur oberoende de indiska medierna egentligen är.

Indiens demokrati sitter fast i ett träsk av personkult, hemliga uppgörelser och simpel demagogi. En amerikansk analytiker sade en gång att indisk demokrati tycks representera folket utan att verkligen tjäna dem. En stark vakthund mot korruptionen kan fortfarande komma att ändra på det. ✪

Översättning: Jim Jakobsson

Den ryske
författaren
Boris Akunin.

FOTO: REUTERS/SCANPIX

RYSSLAND

Dissidenten återvänder

Efter kommunismens fall har de ryska intellektuella hållit sig tysta. Putins repression och odemokratiska metoder får dem att återigen engagera sig, skriver **Anna-Lena Laurén**.

DET VAR EN decemberförmiddag. Inte gnistrande vit utan en råkall och grå, karaktäristisk Moskvavinter.

Snöflingorna singlar genom luften. Bolotnaja plosjtjad eller Kärrtorget var alldeles fullt av folk, vi stod tätt intill varandra och trampade frenetiskt i den bruna snömodden för att fötterna inte skulle frysa till is. Då och då drog någon fram en konjaksplunta ur bröstfickan. Stämningen var uppsluppen och triumferande. För första gången någonsin hade tiotusentals Moskvabor gått man ur huse för att protestera mot Putinregimen.

På den gigantiska scenen klev en anspråkslös figur fram, klädd i grå paletå och keps. Han ställde sig vid mikrofonen och sade:

– Så här har jag inte sett Moskva på tjugo år. Och ärligt talat trodde jag aldrig att jag skulle få göra det.

Det var bästsäljarförfattaren Boris Akunin.

AV ALLA SOM UPPTRÄDDE berörde Akunin mest. Hela hans väsen vittnade om ödmjukhet, förundran och glädje över att det omöjliga trots allt var möjligt.

För under Putins maktdecennium i Ryssland har de intellektuella varit så gott som osynliga. Många har flyttat utomlands. Akunin har ett hus i Frankrike, hans kollega Ljudmila Ulitskaja ett i Italien. Den ryska parnasens *enfant terrible* Viktor Jerofejev befinner sig utomlands minst varannan månad – an-

nars står han enligt egen utsago inte ut.

För flera år sedan frågade jag Vladimir Sorokin, en av landets mest talangfulla och mest översatta samtidsförfattare, varför intelligentsian är så tyst.

Han hade inget direkt svar på frågan.

– Under Sovjettiden fanns det en helt annan tradition av samhällskritik. Nu är det som om folk helt enkelt har gett upp, sade han.

Den saken har ändrats i ett slag. Sedan december i fjol har oppositionen i Ryssland ordnat tre helt fredliga jättedemonstrationer i Moskva. De har samlat mellan 20 000 och 150 000 deltagare och engagerat kända författare som Akunin, Ulitskaja och Dmitrij Bykov. Författare och intellektuella grunda-

de den så kallade Väljarligan för att övervakade presidentvalet den 4 mars. De intellektuella existerar återigen i samhällsdebatten, på ett sätt som de inte har gjort på över tio år.

– Det är en djupt euforisk känsla. Plötsligt är det som om sanningens portar har öppnats. Svart är svart och vitt är vitt igen. Det är ett historiskt ögonblick för Ryssland och jag vill vara med om det, säger Akunin.

Men varför tog det så lång tid för intelligentsian att vakna?

Akunin svarar med att tona ner sin egen roll.

– Det här är egentligen inte alls de intellektuella revolution. Det är medelklassen som vill ha förändring. I Europa är den grå och tråkig, hos oss är det en helt ny och mycket otålig grupp.

I VARJE FALL HAR INTE medelklassen gått i bräsch för förändringarna. Ännu för några månader sedan bestod den ryska oppositionen av ett ytterst begränsat antal idealister. De ägnade sig åt små och obetydliga dissidentmarscher som undantagslöst skingrades, ofta mycket hårdhänt. Demonstranterna var modiga studenter och ett begränsat antal intellektuella och politiker, bland annat schackvärldsmästaren Garri Kasparov, författaren Eduard Limonov och politiker Boris Nemtsov.

Det var visserligen först under Sovjettiden som "dissident" blev ett begrepp, men ryska intellektuella började odla samhällskritisk verksamhet tidigt. Nationalskalden Aleksander Pusjkin är framför allt känd för sina kärleksdikter, men var också en samhällsengagerad olikstänkare som krävde sociala reformer och uttryckte sig med patos om Rysslands behov av modernisering.

Stalin eliminerade visserligen så gott som alla kritiska intellektuella under den mest skoningslösa terrorperioden på 1930-talet, men Sovjetunionen hade en rik undervegetation av dissidenter. Efter diktatorns död 1953 återupptod olikstänkare som den folkkäre vissångaren Vladimir Vysotskij och freds- och människorättsaktivisten Andrej Sacharov, som kämpade mot spridning av kärnvapen.

Att ryska intellektuella har haft svårt att orientera sig i det post-sovjetis-

ka samhället beror delvis på miljön. Den är inte lika tacksam som förr.

Under Sovjettiden tillhörde dissidenterna en liten elit. De kritiska författar- och kulturkretsarna utsatte sig för stora risker, men utgjorde samtidigt en utvald grupp. En av Sovjetdissidenterna, Aleksander Podrabinek, berättade för mig i en intervju att han började skriva förbjudna texter delvis eftersom det gav honom en kick. "Jag var ung. Det var häftigt och spännande."

Den kicken har inte funnits i dagens Ryssland. Putinregimen har visserligen slagit ner demonstrationer, men i övrigt har staten och folket levt i ett slags outtalad skilsmässa.

FRIHETEN ATT syssla med vad man vill har varit gränslös, det finns ingenting kittlande i att skriva "förbjudna" texter eller offentligt protestera mot en regim som trots allt låter en vara ifred.

Medelklassen har varit upptagen med att konsumera och de intellektuella har verkat så gott som enbart inom sina egna kretsar.

Men så kom vändningen. Samma medelklass som nöjde sig med Thailandsresor går nu ut på gatan i tiotusental för att högt och ljudligt kräva fria val. Orsaken är inte så mycket en protest mot samhällsutvecklingen som mot att Putinregimen hade förolämpat dem personligen med sitt skamlösa valfusk. Uttryck som "öppen fräckhet", "vi är inte boskap" och "ge mig tillbaka min röst" dugar tätt på demonstrationerna.

Några månader före sin död i somras gav Andrej Sacharovs änka Jelena Bonner sin sista intervju. Där beklagade hon sig över att dagens ryska intelligentsia inte längre är vad den har varit. Annat var det naturligtvis på hennes tid.

Bonner missade en viktig poäng. Intelligentsian har inte förändrats; det är det ryska samhället som inte längre fungerar enligt den Sovjetlogik som hon själv – i likhet med Putin – hade växt upp i och förstod.

Boris Akunin tror att den tid då de intellektuella hade en utvald roll i

Ryssland är förbi. Det sörjer han inte särskilt.

– Egentligen går det inte längre att tala om någon intelligentsia i Ryssland. Det är ett begrepp som förutsätter ett slutet samhälle. Dagens Ryssland fungerar på helt andra, öppna villkor, och det är inte vi som utgör förebilden. Men det är också därför processen inte går att stoppa. Det är en alldeles för stor grupp som kräver förändring. ✧

FOTO: KONSTANTIN ZAVRAZHIN/GETTY IMAGES

Pilgrimsfärder i cyberrymden

Allt fler väljer att företa vallfärder på nätet. Virtuella pilgrimsfärder visar sig ha tydliga beröringspunkter med traditionella resor, menar **Thomas Gür**.

FÖR DRYGT TIO ÅR sedan konstaterade Brenda E Brasher, i en bok med den fyndiga titeln *Give Me That Online Religion*, att religionens inflyttning till nätet inte innebar teknikens seger över tron, utan ett löfte om att religionen tog plats också i den virtuella världen, beredd att möta kommande uppkopplade generationers andliga behov.

Att det sakrala tydligt etablerat sig i cyberrymden framkommer kanske bäst av de omdiskuterade och allt oftare förekommande pilgrimsfärder eller vallfärder man kan företa på nätet. Alltså att via datorn genomföra en pilgrimsfärd i religiöst syfte. Några sådana sajter är tämligen avancerade med interaktiv grafik, utvald musik och inspelade introduktioner. Andra är enklare bildserier med korta informativa artiklar.

Hur många som genomför pilgrimsfärder på nätet är omöjligt att besvara, men den ökade frekvensen av besök på sådana sajter och att det faktum att allt fler etablerade trosinriktningar och församlingar väljer att etablera sajter för virtuella pilgrimsfärder på nätet, ger en fingervisning om att företeelsen lockar allt fler. Och på senare tid har även forskarvärlden börjat intressera sig för fenomenet från både ett religionsvetenskapligt och ett sociologiskt/psykologiskt perspektiv.

Diskussionen kring cyberpilgrimsfärder handlar givetvis om huruvida dessa kan vara "autentiska" och ersätta den riktiga pilgrimsfärden, som med sina strapatser, sin utsträckning i tiden och i rummet, blir en vandring som ger utrymme för eftertanke, kontemplation, och som genom kravet på fysisk ansträngning bäddar för en mental resa. Skillnaden mellan å ena sidan att fotvandera utmed en pilgrimsled under några dagar eller i flera veckor och å den andra att klicka sig fram via en serie bilder och fotografier och eventuellt "tända" några virtuella ljus på ett virtuellt altare är så stor, att alla försök att föra samman de två aktiviteterna under samma kategori kan förefalla

ansträngt.

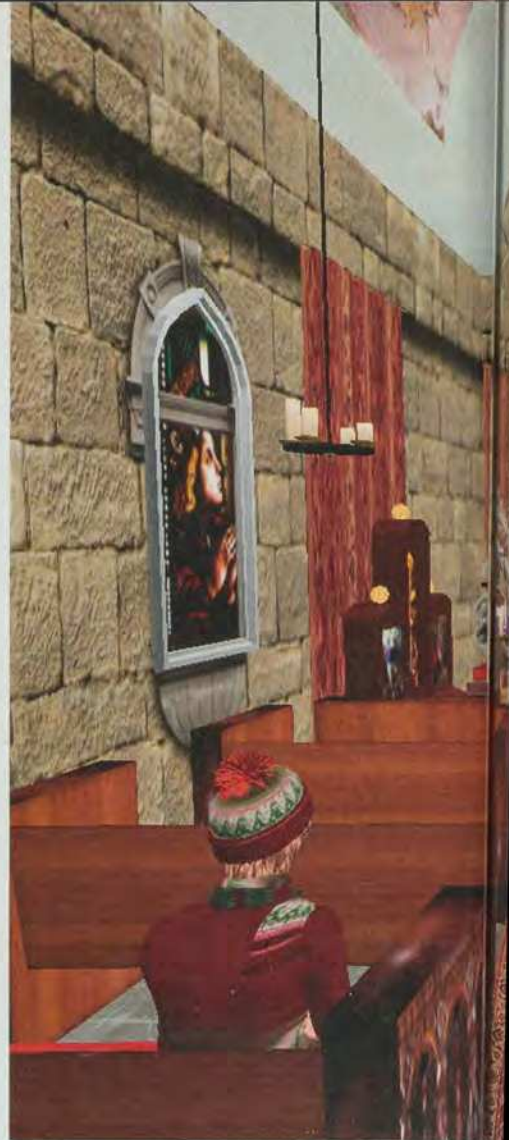
Självklart framhåller många sajter att pilgrimsfärden i cyberrymden ska ses som en förberedelse till, en försmak av, en verklig färd, och inte som en ersättning.

MÅNGA ANFÖR LIKVÄL att konceptet med pilgrimsfärder i cyberrymden är ännu en manifestation av teknikens avhumaniserande effekter. Några av pilgrimsfärdens grundläggande element saknas uppenbarligen såsom segern över rummet, det vill säga att bryta upp från vardagen och färdas till ett annat ställe för att också resa i sitt inre. Saknas gör också den fysiska beröringen med färdmålet – att ta på en historisk portal, en helig pelare eller en staty – eller möjligheten att lämna en votivgåva eller en skriven bön eller att tända ett ljus. Så saknas även kontemplationen på plats, om att komma samman med det gudomliga, där minnet från platsen blir minnet om mötet.

Ändå visar sig virtuella pilgrimsfärder i ett bredare perspektiv ha tydliga beröringspunkter med traditionella pilgrimsfärder och avsikterna med dem. Labyrinter i medeltida europeiska kyrkor, som till exempel "Chemin de Jerusalem" i katedralen i Chartres, har nyttjats för symboliska pilgrimsfärder i hundratals år och också av kyrkan setts som andligen likställda med en reell pilgrimsfärd till Jerusalem.

PÅ DEN JUDISKA sajten www.aish.com kan man på sidan *Window On The Wall* således skriva in en bön, som därefter skrivs ut fysiskt i Jerusalem och sticks in i fogarna mellan stenarna i Västra muren av en student vid Aish HaTorah. Den virtuella bönen får fysisk form och träder in i världen.

Ett landmärke för icke-fysiska pilgrimsfärder i vår tid var påven Johannes Paulus II:s virtuella pilgrimsfärd till Abrahams födelsestad i Ur i februari 2000. Den blev en inledning till hans påföljande fysiska resa till Mellanöstern, eftersom interna-

Nu finns även Gud på internet.

tionell politik vid den tiden omöjliggjorde ett besök i det Irak som då var Saddam Husseins. Med scenkulisser som ekgrenar bakom påvetronen och tre kopparkittlar med levande eld i, för att "ge ceremonin en visuell inramning från Mellanöstern" som *New York Times* skrev (24/2-00), och med videofilmade scener från Ur, företog påven sin färd utan att lämna Vatikanen.

VIRTUELLA PILGRIMSFÄRDER, med eller utan Internet som medium, blir därmed ett nytt uttryck för "den inre resan", inte obekant från meditationens värld eller från schamanistisk praktik. I den rättgång i vilken sufin Mansur Al-Hallaj dömdes till döden genom tortyr för katteri år 922 i Bagdad, var en av anklagelsepunkterna just att han hävdade att vallfärden till Mecka, som han själv företagit fysiskt tre gånger, kunde både effektivt och legitimt företas i andan inom det egna hemmets väggar.

En återkommande invändning mot cyberpilgrimer är avsaknaden av gemenskap, *communitas* – ty i det verkliga livet företas pilgrimsfärden ofta med andra och även ensamfärdande pilgrimer sammanstrålar med andra likasinnade på de heliga platserna. Men tekniken gör det allt enklare att kom-

ma samman också på nätet och även om den virtuella erfarenheten än så länge inte genomlevs tillsammans med andra (till skillnad från till exempel andra mer avancerade gemenskaper på nätet som i spelvärlden med sina lag och gillen), ger nätet stora möjligheter till gemenskap i efterhand, genom besöksböcker att skriva i, chatrum, länkar till vad andra har skrivit och liknande.

Nätets pilgrimsfärder skapar en immateriell verklighet med tydliga förbindelser till fromma traditioner i den fysiska verkligheten. De existerar som ett interaktivt audiovisuellt medium för att uppnå en känsla av sakral närvaro.

SHIAMUSLIMSKA AUKTORITETER i Iran har sålunda bekräftat att besök via nätet till den åttonde imamen Rezas mausoleum i Mashhad är religiöst sanktionerade. Det virtuella besöket, "ziyarah of the holy shrine of Imam Reza (A.S.) on internet through three-dimensional means", föregås dessutom, i kontrast till ett eventuellt fysiskt besök, inte av ett förbud mot icke-troende att besöka mausoleet.

Virtuella pilgrimsfärder öppnar därmed också för religiösa erfarenheter över

trosgänserna. Italienaren Ludovico di Varthema var den första kända icke-muslimska europé som, förklädd till mamlukisk soldat, 1503 genomförde en vallfärd till Mecka, även om Richard Francis Burtons vallfärd från 1853, utklädd till pashun, är den mest kända i genren. På nätet behövs inte sådana förklädnader. Rabbin Joshua Hammerman skriver i *thelordismyshepherd.com: Seeking God in Cyberspace*, att han inte skulle ha tillträdde till Mecka: "Som jude skulle det vara tuft för mig att komma in i Saudiarabien, och omöjligt att få tillträde till islams heligaste stad. Men på Internet är det en barnlek att ta sig förbi vakterna."

Och den kanske mest uppenbara invändningen mot pilgrimsfärder på nätet – att de inte medför de strapatser och den möda som riktiga pilgrimsfärder innebär – är förmodligen snart åtgärdad med tekniskens hjälp.

Redan nu finns det rörelsestyrda plattformar för tv-spel som kräver att spelaren anstränger sig fysiskt. Tekniskt sett kan sålunda både det virtuella pilgrimsbesöket och pilgrimsfärden göras lika ansträngande i verkligheten, om det är vad som krävs för ökad autenticitet. ✨

VENEZUELA

Oppositionen enig mot Chávez

"VEVA UPP BILRUTAN", uppmanas jag av min kamrat Jesús som är aktiv i det liberala mittenpartiet Primero Justicia, "det är inte ovanligt att bilar kapas."

Caracas, Venezuelas huvudstad, präglas av anspänning. Mordfrekvensen är en av världens högsta och de politiska motsättningarna i landet är alltid närvarande. Presidentvalet den 7 oktober i år har bara ökat oron ytterligare.

En pensionerad diplomat jag träffar i Caracas menar att om man ska förstå Venezuela måste man förstå landets relation till olja. "Den är en förbannelse som aldrig lämnar oss", säger hon. Oljan gör att makthavarna aldrig behöver tänka långsiktigt och att valfläskpolitik sätts i system. Det är möjligt i Venezuela där oljan utgör 95 procent av den totala exporten. Inflationen har ökat drastiskt de senaste åren eftersom regimen köpt sig väljarsympatier.

Under resan i Venezuela träffar jag människor med olika politisk hemvist som är trötta på att hela samhället genomsyras av president Hugo Chávez revolution. I ett fattigt och splittrat land har de politiska konflikterna förvärrat läget. Koalitionen för demokratisk enighet (MUD), som oppositionen kallar sig, utgörs av en brokig samling partier. I dess led finns resterna av Venezuelas gamla maktpartier, konservativa COPEI och socialdemokratiska Acción Democrática. Båda associeras med den gamla korrupta ordningen som länge präglade landet.

Oppositionen förenas egentligen inte av något enhetligt politiskt program. Det är en tillfällig allians, enad av sitt motstånd mot Chávezregimen. Efter det att Henrique Capriles Radonski från Primero Justicia den 12 februari valdes till oppositionens presidentkandidat återstår att se om den faktiskt sluter upp bakom honom. Att Capriles Radonski är för ung för att ha några kopplingar till den gamla tidens politiker talar till hans fördel.

Under Chávez har demokratin tagit stryk och välståndet koncentrerats till statsmakten, något som i sin tur har försvagat oberoende politiska krafter. Trots det har MUD lyckats med en borgfred, presidentvalet den 7 oktober blir därför ett ödesval för den venezolanska oppositionen. I år avgörs om Venezuela kommer att fortsätta med "chávismen", eller om landet är redo att välja en ny väg.

Adam Cwejman

Det andra Nordkorea

Turkmenistan är ett av världens mest slutna länder där medborgarna lever i armod och under förtryck. En grotesk personkult och ett systematiskt förnekande av verkligheten utmärker regimen, skriver **Jens Westlund**.

– VI HAR PRECIS SOM i Sverige ett parlament med utskott som bereder och ger expertråd. Utskottet lyder under presidenten, er statsminister alltså, svarar direktören för parlamentets vetenskaps- och utbildningskommitté Gurbanov Vladimir uppriktigt och inväntar lugnt och metodiskt min nästkommande fråga. Direktör Gurbanov Vladimir, den ende ryssen i sällskapet, är lång och kraftfull. Hans person utstrålar erfarenhet. Näsan är röd och kopprig.

På var sida har Gurbanov Vladimir en utskottsmedlem som intygar vad han sagt. De är turkmenier med välsittande mörkblå kostymer med den turkmenistanska flaggan på vänstra kavajslaget. För fem år sedan var det landets första president Turkmenbasjis ansikte – alla turkmenistaniers fader (den store) som Saparmurat Nijazov kemalistiskt lät transformera sig till – som prydde var tjänstemans kavajslag. Nu har framtidens rike "The Golden Age of Turkmenistan" bytts ut mot "Era of the Turkmen Renaissance" sedan Turkmenbasjis tandläkare och sedermera hälsominister Kurbanguly Berdymuchamedov tillsattes efter Turkmenbasjis plötsliga bortgång december 2006.

I över två år hade jag försökt få visum till det märkliga ökenlandet Turkmenistan öster om Kaspiska havet, inklämt mellan Iran, Afghanistan och Uzbekistan, som knappt någon vet något om. Dess geografiska placering för tankarna till färggranna och långsamma kamelkaravaner som svajande på väg mot det snöbeklädda världens tak skriker fram längs böljande sanddyner i skenet av en orangeröd himmel i solnedgången.

Kanske beror det på att det inte kommer ut några nyheter därifrån. Journalister är förbjudna. Regimkritiker sätts i husarrest långt ute i ökenmarken och flera spärmas in på sinnessjukhus. Släktingar till kritiker förlorar sina arbeten, lägenhetskontrakt tas ifrån dem och barnen förvägras skolundervisning, allt för att få en tyst och likgiltig befolkning. Endast Nordkorea slår regimen på fingrarna när det gäller bevakning och censur av sina medborgare. Folket vet ingenting om vad som sker i övriga delar av landet. Turkmenistanerna fick Internet så sent som 2008.

Jag undrar om de turkmenistanska parlamentsledamöterna får möjlighet att träffa andra parlamentariker, se hur det fungerar i andra länder och styrelseskick. Självfallet är det så, sägs det med en gest som får min fråga att verka överflödig. En roande blick vandrar längs sällskapet. De påminde sig att turkmenistanska parlamentariker faktiskt besökte Sveriges riksdag år 2005. Huvuddelen av delegationen var kvinnor, svarar Gurbanov Vladimir och spricker upp i ett leende med händerna utsträckta i en öppen gest.

Parlamentet är öde när vi stegar ut i den nära 40-gradiga värmen. Innan jag reser vidare ombeds jag att fotografera Turkmenbasji som står staty i stramt tjockt guld på en sockel och svär eden med vänster hand på konstitutionen och den hög-

ra handen på hjärtat. Bilen svänger ut på den fyrfiliga motorvägen och vi åker i riktning mot den nya stadsdelen där, på foten av Kopet dag, ett 300 meter högt tvärtorn tränger upp och ska bli huvudstadens nya riktmärke med en neongrön Seljukikstjärna på toppen. Det är presidenten själv som väljer arkitekturen och vilka byggnader som ska uppföras berättar min medföljare. Det är ett hedersuppdrag och det garanterar att det blir bra. Hur hinner han med? frågar jag förvånat. Presidenten vill att det ska bli bra och han jobbar för oss alla turkmenistanier, så han har väldigt mycket att göra. Administrationsbyggnaderna är alla i vit marmor och ter sig som futuristiska museer, palats eller enorma moskékomplex med glimmande guldkupoler. Redan 1993 slog Turkmenbasji fast visionen om att Turkmenistan skulle bli Centralasiens Dubai och huvudstaden Asjgabat skulle enbart byggas av vit marmor.

Se där! En tom inhägnad lekplats med röda plastrutschkanor och gröna gunghästar. Ett dagis. Turkmenistan är precis som Sverige, säger hon. Jag blir perplex, ett dagis. Men var är alla barnen och dagisfröknarna?

Förresten, var är alla människorna på gatorna? Jag ser knappt någon fastän det ska bo närmare 800 000 personer i staden. De är inne, de leker nog inne, säger hon och försöker övertyga mig med ett leende. Ett par vita Lexus och Mercedes passerar på motsatta körbanan. Några fler bilar blir det inte under de tio minuterna det tar att åka i Asjgabats rusningstrafik. Jag gör reflektionen att det är något fler bilar i förhållande till när jag besökte landet 2005. Historieskrivningen är dock densamma. På nationalmuseet står samma världskarta över turkmenistanernas internationalisering som 2005. I ena montern är Sverige helt enkelt bortretuscherat. Turkmenbasji stod inte ut med att Sverige beviljat dissidenter asyl. I montern bredvid breder dock inte Östersjön ut sig mot Norge.

– DÄR ÄR DET! JAG BÖJER mig fram i baksätet för att se genom vindrutan. En vitblå mosaikmönstrad skyskrapa i glittrande fönsterfasad, formad som en kobra med utfälld man blir tydlig och vi svänger in på den öds-

Asjgabat är trots det påkostade prålet en öde spökstad.

FOTO: JENS WESTLUND

liga parkeringen. Området är helt tomt. Inga människor, inga bilar eller någon som är på väg någonstans. Var är alla människor? undrar jag tyst för mig själv och frågar sedan. De är alla upptagna med sina arbeten, får jag veta. I Turkmenistan jobbar vi hårt, det måste vi.

VI GÅR IN I DEN blankpolerade byggnaden och det ekar tomt när vi letar oss fram till hissen som tar oss 18 våningar upp. Vi vandrar genom ändlösa tomma korridorer och den tjocka oxbloodsröda turkmenmattan suger upp mina ljudlösa steg.

Vice minister Orazov Dovlet Chariyevich för Ministeriet för hälsa och industriell medicin tar emot med stort självförtroende. Han är liksom alla högre ämbetsmän i den turkmenistanska administrationen, med få undantag, turkmen. Under nationaliseringen rensades den tidigare rysktalande sovjetiska nomenklaturen bort, med en fallande ekonomi och en skriande brist på både kunskap och erfarna byråkrater som följd. Han bär mörkblå generaldirektörskostym och tar ledigt emot mig med ett enkelt handslag. Grönt te, småkakor och chokladpraliner ställs fram och två ytterligare medarbetare sätter sig bredvid mig. Orazov Dovlet Chariyevich berättar generad att

han kan en del engelska men vill gärna hålla sig till sitt modersmål. Vi går fram till kontorets panoramafönster och ser ut över Asjgabat. Vice ministern berättar om landets framstående hälsovård, att det kommer läkare från väst bara för att få praktisera medicin i landet. Vi har den senaste i teknologi. Allt detta har presidenten gett oss, folket. Orazov Dovlet Chariyevich tar sig för bröstet när han nämner presidenten och folket i en och samma mening.

HUR ÄR DET MED sjukförsäkring och medicin, har alla medborgare tillgång till sjukvård? Javisst, svarar han och ser mig i ögonen. Presidenten utvecklar nationen med det bästa och senaste. Vi förser alla städer med sjukhus och flera är under konstruktion. På stående fot erbjuder jag att följa med till ett ögonsjukhus.

På väg ner i hissen för att hinna med det tredje mötet före lunch funderar jag på hur detta kan vara möjligt, hur detta kan tillåtas fortgå. Orazov Dovlet Chariyevich måste veta hur det egentligen ligger till, att sjukvården i Turkmenistan är rakt igenom livsfarlig. Medicinsk information manipuleras systematiskt. Allvarliga infektionssjukdomar förnekas och internationella standarder och protokoll används sällan. Svårt

sjuka människor tas inte emot på sjukhusen; om de dör ser det illa ut i statistiken och kan innebära arbetslöshet. Läkare utan gränser lämnade som sista NGO (Non Governmental Organization) Turkmenistan 2009 då de kraftigt motarbetades fastän de hjälpte sjukvården med kunskap som räddade människoliv. Det går fortfarande till som under Sovjettiden. Ingen vågar ta ansvar eftersom allt är på låtsas.

PÅ HANDELSMINISTERIET händer samma sak. På frågan om de kunde nämna tre prioriterade infrastrukturinvesteringar som Turkmenistan verkligen skulle ha behov av möts jag av ett gemensamt skratt. Tjänstemännen förstår inte frågan. Se själv, vi behöver inte något, säger en av dem och pekar ut över Asjgabat.

Jag nämner upprustning av tågnätet eller hamnen i Turkmenbasji eller bättre vägar ute i landet. De förstår fortfarande ingenting. Mina frågor tycks sakna en uppenbar poäng, så jag försöker en gång till. De kände till EU:s Centralasienstrategi, vars syfte bland annat är att förbättra handelsvägarna till Europa. Vad vill ni att EU ska göra för Turkmenistan och regionen om ni fick bestämma?

Mötet gick fort, tjugo minuter. ✨

Fotboll borde förbjudas

Om våra regeringar verkligen brydde sig om vårt välbefinnande vore ett förbud mot alla former av idrott en av de första åtgärder de skulle vidta. Idrott är, generellt sett, den största enskilda orsaken till skador i västvärlden. En liten artikel i *British Medical Journal* för några år sedan konstaterade att enbart i Storbritannien orsakar idrotten 18 000 000 skador per år, skador som sträcker sig från det obetydliga till det dödliga.

Vilken annan aktivitet skulle inte bara tillåtas utan aktivt uppmuntras om den orsakade så många skador? Om till exempel filatelisterna ådrog sig bara en bråkdel så många skador till följd av sin hobby, skulle vi kanske få höra krav på att förbjuda frimärkssamlandet som en fara för folkhälsan och skadligt för ekonomin (räknat i förlorade arbetsdagar)? Varför då denna tolerans mot idrotten?

Ingen skall komma och säga att det finns hälsovinster med idrott som inte kan uppnås utan sådana risker. Utan idrotten skulle våra sjukhus vara betydligt mindre kostsamma. En rask promenad – så länge man håller sig inom räckvidd för mobilnätet, för den händelse man behöver hjälp – är lika bra för kroppen som någon idrott och inte alls lika farligt. Det är hälsosammare även för sinnet eftersom det främjar lugn reflexion snarare än febrig upphetsning.

Av alla sporter är fotboll förstås den värsta, för den skadar inte bara spelarna utan även åskådarna och dem som intresserar sig för den. Om fotboll hade förbjudits, som man förvisso borde ha gjort, skulle åtminstone sjuttiofyra personer i Egypten som nu är döda fortfarande vara i livet. Publikens uppträdande i Port Said visar tydligt att det är skadligt för hjärnan att titta på fotboll och att det hindrar människor från att tänka och bete sig ordentligt.

PROFESSIONELL SPORT OCH IDROTT är särskilt upprörande; de har de värsta tänkbara moraliska och kulturella effekter på de relativt fattiga i rika samhällen. I Storbritannien till exempel, där den allmänna kultur- och bildningsnivån förvisso är den lägsta i västvärlden, tror unga män från de mest utsatta områdena att ordet *talang* är tillämpligt på endast två aktiviteter: popmusik och fotboll.

Det är förstås sant att fotbollsproffs i England blir miljonärer, nästan över en natt och så att säga i kraft av sitt ämbete. Även de som spelar för mindre lag får förbluffande mycket betalt. Därför verkar proffsfotboll erbjuda unga män en väg ut ur deras relativa fattigdom och upp till det smaklösa slöseriets solbelysta höjder.

Men inte ens i England, vars proffsliga är förhållandevis stor, kan särskilt många proffs rekryteras varje år, på sin höjd några hundra. Dessutom konkurrerar unga engelsmän med all världens unga män. De vill också bli miljonärer över en natt och ofta är de mer beslutsamma än unga briter, antingen för att de är fattigare eller för att kulturen i de länder de kommer från är bättre på att ingjuta den självdisciplin som krävs för att bli en skicklig fotbollsspelare.

De statistiska chanserna för en ung man i England att bli fotbollsproffs är alltså inte mycket större än att vinna på lotteri. Samma reflexion gäller förstås chanserna att bli framgångsrik inom popmusiken. När unga män som tror att ordet *talang* bara är tillämpligt på fotboll eller popmusik inser att de inte kommer att bli vare sig fotbollsspelare eller popstjärnor ger de därför upp alla ansträngningar för att förbättra sin situation och hemfaller åt slapphet på alla fronter.

Fotbollen orsakar alltså inte bara fysiska skador. Den är också socialt, kulturellt och ekonomiskt skadlig. Dags att kriminalisera den. ✱

Theodore Dalrymple är läkare, debattör och författare, vars senaste bok, *The New Vichy Syndrome. Why European Intellectuals Surrender to Barbarism*, kom ut våren 2010. Kolumnist på bland annat *Spectator* och *New Criterion*.

Översättning:
Jim Jakobsson

I korthet

PRESSGRANNAR

"Det fanns de som insåg betydelsen av mångfald, och även lika rättigheter, men som motsatte sig jämlikhet genom mångfald, en, som de såg det, ödesdiger kombination där det antydde att Europas hemmaproducerade värderingar måste bedömas på sina relativa meriter, som ett idiom bland andra. Något som i sin tur ifrågasatte den långa berättelse som hållit oss samman, vägen från upplysningen till liberal demokrati, denna Europas unika upptäckt, som skulle överföras från generation till generation. Ett annat problem var identiteten.

Men om man obesvärat kunde röra sig mellan 'brittisk' och 'asiatisk', eller sammankoppla dem, uppstod frågan om var man hörde hemma. Vem egentligen var du? Parad med dessa betänkligheter var känslan att minoriteter kunde skraddarsy det sociala kontraktet, genom att ställa sig utanför det allteftersom det passade och inte passade deras mikrokulturer. Motståndare till multikulturalismen började varna för att

etnicitet och religion löste upp en äldre, vedertagen tolkning av medborgarskapet grundad på rättigheter och skyldigheter.

Men multikulturalismen debatterades aldrig utan ett hotfullt argument om invandring. Det är fullt möjligt att hysa invändningar mot multikulturalism och samtidigt förespråka invandring (eller

tvärtom), men på det hela taget blir en invändning mot det förstnämnda också en invändning mot det senare. Och invändningen mot invandring, allteftersom globaliseringen fortskrider, kräver mer restriktioner än vad Europa redan har. Frågan gäller om trycket från migranter som uppehåller sig längre än vad deras visum tillåter eller anländer oupptäckta kommer att ge upphov till förslag – om gränskontroller, internering och deportering – som gör Europa till en federation av polisstater."

Jeremy Harding.

Jeremy Harding i *London Review of Books* om Europas växande migrationsproblem.

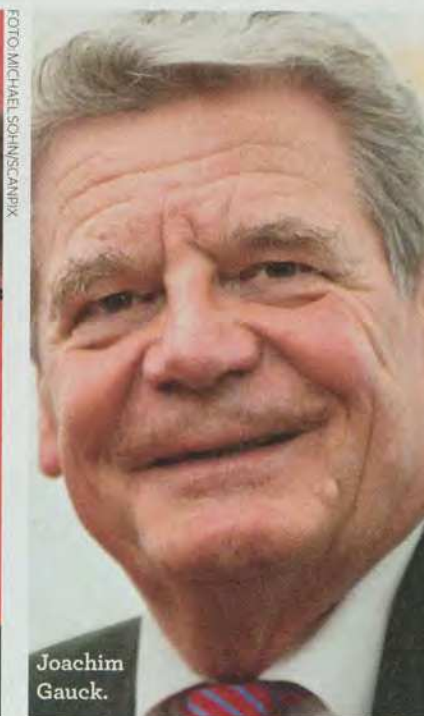
En fråga om förtroende

Utan tvivel blir den 17 och 19 februari 2012 märkesdagar i tysk samtidshistoria. Den sjuttonde tvingades för första gången i Förbundsrepublikens historia en president – Christian Wulff – att avgå på grund av misstankar om mutbrott. Lika historisk var överenskommelsen två dagar senare mellan regeringskoalitionen och större delen av oppositionen om att utse Joachim Gauck till presidentkandidat. Som östtysk kämpe för medborgarrättigheter, tidigare präst och förste chef för Stasi-arkivet är Gauck en av Tysklands mest aktade personligheter.

Med utnämningen av den 72-årige Joachim Gauck har såväl den tyska demokratin som folkviljan vunnit en seger. År 2010 ville 80 procent av befolkningen ha honom som president. Men trots sin högaktning för den östtyske medgrundaren till Neues Forum valde den östtyska prästdottern Angela Merkel att manövrera in partikollegan Wulff i landets högsta ämbete av partitaktiska skäl. Förbundskansler Merkel ville bli av med eventuella konkurrenter. Dessutom fanns ett visst motstånd mot två östtyska protestanter på ledande positioner i ett land där större delen av befolkningen är västtysk och nästan hälften katolsk.

Christian Wulff.

Joachim Gauck.

Men valet av den intetsägande Wulff blev en katastrof, när det avslöjades att han under sin tid som ministerpresident i Niedersachsen utnyttjade sitt ämbete för att leva lyxliv.

Efter de första avslöjandena i mitten av december gick det knappt en dag utan Wulff i politiska debatter och nyhetssändningar. För befolkningen blev det allt tydligare att landets högsta ämbete bekläddes av en rabattjägare och en tricksare. Kulmen nåddes när Wulff meddelade 40 miljoner tv-tittare att det inte var så lätt att växla från ministerpresident till

långt under den gängse.

I den liberalt värdekonserverande Gauck ser vi Wulffs motsats – obekvämt och oberoende: den förste tyske presidenten utan partibok, en "resande i demokrati". Utan politisk makt förväntas den tyske presidenten vara en moralisk förebild.

Wulffs arv till nationen inskränker sig till det nya verbet *wulffen*. Det har två betydelser: en politiker som hotar en chefredaktör och att ta något utan att betala för det.

Lisbeth Lindeborg

LARS MELIN LOVAR ÄTA UPP SIN HATT OM...

Under 2012 har en debatt rasat om ordet "hen" är ett önskvärt pronomen eller inte. En del förespråkare menar att det är ett ypperligt ord att använda när man pratar om personer vars kön man inte känner till. Andra, mer radikala "hen"-aktivister, vill helt ersätta dagens könsbestämda pronomen. Med "hen" skulle vi, menar de, vara ett steg närmare jämställdhet mellan könen.

Faktum är att det finns en oklarhet i svenska språket när vi ska prata om personer vars kön vi inte känner till. I dylika situationer säger man ofta "han eller hon". Därför menar en del att "hen" skulle tillföra en språklig nyans. Språkvården rekommenderar i nuläget "den".

Hur förändras språket? Svenskans du-

reform, innebar att vi upphörde med att tilltala varandra med titlar, även om det är en allmän missuppfattning att vi dessförinnan enbart niade varandra.

Dessutom var du-reformen en förändring som drevs igenom med stort folkligt stöd. Det allmänna stödet var stort, i ett Sverige där den sociala rörligheten i de allt större städerna gjorde det omöjligt att hålla koll på vad alla hade för sysselsättning. Än så länge är intresset för att använda "hen" begränsat till ett fåtal.

I DN den 16 februari berättade en tvåbarnspappa att han döpt sina barn till könsneutrala namn och konsekvent använder "hen". För honom syftar "hen" till att befria pojkar och flickor från könsrollernas begränsningar. Istäl-

let för att fylla en lucka, vill dessa förespråkare avveckla "han" och "hon" helt. Språdocenten Lars Melin tror dock att bruket av "hen" kommer att förbli marginellt.

– Pronomen tillhör språkets absolut vanligaste ord och sitter som urberget. Svenskans pronomen har varit likadana sedan vikingatiden, säger han.

Istället kan "hen" bli ett slags genusslang, som markerar att man är genusmässigt renlärig. Ett slags språklig kosherdiet, som signalerar vilka värderingar man har.

– Om de lyckas få "hen" att bli en naturlig del av språket kommer jag att äta upp min hatt, säger Lars Melin halvt på skämt.

Ivar Arpi

ANDREAS
JOHANSSON HEINÖ

DOSSIER

NATIONALISMENS SKEPNADER

Nationalismen har länge varit kontroversiell. Därför är vår kunskap om den fortfarande bristfällig. I grunden finns en ovilja mot att erkänna olikheter, vilket både försvårar integration och förskönar självbilden.

Andreas Johansson Heinö, gästredaktör

NATIONALISMENS DILEMMAN

Nationalistiska idéer både kan och bör kritiseras, men det förutsätter att vi börjar med att erkänna hur präglade vi alla är av dem.

Av Andreas Johansson Heinö

FÅ SOCIALA FENOMEN har av forskarvärlden behandlats lika styvmoderligt som nationen. Trots de nationella identiteternas anmärkningsvärda beständighet har identitetsforskningen varit totalt upptagen vid studiet av förändring. De nationalistiska idéernas har en exceptionell slagstyrka – få politiska idéer kan konkurrera vad gäller global genomslagskraft – ändå förvisas nationalismens idéhistoria alltjämt till utmarkerna. Återkommande har nationalismens dödförklarats och nationerna dekonstruerats – vilket visat sig vara ett uttryck av önsketänkande som vilar på bräcklig empirisk grund.

Idén om att nationalismen återkom i slutet av 1980-talet – reproducerad i mängder av boktitlar de senaste två decennierna – är mer än något annat ett uttryck för att samhällsvetarna sedan länge hade slutat att bry sig om ämnet. Under forskarnas radar skärptes samtidigt gränserna mellan de europeiska nationaliteterna, i såväl det kommunistiska öst som i det liberala väst. Den antinationalistiska retoriken på båda sidor järnridån motsvarades nämligen aldrig av någon verklig uppgörelse med de nationella institutionerna.

När intresset för etnicitet och nationella frågor exploderade efter murens fall kom nationalismforskningen att utvecklas till ett av de mest ideologiska och politiserade akademiska fälten. Så gott som alla inblandade delade samma världsbild: nationalismen var ond, dess idéer ohållbara och dess utövare farliga. Även de som bidrog till att komplicera denna förenklade, snarare än helt felaktiga, beskrivning tog genom sitt språkbruk tydligt avstånd från det studerade fenomenet. Socialpsykologen Michael Billig argumenterade övertygande för att fokus borde riktas bort från ytterkanternas extremism och istället in mot mitten för att belysa hur nationalismen dagligen reproducerades genom icke-politiska, vardagliga händelser och rutiner. Samtidigt var han ytterst noggrann med att påpeka att denna "banala nationalism" inte alls var harmlös *Banal Nationalism*, (1995). De få pro-nationalistiska röster som hördes inom forskningen, exempelvis skotten Tom Nairn, kom undan genom att associera sig med historiskt förtryckta nationsbyggnadsprojekt, vanligen dessutom med en vänsterslagsida som tog udden

Vid ettårsminnet av revolutionen i Egypten i januari samlades tiotusentals människor på Tahrirtorget.

FOTO: JEFF MITCHELL/GETTY IMAGES

av försvaret för nationalistiska principer.

Den postkommunistiska epoken har sett många utmaningar mot nationalismen: globaliseringen, Europaprojektet, uppvärderingen av minoritetsrättigheter och den ökande invandringen. Men resultaten så här långt talar snarare för att bokslutet blir till

nationalismens fördel. Det handlar då inte främst om att nationalistiska partier vunnit obestridliga framgångar de senaste 20 åren, huvudsakligen genom att mobilisera mot EU, invandring och mångkultur. Inte heller handlar det om att Europaprojektets relativa misslyckande brutalt har blottlagt natio- »

ANDREAS
JOHANSSON
HEINO

DOSSIER

NATIONALISMENS SKEPNADER

nalstatsprincipens kvarstående överläge avseende legitimitet och demokratiska procedurer. Ännu viktigare är att globaliseringens, europeiseringens, invandringens och mångkulturalismens förespråkare i allt väsentligt har kommit att bekräfta nationalismens ideologiska grundvalar. Invandring och globaliseringens effekter försvaras med hänvisning till vilken nytta de har för den egna nationen. Mångkulturalismen, som i sin kollektivistiska variant handlar om att uppgradera etniska identiteter till semi-nationella institutioner, används i flera länder för att bekräfta den egna nationens godhet. I Sverige har denna självbild sedan länge internaliserats, vilket förklarar varför innehållslösa fraser som "Vi gillar olika" har kunnat få en sådan slagkraft.

De nationella identiteternas styrka märks inte minst i de sociala medierna. Facebook och Twitter är verktyg som har stor potential att krympa världen men har snarare bidragit till att öka avstånden mellan nationella och sociala grupper. Förvisso har Twitter förtjänat att ovärderlig information snabbt kan spridas från dramatiska händelser (hitills räknar Wikipedia in fyra "Twitter-revolutioner": Moldavien 2009, Iran 2009–10, Tunisien 2011 och Egypten 2011), men det väger tämligen lätt mot den dagliga reproduktionen av nationella gränser och skapandet av nya nationalistiska markörer.

VID SIDAN AV de naturliga gränser som språkliga och kulturella barriärer medför finns inressanta paralleller mellan dagens nya medielandskap och hur medier tidigare har samverkat med nationsbyggnadsprojekt. Dags- och veckotidningar, radio och tv har alltid utgjort omistliga inslag i den nationella infrastrukturen. Nationer fogades samman genom att individer från olika landsdelar och sociala klasser tog del av samma nyheter, underhållningsprogram och väderprognoser. En ofta förbisedd effekt av tv-monopolet var att det höll nationen samman, inte bara genom att skapa ett anpassat utbud som korsade ålders- och klassgränser, utan också genom att erbjuda en självklar inkörsport för invandrare in i det svenska samhället. Invandrare syntes visserligen sällan i rutan på 1960- och 1970-talen men för den som kom till Sverige och ville titta på tv fanns det inte mycket till alternativ. Ett land, en Hyland, en Stenmark.

Parabolantennerna utmanade den ordningen. Plötsligt blev det möjligt för diasporan att behålla, eller återknyta, kontakten med hemlandet på ett helt annat sätt än tidigare. Internet har egentligen inte tillfört något nytt, mer än att ytterligare förenkla möj-

Ett land. En Hyland. FOTO: BJÖRN LARSSON/ASK/SCANPIX

ligheten att leva i ett land, fysiskt, samtidigt som man mentalt kan befinna sig i ett annat.

På samma gång som Twitter och Facebook symboliserar en rakt igenom individualiserad mediekonsumtion – varje användare har sitt unika nätverk med allt vad det innebär för urvalet av information som förmedlas – är de också i högsta grad verktyg för ett kollektivt identitetsskapande. Händelser – storpolitiska eller triviala – delas omedelbart i en krets, vars pluralism kraftigt begränsas av att den gemensamma nämnaren är att man själv valt att följa eller vara vän med användarna i fråga.

DEN SVENSKA Twittergemenskapen är därför i högsta grad en svensk gemenskap. Det är svenska angelägenheter som diskuteras. Sällan refereras eller retweetas från andra länder. Influenser från dansk, norsk eller finsk debatt är lika sällsynta på Twitter som i den svenska bloggssfären. Det är den svenska majoritetsnormen som utgör den självklara referensramen, vilket inte minst var tydligt i samband med Twitterkampanjen #Prataomdet då få verkade drabbas av insikten att det i ett mångkulturellt samhälle borde vara problematiskt att referera till en specifik norm om sexuella gränser. Det pratas om, men sällan med, marginaliserade grupper. Förorten och landsbygden är helt undanskymda av storstadsperspektivet. Medan Twittergemenskapen med enkelhet rymmer en konflikt mellan vänster och höger – båda lagen finns representerade och respekterar varandra som jämbördiga motståndare – har den avsevärt svårare att hantera kulturella konflikter. Här finns också den för nationsbyggandet typiska skillnaden mellan den upplysta eliten med välutvecklad fingertoppskänsla för smak och moral och de oborstade kusinerna från landet, SD-minoriteten som härjar i hashtaggen #SvPol. Som alla andra gemenskaper rymmer likväl den svenska Twittergemenskapen också en mindre trevlig baksida. Visserligen uttrycks sällan något direkt rasistiskt, sexistiskt eller homofobiskt hat, men

det finns där ändå. Mot oliktränkande i jämställdhetsfrågor, mot finansmän, mot främlingsfientliga.

Twitter både illustrerar och bidrar till att upprätthålla nationsgränserna. Något annat vore svårt att tänka sig. Det finns inga gemenskaper utan gränser mot omvärlden och strävan efter likhet och bekräftelse är helt naturlig. Att reducera detta till en fråga om gott och ont är att helt missa poängen. Nationalistiska idéer både kan och bör kritiserar, men det förutsätter att vi börjar med att erkänna hur präglade vi alla är av dem.

Desto mer märklig är strävan efter att förneka nationens betydelse. Nationalismens ursprungliga symboler har visserligen sedan länge förpassats till museerna men de grundläggande idéerna står lika starka idag som någonsin tidigare. Alla nationsbyggande projekt har inte visat sig vara framgångsrika. Däremot finns inte ett enda exempel någonstans i världen på en nationell identitet som av efterföljande generationer har demonterats och upphört att vara betydelsefull. Väl skapade är nationer ytterst stabila sociala system, med en anmärkningsvärd förmåga att anpassas till nya tiders krav och behov. Vi kommer helt enkelt inte undan dem.

VÅR BRISTANDE KUNSKAP om de nationella identiteternas betydelse och kanske i synnerhet om den svenska identitetens särdrag är problematiskt. Som samhällsdebattören Tove Lifvendahl och journalisten Per Brinkemo illustrerar i sina texter i denna Dossier blir följderna inte sällan direkt skadliga. Genom vårt ointresse för olikheter försvåras likabehandling och förmågan att tillvarata pluralismen undermineras. En annan negativ följd är den utbredda oförmågan att bemöta nationalistiska argument. Istället för att med självförtroende möta nationalistiska partier i en ideologisk debatt väljer de flesta i svensk politik alltjämt att reducera nationalismen och likställa den med främlingsfientlighet. Det är ett billigt debattknep som aldrig kan fungera i längden. I sitt bidrag till denna Dossier skriver statsvetaren Jonathan Laurence om de många goda erfarenheterna av integration av muslimer i Europa. Men från ett svenskt perspektiv är Laurences text oroväckande. På i Sverige tycks inse att det är i en specifik svensk nation som nykomlingar förväntas integreras, med allt vad det innebär av behov av kunskaper om vilka egenskaper som utmärker denna nation. Kunskaper som ibland dessutom är grundare hos svenskar än hos dem som kommer till Sverige. ✧

Alla måste dansa runt midsommarstången.

FOTO: LAD EHLERS/NORDIC PHOTOS

HEMVÄNDARNAS MUNKAVLE

Den svenska självbilden är den av ett föregångsland: öppet för innovationer, ny teknik och exotiska maträtter. Samtidigt vittnar både hemvändande exilsvenskar och invandrare om en stark konsensuskultur, där avvikare har svårt att få plats.

Av Tove Lifvendahl

FÖR SNART TIO ÅR sedan besökte jag Kalona Amish i den amerikanska delstaten Iowa. I samtal med en av byns företrädare frågade jag vad som skulle hända om något av hans barn ville flytta därifrån. Han sa att han kände sig säker på att det inte var aktuellt. Jag envisades: *Men om?* Han funderade lite, och svarade sedan med ett neutralt ansiktsuttryck att han inte trodde att den som lämnade byn skulle kunna komma tillbaka igen. Det lilla isolerade amishsamhället är ålderdomligt på ett säregt vis. Drygt 700 mil österut finns ett annat samhälle, där människor som återvänder efter exil beläggs sig själva med munkavle för att kunna passa in. Det heter Sverige.

I mitt arbete med boken *Från sagoland till framtidsland. Om svensk identitet, utveckling och emigration* (2011), har jag talat med åtskilliga utvandrade och återvändande svenskar. Den anekdotiska evidensen är entydig: den som lämnar den svenska samhällsgemenskapen kommer att märka att det inte är alldeles enkelt att återvända. "Hur känns det att vara hemma igen?" Den vanligaste frågan som riktas mot hemvända svenskar är förväntansfullt inställd på det bekräftande svaret: "skönt." Så känner säkert många, åtminstone ur vissa aspekter, men för en ansenlig skara är den mest påtagliga upptäckten att de sociala, och i vissa fall även professionella, relationerna har blivit obekväma.

BOKENS ANDRA UPPLAGA, som utkom i februari, har försetts med ett appendix, i vilket jag har samlat en del av de reaktioner som kommit. Flera berättar att de vid återkomsten till Sverige undviker att prata om vad de har varit med om. Av självbevarelsedrift

ålägger man sig en självzensur, vilken är baserad på en realistisk bedömning att risken är hög för ogillande. Ty om man den tredje gången som man refererar till sin utlandsvistelse, blir angripen – om än inte högt, så väl i tanken – med ett giftigt "ja, men sluta tjata om [valfritt land], vi vet redan att du är så jäbra!", så håller man hellre tyst. Få är beredda att utsätta sina sociala relationer för en sådan påfrestning.

DET FAKTUM ATT studieår eller vistelser utomlands har blivit obligatorium för vissa tjänster, medför inte heller automatiskt att vi ändrar vårt beteende i de mellanmänniska situationerna. Hos flera svenska handelskamrar i utlandet påtalas att många svenska företag ännu är tafatta när det gäller att ta emot hemvändande utlandsposterade medarbetare; ofta får personen återgå till samma arbetsuppgifter utan att den nya kunskapen kommer till användning. Det beror inte bara på en oförmåga att överföra kunskaperna mellan olika system och länder, utan också på att relationerna på företaget skulle ansträngas för mycket av den hierarkiförändring som kunde bli följden. Den kollegiala sämjan anses viktigare.

Bloggerskan Anna-Karin Johansson Brickell (rabiutfeminism.blogspot.com) beskriver hur hon efter ett år vid ett skotskt universitet återvände till fackförbundet har hon haft tjänstledigt ifrån för att kunna skriva sin mastersuppsats. Vid återkomsten till arbetsplatsen fick hon förvisso frågor om sina upplevelser, men medveten om att hon befann sig i en "ganska janteinspirerad miljö", valde hon att svara kortfattat. Blott vid två tillfällen nämnde hon vistelsen. "Det räckte inte. Vid kommande utvecklingssamtal tog min chef upp frågan: "Du kanske inte skall

prata så mycket om din utbildning i Skottland'."

I boken *En stuga på sjätte våningen. Svensk mentalitet i en mångkulturell värld* från 2005 noterar etnologen Åke Daun det paradoxala i svenskarnas beteende: å ena sidan är vi trendkänsliga och öppna, och berömmar oss själva för att vara snabba på att ta till oss ny teknik, nya ingredienser i köket och modeinflenser. Men så snart det handlar om andras annorlunda kunskaper och erfarenheter, är intresset svalare – trots att fraser av typen "vi gillar olika" är vanligt förekommande. De retoriska figurerna medför dock inte någon djupare önskan att pröva vår självbild i jämförelse med andra. Jag skulle till och med kalla det för ett *aktivt ointresse*. Den som i fikarummet hör någon berätta om en förestående semester i Dubai, har inget för att säga "vad kul, där bodde jag och familjen i flera år." Effekten kommer inte att bli ett otvungnet utbyte, utan en spänd situation där semesterplaneraren mer eller mindre tydligt markerar att han/hon inte är intresserad av att höra om vistelsen på platsen.

Jag hör invändningen: Jamen, så är det väl i flera länder, det är väl inte unikt svenskt. Egenskaper och beteenden som är karakteristiska för svenskar är inte unika i bemärkelsen att de inte förekommer någon annanstans. Det unika i varje land är kombinationen av förekommande drag. "Det svenska homogenitetssyndromet", som Åke Daun har kallat det, kan ha flera bakgrundsvariabler, men skapar sammantaget en dragning till personer som delar ens åsikter och skrattar åt samma skämt, liksom svårighet att koppla av med människor som är alltför annorlunda jämfört med en själv – ja, till exempel sådana som man inte delat samma vistelseland med de senaste åren. »

ANDREAS
JOHANSSON
HEINO

DOSSIER

NATIONALISMENS SKEPNADER

Till sammanhanget hör att Sverige så sent som på 1960-talet fortfarande var ett av världens mest homogena länder etniskt sett, tvångssteriliseringar utfördes alltså som ett led i "utövring av höggradigt livsodugliga" och det förekom skönhetstävlingar i svenska dagstidningar där jakten på "äktsvenska rastyper" pågick. Den tilltagande heterogeniteten har tveklöst förändrat samhällskulturen, men frågan är hur. Den som ansluter sig till en samhällsgemenskap kommer att vara angelägen om att passa in, och är beredd att till en viss grad ändra sitt eget beteende för att bli accepterad. På så sätt reproduceras den rådande samhällskulturen även av de nytilkomna.

Men inte bara homogenitetsidealet spelar in; ska vi förstå varför rädslan besegrar nyfikenheten i samma stund någon berättar att hon eller han bott utomlands, bör vi också ta hänsyn till hur den svenska kollektiva självbilden formuleras. Vi har alla ett behov av att tolka oss själva och våra egna beteenden i relation till det kollektiv som vi identifierar oss med.

VÅR NATIONELLA identitetsram, den svenska nationalberättelsen, ser i sammanfattning ut ungefär så här: "I början av förra seklet var Sverige ett fattigt land i Europas utkanter, idag står vi social och ekonomisk modell för många". Så skrev Anders Borg på SvD Brännpunkt (16/11 2011) ihop med finansmarknadsministern och ordföranden i finansutskottet. Det är den officiösa berättelsen om Sverige, vars skildring är förrädisk och medför uppenbar risk för felslut; nu har vi inget mer att lära av andra, endast att lära ut.

Sveriges självbild är sagolandet. "Föregångslandet", som den nuvarande statsministern lanserade. Den instinktiva oviljan att ta del av den hemvändandes vunna insikter är lättare att begripa när man beaktar detta. En sådan självbild förutsätter nämligen att man systematiskt negligerar eller marginaliserar vissa grupper perspektiv och erfarenheter. En sådan grupp utgörs exempelvis av dem som har positiva erfarenheter från andra länder, kulturer och arbetsmetoder. De antyder ju dessutom, genom själva handlingen att lämna landet, att den etablerade berättelsen är falsk. Om vi lever i den bästa av världar finns ingen anledning att flytta till sämre förhållanden. Men den ökade migrationen ger möjlighet till krass prövning av länders attraktionskraft. Vi bör inte vara tvärsäkra på att granskningen alltid faller ut till vår fördel. ✱

ÖKA KUNSKAPEN OM SKILLNADER!

Inställningen att alla ska behandlas lika är god, men leder ofta fel. I Sverige döljs att kulturer ibland är mycket olika bakom önsketänkande om homogenitet. Sanningen är att olika kulturer behöver olika behandling.

Av Per Brinkemo

TILL RÖDA KORSETS behandlingscenter för krigstraumatiserade och torterade i Malmö sökte sig flyktingar från många krigshärder för behandling av posttraumatisk stress. Men en grupp dök inte upp – den somaliska. Under 20 år sökte bara någon enstaka hjälp. Vad kunde det bero på? Inte stod väl det somaliska folket över traumatiserande krigserfarenheter? De om några har väl erfarenheter av ett ytterst brutalt och dessutom långdraget krig?

Plötsligt hände något. Somalier började söka sig till Röda Korset. Inom loppet av sex månader blev somalierna den näst största etniska gruppen bland hjälpsökande. Idag kommer de i en strid ström och får den hjälp de så länge varit i behov av. Ängest, depressioner, sömnlöshet, mardrömmar, stress och oro som så länge varit obehandlade och legat inbäddade i sargade själar, förorsakat onödigt lidande och försvårat integrationsprocessen kan nu bearbetas.

Vad berodde förändringen på? På min arbetsplats, en somalisk organisation i Rosengård i Malmö, beslutade vi oss för att trotsa den gängse uppfattningen; istället för att förneka kulturella skillnader började vi arbeta kulturanpassat, med skillnaderna för ögonen.

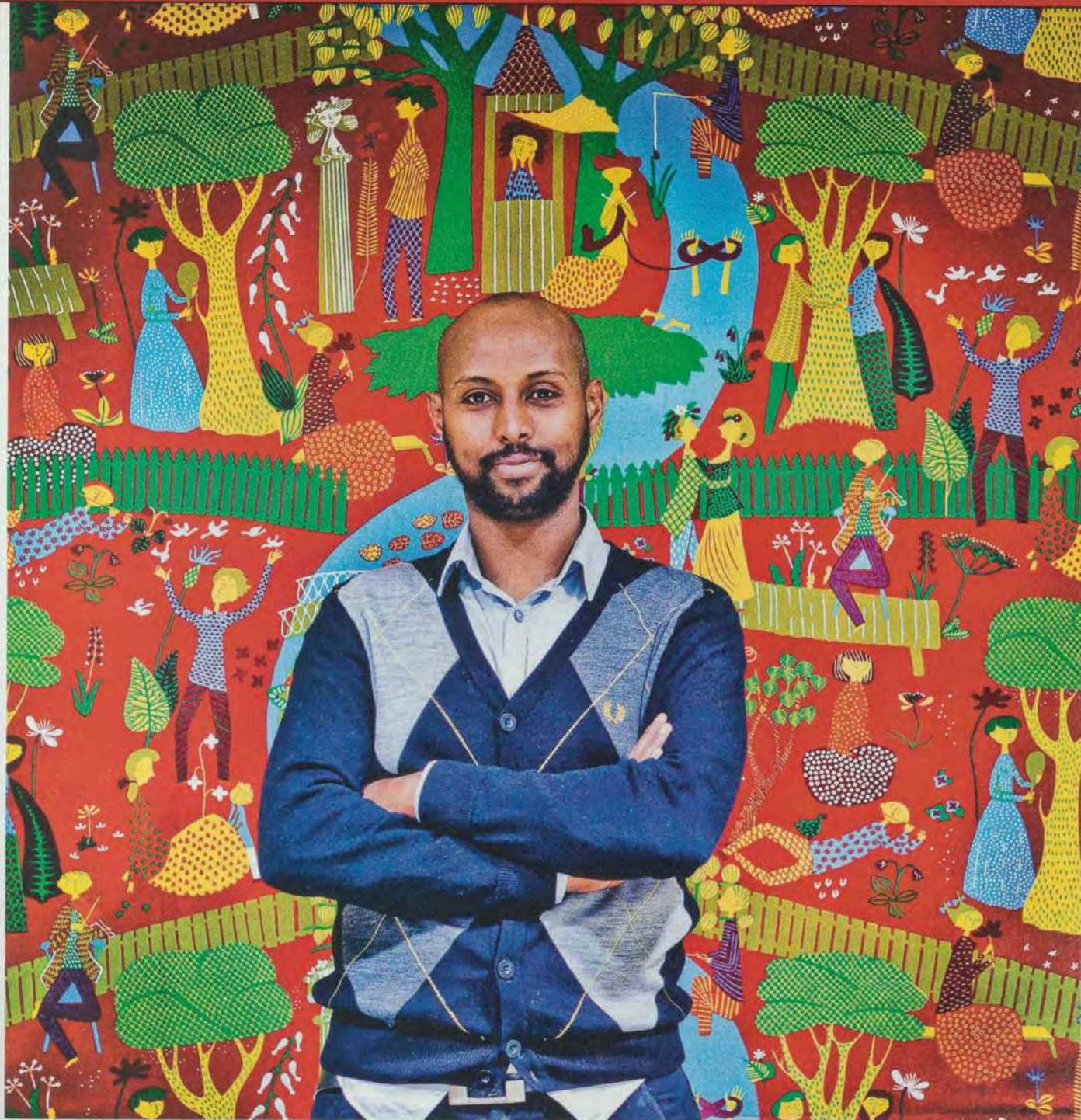
Vi identifierade konkreta olikheter mellan somalisk och svensk kultur, särskilt på de områden där somalier har problem med att förstå det svenska samhället. Av avgörande betydelse var att vi knöt den ende svenskutbildade psykologen i Sverige med somaliskt ursprung – Yassin Jibril Ekdahl – till oss för att hålla mottagning i föreningens lokaler en till två dagar i veckan. Problemet dittills hade varit att begreppet *psykisk ohälsa* inte finns på somaliska. Enkelt uttryckt är man i den somaliska begrepps-

världen antingen frisk – eller galen. Det vi i väst kallar psykisk ohälsa ser man i Somalia som något som kommer utifrån i form av en förbannelse eller besättelse. Det ledertill att man inte gärna talar om när man mår dåligt eftersom det är skamfyllt. Att så få somalier sökte hjälp hos Röda Korset berodde på att detta vore likvärdigt med att erkänna sig galen.

Nu hade förvisso somalier, precis som afghaner, irakier, bosnier och andra krigsdrabbade flyktingar, fått information om att hjälp finns att få mot posttraumatisk stress. Rak, tydlig och i svenska ögon oklanderlig information. Men det var en information som inte tog hänsyn till vilka mottagarna var och därför inte nådde fram till den somaliska gruppen.

Så ser det ut över hela fältet när det gäller mottagandet av människor till vårt land. Tidigare erbjöds överhuvudtaget inte samhällsinformation. Den sittande regeringen har insett vikten av relevant kunskap och 60 timmars samhällsorientering står idag till buds. Men informationen förmedlas ofta utan kunskap om mottagarna.

I DEBATTEN OM invandring och integration har under lång tid hävdats att man inte ska uppmärksamma på skillnader mellan folk och kulturer. Man ska se vad som förenar. Det är inte för inte som Sverige betraktas som en konsensuskultur. Vi betonar likheterna och försöker hitta den minsta gemensamma nämnaren för att jämka ihop olika åsikter. Vi ser det i löneförhandlingar, i politikens värde, i stort sett överallt. På många sätt är det en förnuftig och framkomlig väg och en av förklaringarna till det svenska samhällsbyggets framgång. Likabehandlingsprincipen har varit en av de absolut viktigaste grundpelarna i den svenska resan från klassamhälle till välfärdssamhälle.

Yassin Jibril Ekdahls somaliska bakgrund ger honom den nödvändiga kompetensen.

FOTO: HÅKAN RÖJDER/SCANPIX

Också när det gäller integrationspolitiken har konsensusprincipen och likabehandlingstänkandet varit vägledande. Alla människor ska ges samma chanser och möjligheter och därför behandlas på samma sätt.

Men inom integrationsområdet har detta synsätt ibland fått förödande konsekvenser. Intentionen har varit god, men ändå har det ofta blivit fel. Vill man i slutänden nå lika möjligheter för alla är likabehandling av individer med så olika förutsättningar och erfarenheter, från så olika miljöer och kulturer direkt kontraproduktiv.

PÅ MIN ARBETSPLATS Somalilands Förening i Malmö är vi medvetna om skillnader. Vårt uppdrag och mål är som vilken offentligan-

ställd tjänstemans som helst – integration. Men vägen dit, metoderna och pedagogiken, kan se olika ut. När en grupp – likt den somaliska – saknar erfarenhet av myndighetsutövning och i praktiken aldrig identifierat sig med en nationalstat utan med en gigantisk familj – klanen – måste man ta hänsyn till detta.

Man måste vidare ta hänsyn till att somalierna kommer från en muntlig kultur. Annars är risken överhängande att informationen inte når fram. I den somaliska kulturen betyder det talade ordet långt mer än det skrivna.

Svenska lagar tecknades ned redan på 1200-talet, medan somaliernas egna traditionella lagsystem – *xeer* – aldrig någonsin har varit nedtecknat. Med tanke på att den

somaliska kulturen är extremt relationell är det viktigt vem som säger vad. Det är till och med så att det viktiga inte alltid är vad som sägs utan vem som säger vad.

NÄR DEN SOMALISKSVENSKA psykologen Yassin Jibril Ekdahl började arbeta med den somaliska gruppen använde han sig av den somaliska poesin och sångerna som kunde beskriva sinnestillstånd som vi i väst skulle definiera som uttryck för till exempel depression. Han beskrev sitt arbete, använde religiöst gångbara ord, tog sig tid att förklara och vann människors förtroende. Han visade att det går att behandla psykisk ohälsa, att man inte behöver vara galen för att man har svårt att sova, har dålig aptit och plågas av mardrömmar på nätterna. 🌸

ANDREAS
JOHANSSON
HEINO

DOSSIER

NATIONALISMENS SKEPNADER

SLÖJFÖRBUD FÖRVISAR KVINNOR TILL HEMMET

Populistiskt gestikulerande kring huvudbonader, gatuböner eller halalkött kan inte ersätta seriösa strategier för sociopolitisk integration. Mycket tyder på att till exempel slöjförbud försvårar integration.

Av Jonathan Laurence

I JULI 1917, EFTER DET ATT USA HADE GÅTT MED I FÖRSTA VÄRLDSKRIGET, HÖLL DEN TIDIGARE AMERIKANSKE PRESIDENTEN William Howard Taft ett tal där han begrundade de judiska minoriteternas situation i Europa. Taft manade till ovillkorlig befrielse av judarna och att de skulle integreras i varenda en av Europas nationella gemenskaper. Han varnade för att "stränga och förtryckande åtgärder inte har hjälpt" och värre än så, att de "alltid är skadliga".

Taft hänvisade inte till arvet från upplysningstiden eller ens till amerikanska eller franska revolutionen. Han citerade Aisopos fabel om hur vinden och solen tävlade om att få en man att ta av sig kappan. Ju hårdare vinden blåste, desto tätare slöt mannen kappan om sin kropp. På samma sätt, skrev Taft, "förstärker förföljelse och orättvisa bara judens särskilda fasthållande vid sina gamla seder, sin religion och dess ceremonier".

Tafts lösning utmynnar i en viktoriansk aforism – övertalning är bättre än våld – men minskar inte värdet av visdomen från 600-talet f Kr. "Det var först när solen med sina varma strålar höjde temperaturen och vållade honom obehag som mannen tog av sig kappan."

Hos både muslimer och icke-muslimer förekommer tvivel om utsikterna till en långsiktig islamisk integration i Europa. Oenigheten om huruvida det är angeläget eller nödvändigt att förbjuda religiös klädsel i den offentliga sfären ger dessutom upphov till potentiellt allvarliga missförstånd. Detta förbuds i två konkurrerande berättelser om offerskap som växer sig allt starkare.

FÖRST HAR VI DEN VÄXANDE ÖVERTYGELSEN bland infödda europeiska befolkningar att islam, som en gång i tiden tilläts blomstra ohämmat i efterkrigstidens Europa, måste hejdas, tillsammans med föreställningen

att muslimska ledare utnyttjar försvarslösa liberala demokratier för att införa en muslimsk ordning. Denna världsbild manar européerna att vakna upp ur sin törnrosasömn och besegra "Eurabia". Som Anders Breivik utan originalitet formulerade det i sitt manifest: året är 1683 och Wiens portar står under belägring.

MOT DENNA BERÄTTELSE STÅR DET SYNSÄTT SOM omfattas av många muslimska företrädare i Europa, att europeiska regeringar är oföränderligt förtryckande och intoleranta mot mångfald. Enligt detta synsätt är det inte än en gång 1683 utan 1938. Förbud mot vanliga religiösa symboler (minareter och slöjor) liksom mot mindre vanliga bruk (burka, månggifte och tvångsäktenskap) ger ett förbud om en sämre framtid.

Båda dessa historiska analogier missar den bredare trenden i det som faktiskt håller på att hända på markplanet. Européer och muslimer har framgångsrikt förhandlat med och anpassat sig till varandra de tio senaste åren. Den relevanta analogin är inte Wien 1683 eller Berlin 1938, utan snarare en lång rad för nationsbyggandet betydelsefulla händelser däremellan. I det som är vardagsnära men förmodligen avgörande områden för religiös integration – såsom moskébyggen, utbildning av imamer, predikanter, tillgången till halalmat och visa för hadj, pilgrimsfärden – har muslimska grupper och europeiska regeringar börjat tala med varandra och gemensamt agera.

Kontrastera detta med läget för tio femton år sedan, när islam i praktiken fortfarande var en okänd storhet i inrikespolitiken för europeiska politiker och administratörer. I den mån religiösa frågor behandlades var det ett område för immigrationsmyndigheter och diplomater, inte för parlament och inrikesministrar. De islamiska gruppernas strukturer i europeiska städer speglade – och förstärkte – också detta tillstånd. Långtifrån att vara organiskt rotade i lokal europeisk kultur och politik, do-

minerades de fortfarande av utländska regeringar och internationella icke-statliga organisationer. Ett nytt landskap håller på att växa fram där muslimska ledare i allt högre grad finner en plats i sina nya hemländers samhällen och institutioner.

FRÅN 1990-TALET TILL 2000-TALET MITT förändrades och intensifierades relationerna mellan islam och de europeiska staterna. Improviserade reaktioner och mellanministeriella arbetsgrupper ersattes av ett institutionsskapande i korporativistisk stil och etablerandet av relationer mellan "moskén och staten". Över hela Europa har det institutionella erkännandet tagit formen av islamiska råd – Conseil français du culte musulman, Consejo islámico español, Deutsche Islamkonferenz, Comitato per l'Islam italiano och så vidare – vilka syftar till att underlätta lösningen av praktiska frågor om religiös infrastruktur, rörande allt från imamer och predikanter i offentliga institutioner till regleringen av moskéer, religiös utbildning, halalmat och hadj.

Allt eftersom håller en ny grupp av muslimska företrädare och imamer på att växa fram. De är väl insatta i relationerna mellan stat och religion i pluralistiska system liksom i europeiska kulturella normer och språkbruk. Och de – vilket är avgörande – ingår i lokalsamhället och har kontakt med såväl muslimer av olika bakgrund som icke-muslimer. Genom att islamiska organisationer lär sig manövrera i de institutioner som förvaltar religionsutövningen kan myndigheterna både utnyttja de nya möjligheterna till överläggning och att uppmuntra interreligiös dialog och samarbete i säkerhetsfrågor.

ORGANISATIONER OCH ledare som tidigare alltid sökte sig utanför Europas gränser för islamisk auktoritet och autenticitet håller långsamt på att skaffa sig även inhemska institutionella hållpunkter. Och tack vare den offentliga karaktären av dessa överläggningar är islam inte längre en "svart låda" för

FOTO: FRANK PREVEL/GETTY IMAGES

Hind Ahmas och Kenza Drider, de två första kvinnor som dömdes i Frankrike för att ha burit heltäckande slöjor.

den allmänna befolkningen. Det finns fortfarande gott om utrymme för förbättringar inom de nya förmedlande kanalerna. Men förbättringar kommer bara att äga rum om det förflutnas framsteg inte offras för den överdrivna pessimismen i någon av berättelserna. Om framstegen ska fortsätta måste bägge "sidor" titta upp och konstatera att himlen inte håller på att störta ner.

Detta är värt att upprepa i ljuset av den senaste tidens försök till lagstiftning, som antyder något som européer redan är väl medvetna om: formell likhet inför lagen är inte allt och frigörelse är inte oåterkalllig. I Tyskland föranledde slöjförbud för offentliganställda en tidning att sätta rubriken "Huvudduk bara på städhjälp" – med undermeningen att regeringen försökte hålla kvar muslimska kvinnor i deras ställning som städerskor. Efter den tyska högsta domstolens beslut att förbjuda muslimsk bön i allmänna skolor sade en tysk muslimsk organisation att myndigheterna "försöker fördriva den islamiska religionen från alla offentliga utrymmen". Liknelsen med 1930-talet föresvävar likaså muslimer på andra håll i Europa. I följande månade en före detta rådgivare till presidenten i Frankrike sina medmuslimer att börja bära en "grön stjärna", och när det franska parlamentet övervägde ett nytt slöjförbud hänvisade kritiker av lagförslaget uttryckligen till Nürnberglagarna.

Flodvägen av restriktioner visar inga tecken på att ebba ut. Att förespråka dem

lönar sig alltför bra i valtider – och är politiskt alltför riskabelt att motsätta sig. 2012 har vi redan sett nya förslag om att begränsa användningen av burka och slöja, i bland annat Nederländerna och Frankrike. Risken ökar att Europas muslimer kommer att uppfatta den samlade offentliga debatten om islam som rätt och slätt religiös förföljelse – en kuslig blandning av den politiska misstro som drev den tyska "kulturkampen" mot 1800-talets slut och den religiösa förbittring som underblåste traditionell antisemitism.

Få kommentatorer ifrågasätter farorna med islamisk fundamentalism eller dess dödliga konsekvenser. Men om upptagningen av islamiska symboler ingick i en konsekvent nationell säkerhetsagenda skulle den kompletteras med förtroendeskapande åtgärder inom ett av de få områden där staten verkligen har makt att påverka utgången – i försvaret av religionsfriheten. Istället har en oproportionerlig uppmärksamhet på fall av extrem fromhet eller överdriven religiös blygsamhet lett till det ena kontraproduktiva lagförslaget efter det andra.

TA DE FÖRBUD MOT slöja och burka som hittills har införts. De kommer att påverka bara några hundratal eller som mest tusentals familjer, mindre än en procent av de många miljoner muslimer som lever i de länder där parlamenten har antagit dem. De få kvinnor som lever tyngda av burkor i länder med nya förbud kommer nu dessutom att vara förvi-

sade till sina lägenheter. Den handfull flickor som tvingas välja mellan sin tro och en offentlig utbildning kommer sällan att träffa sina icke-muslimska jämnåriga i en neutral miljö. Vad gäller de diskussioner om att förbjuda halalslakt som ibland förekommer, så skulle detta i stort sett bara påverka muslimska föreningars möjligheter till lokal penninginsamling. Lämpligt kött skulle helt enkelt importeras, och de utländska medel som behövs för att finansiera lokala religiösa föreningar skulle inte minska.

Medan utformningen av dessa åtgärder ofta baseras på de bästa avsikter bland sekularister, liberaler, feminister eller djurrättsaktivister, blir resultatet att man försummar gyllene tillfällen att förmedla sekulära värderingar.

POPULISTISKT gestikulerande kring huvudbonader, gatuböner eller halalkött kan inte ersätta seriösa strategier för sociopolitisk integration. När all denna lågt hängande frukt har plockats måste regeringarna höja ambitionsnivån och utveckla ett samförstånd om ett mycket mer avgörande och svåruppnått mål: en sammanhängande integrationspolitik som bygger på fullständiga konstitutionella rättigheter och skyldigheter för alla medborgare. Tills vidare verkar partikonkurrens och en ogynnsam allmän opinion ha lyckats övertyga många europeiska regeringar om att just de rönnbären är sura. 🌿

Översättning: Jim Jakobsson

Rapport från en belägrad stad

Våld och social misär förstör förtroendet mellan Malmös invånare. I kriminalitetens och gängbildningens spår följer rädsla och segregering. Ansvar ligger inte minst hos dem som har utformat de senaste decenniernas integrationspolitik.

Av Fredrik Ekelund

Tisdagskväll den 31 januari. Jag sitter böjd över en översättning när jag nås av uppgiften om ett nytt mord i Malmö. Fosievägen, manskjuten i bil. Det sjunker in i mig med en blandad känsla, obehag, nu-får-det-vara-nog, men också nyfikenhet: Vem är det den här gången? Vad gäller det nu? Lite senare på kvällen tar jag bilen och åker dit, till hjärtat av södra Malmö.

Väl där, är det tomt och stilla. Det enda som vittnar om en brottsplats är blåvita band och en polisbil. En perfekt mordplats, slår det mig: totalt mörker, en parkering mittemellan två höghus. En ung man kommer förbi. Han undrar vad som hänt, han bor i huset. Ett mord, säger jag. Ett mord, här? Här är lugnt, fortsätter han och berättar att hans son börjat på dagiset precis vid mordplatsen samma dag. Jag känner igen hans reaktion; ett slags stillsam resignation parad med nyfikenhet. Medan vi står där bromsar en röd skåpbil in. Ut hoppar två killar i trettioårsåldern. De gestikulerar vilt och tar sig under avspärningen samtidigt som poliserna rusar ut ur sin bil. Jag vill se min onkels blod! skriker den ene. Han är våldsamt upprörd och börjar skrika mot poliserna på ett språk jag inte förstår. Den lilla scenen är fort över. Poliserna motar bort den aggressive mannen. Vad som slår mig är den totala brist på respekt han visar poliserna. Senare på natten spränger någon en bomb vid polisstationen ute på Gullviksborg.

Någon dag senare beger jag mig till Seved, en del av södra Sofielund. Det är en blandning av charmig småhusidyll och låghus med hyresrätter, egentligen den perfekta mixen för en fin bostadsmiljö men fastighetsvärdar utan socialt ansvar och en koncentration av familjer med sociala problem har förvandlat Seved till "laglöst land". Situationen kulminerade hösten 2011 när brevbärarna i området vägrade dela ut post. Stadsdelschefen meddelade genast att han såg det som en "utmaning" (standard-eufemismen när den sociala katastrofen är ett faktum) och nu ska ungdomar i området utbildas till att dela ut breven,

alltmedan gänget som tagit över Rasmusgatan fortsätter med hot, "tull" och narkotikahandel.

Det är en kall lördagsförmiddag. Jag går på Rasmusgatan där den mynnar ut i Lantmannagatan. Här mördades Navid M. kallblodigt den 1 februari 2008. Det fanns gott om vittnen men mordet har förblivit olöst, som ett i en lång rad olösta, gängrelaterade mord. Jag blir nervös trots att gatan är i stort sett tom, jag som kört taxi i den här stan, som jobbat som invandrartolk i den och som alltid haft en känsla av att kunna röra mig obehindrat överallt. Så inte nu. Jag möter några enskilda ungdomar, ser ingen narkotikahandel, men obehaget är påtagligt ändå, eftersom gatan har blivit vad den är. Ty så fungerar det, en spiral av rykten och verkliga händelser hjälper till att skapa rädsla för vissa, skrämselkapital åt andra.

När jag går tillbaka till bilen tar jag en sväng bort till den arabiska restaurangen Abu Nouas, på Ystadvägen, drygt hundra meter från Sevedsplan. Förr hette den Wendi's. Hösten 2004 mördades en av ägarna, den unga kinesiskan Yixi Zhou, när krögarparet överfölls inne på restaurangen av ett ungdomsgäng från Hermodsdal.

Jag följde rätttegången. Gärningsmännen såg tagna och ångerfulla ut men gänget på åskådarplass provocerade med sin stil, sina leenden och en till synes total avsaknad av empati. En av dem, med irakisk bakgrund, härmade Wendi med en racistisk rörelse mot ögonen samtidigt som denne gråtande beskrev hur hans hustru kämpade mot mördarna med en dammsugarslang. Den eroderade empatitruskeln drabbade mig som ett slag i solar plexus och ingenting som hänt i Malmö sedan dess har chockat mig som det.

När jag tänker på den händelsen tänker jag också på mitt eget ansvar som författare, på min kärlek till det mångkulturella Malmö som jag försökt gestalta i böcker som *Jag vill ha hela världen!* och *Torget*. Har jag varit för naiv? Vägrat se vissa samband? Jag vet inte, vet bara att frågorna ställdes i mig då, kring rätttegången, och att de fortfarande ställs i mig, svåra frågor som tangerar de intellektuella "lagarna" för hur samhällsproblemen får dis-

1
Fredrik Ekelund är författare. Hans senaste bok är *Fadevår, tack för ljuset!* (2010).

FOTO: DRAGO PRVULOVIC/SCANPIX

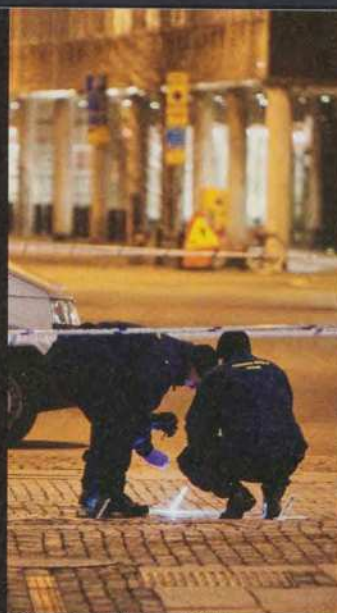

FOTO: STIG-ÅKE JONSSON/SCANPIX

FOTO: MALMÖBILD/SCANPIX

FOTO: PATRICK PERSSON/SCANPIX

FOTO: STIG-ÅKE JONSSON/SCANPIX

kuteras. På ena sidan ett slags politisk korrekthet, där vissa frågor aldrig får ställas, på andra sidan de rabiata och "avpixlade", för vilka invandrare i sig är pest. Resultat: ett Skylla och Charybdis, där de som vill diskutera *förutsättningslöst* hela tiden riskerar att sugas mot den ena eller andra klippan; två "klippor" som betingar varandra.

Fotboll är ett av Malmös viktigaste språk. En gång i tiden släppte det in mig i staden. Nu vänder jag mig till två som jag regelbundet talar detta språk med för att fråga vad som händer. Amir Mirshekari är ett temperamentsfullt kvicksilver på planen och kom som flykting från Iran till Malmö 1987 som femtonåring. Idag jobbar han som boendestödare på Migrationsverket med ansvar för ensamkommande flyktingbarn.

– Jag blir störd av att man överdramatiserar.

Man gör det större än det är. Vi har större problem – bostadsbristen, till exempel. Jag känner mig inte osäker eller rädd. Jag tittar på min egen generation. Vi lever ett dubbelliv. Som många hade jag svårt att hitta jaget i samhället. Det är där det skär sig, vid arton, nitton. Jag ställde frågan: Varför får inte jag festa, ha tjejer, inte resa själv? Varför fick inte jag? Vi hade inga pengar, så enkelt var det. Sådant skapar bitterhet. Mina föräldrar tjatade på oss för att vi skulle lyckas. En av tolkarna vi hade sa: Lär dig språket! Och umgås inte så mycket med iranier. Och så blev det. Det finns en segregation i alla städer. Om man förnekar det, är man blind för samhället. Vi har fattiga, medelklass, rika. Så tydligt.

– Har du någonsin upplevt rasism här?

– Nej. Jo, förresten, när *Inte utan min dotter* kom, då. Är du iranier? frågade folk. Då sa jag att jag var grek, säger han och skrattar.

>>

– Tycker du att Malmö tagit emot för många flyktingar?

– Nej, vi skulle kunna ta emot ännu fler. Vi har det väldigt bra. Jag håller på att läsa en bok: *Varför mår vi så dåligt när vi har det så bra* av kirurgen Nils Simonsson. "Det sker inga förändringar utan ansträngning och omak", säger han, vilket är så sant. Vill du ändra något så måste man anstränga sig och förändringar är inte alltid behagliga.

– Hur ska man göra?

– Man kan inte vara alla till lags, du kan inte tvinga på någon ett boende när de har vänner eller familj som de hellre vill leva med! Hur stor är chansen att en storfamilj på sex personer med utländsk härkomst ska få en lägenhet i Slottstaden, Gamla Väster, Davidshall? Svar nej! Du får erbjudande om en lägenhet i ett invandrat område. MKB har många lägenheter i Malmö men hur kommer det sig att jag bara får erbjudande om att flytta till ett visst område? Hur ska vi assimilera oss när vi inte får integrera oss? Majoriteten av de skjutna är inte oskyldiga. Är du i en kriminell värld, löper du risken att bli klämd. Jag väljer att inte umgås med iranier för jag är färdig med Iran. Jag ser resultatet också med mina flyktingkillar. Att de lyssnar på oss. Att de pratar bra svenska. Att den rätta vägen tar lång tid, men det är det värt.

Goran Medjedovic, sul-fintens okränkt konung, kom till Sverige 1993, som flykting från Sarajevo. Idag bor han på Holma, ett av de områden där skottlossningar har ägt rum och gängen slagit rot. Han driver Shellmacken vid infarten till området.

– Jag känner massa kriminella. De hamnar i häktet en dag. Inget straff. Och de vet att det inte kommer att hända något. Det är ofta invandrare, yngre. Från Holma, Rosengård. Föräldrarna är inga förebilder, har inte tillfört något. Inga jobb, ingen utbildning. Det blir alltså inga konsekvenser, varken från samhället eller föräldrarna.

– Du bor på Holma, där det varit oroligt med flera skjutningar ...

– Det är som i övriga Malmö, spänt. Men det är oftast de kriminella som drabbas, sällan de vanliga. Det värsta är att alla vet vem det är. Folk som kommer från Balkan, östländerna, Irak, Iran, för dem är det normalt att uppnå saker med våld. När de kommer hit, sitter det kvar. Helt normalt. Vi är mer så, det är temperamentet. Vi kan sitta tillsammans, dricka, ha det trevligt. Så tänder det till. Du vill vara störst. Någon skjuter någons bror. Man kan aldrig erkänna någon förlust. Jag ska vara den sista som dödar. Då har jag vunnit och allt får användas. Det är den inställningen.

– Har du upplevt någon rasism i det svenska samhället?

– Nej, aldrig. Det är svenskarna som råkar ut för det, rasism. Man är extra tuff mot svenskarna.

– Framtidens Malmö, du har småbarn ...

– Man borde införa en lag som säger att man inom en femårsperiod ska lära sig svenska och fixa ett jobb. Lyckas du inte på fem år: Hej då!

– Det är hårda ord ...

– Jo, men jag har två barn. Jag vill kunna släppa ut dem på gården utan problem. Så vill jag ha det. Så

är det inte nu. Alla mina kompisar har samma åsikt om detta. Vi kommer från krig. Vi som invandrare får mycket, men ger inte tillräckligt tillbaka. Malmö blir översvämmat. Hade någon svensk sagt detta, hade man blivit stämplad som rasist.

I Hovrätten sitter fem killar som är åtalade för att ha smuglat in fem kilo kokain från Florida. En av dem har lös anknytning till en av Malmös "falanger". Åklagaren vill ha fjorton år för huvudmännen. Fjorton år! tänker jag och ser på dem. Knappt en rörelse, utom hos en som skruvar besvärat på sig. Kokain är guld i den kriminella världen.

Men handlar då avrättningarna om en kamp om "marknadsandelar"? Efter att ha samtalat med Tobias Barkman, en av författarna till boken *Maffiakrig* (viktig läsning för den som vill begripa vad som händer i staden), och Patrik Andersson, chef för polisens Bravoenhet i Malmö, frestas jag att svara: Sannolikt inte.

Marknaden tycks vara så stor att man inte behöver kriga om den. Och gängen är inte längre specialiserade utan sysslar med det mesta: kortbedrägerier, knark, trafficking, utpressning – med det som ger just snabbast cash. Mycket tyder på att annat spelar större roll, en primitiv vendettakultur ("Jag ska knulla din mamma!"): ett slagsmål på dansrestaurangen Slagthuset för sex år sedan är en av orsakerna bakom det utdragna "kriget" mellan de kriminella så kallade M- och K-falangerna, till exempel. Vad gäller strukturen på gängen har polisen haft svårt att hänga med i utvecklingen, hävdar Barkman. När man väl hade lärt sig mc-gängens hierarkiska struktur hade det fötts nya gäng med lösare struktur och utan emblem som de skyltar med. Dessutom är lojaliteten inte densamma längre:

– Vad vi ser är gäng som poppar upp, sen söker man sig till nya konstellationer. Lion's Family försvann, Black Scorpions försvann. Outlaws har tappat massor av folk – de brände sina västar på Seved. De kriminella individerna organiserar sig alltså – ibland. Men de har svårt att hålla ihop. Lojalitet är inte deras starka sida. Det är nyrekrytering – en vi måste åt, säger Patrik Andersson.

I *Maffiakrig* tecknas en mörk bild av Herrgården, den del av Rosengård som har stått mest i fokus de senaste åren. Stadsdelen är byggd för 3 500 invånare. Officiellt bor det 5 000 men polisen misstänker att det handlar om 8 000. Inte konstigt då, ifall barnen hamnar på gårdar och gator där gängen finns. Så underlättas den så kallade "nyrekryteringen".

En som protesterat mot den lagstiftning som lagt grunden till detta problem är det socialdemokratiska kommunalrådet Ilmar Reepalu. För några år sedan skrev han i en debattartikel: "Under 2006 kommunplacerades 3 000 flyktingar och invandrare i Malmö. Flyktingarna var tre gånger så många som året innan och 90 procent av dem kom från Ebo (lagen om eget boende för asylsökande). På drygt ett och ett halvt år har 700 nyanlända skolbarn i varierande åldrar och med högst varierande skolgång kommit till Malmös skolor. Här återfinns många av dem som registreras som obehöriga till gymnasiet. I år väntas de nyanlända bli ännu fler. Vi befinner oss i en situation som är fullständig

Jag blir nervös trots att gatan är i stort sett tom, jag som kört taxi i den här stan, som jobbat som invandratolk i den och som alltid haft en känsla av att kunna röra mig obehindrat överallt. Så inte nu.

ohanterlig och som förvärras från dag till dag ...”

Jag träffar honom på stadshusets sjunde våning. För två år sedan blev hans bostad beskjuten och hade han suttit där han brukar sitta hade han fått kulan som gick in genom fönstret i huvudet. Ilmar väcker känslor, är avskydd av extremhögern för sin tro på det mångkulturella Malmö, men skys också av liberaler och vänster för sina utspel om problemen i Malmö, nu senast med tankar om ”temporärt medborgarskap” för att komma åt den organiserade brottsligheten.

Jag frågar honom om Ebolagstiftningen:

– För femton år sedan bjöd jag ner Göran Persson och Mona Sahlin till Malmö. Då hade några rufflare i Göteborg köpt upp Herrgården. De raggade flyktingar i Småland. Kom hit! sa de. Här får ni lägenhet och färg-tv. Det var oseriösa människor. Deras affärsidé var: vi har tomma lägenheter, ni får hyran garanterad från socialen som sedan får pengar från Migrationsverket. Det gick under namnet Ebo. Så fylldes bostäderna upp, en hel stadsdel, med flyktingar som redan var i en skör situation och i en stad där vi hade en arbetslöshet på 22 procent 1995–96. Skolan? Hur fan ska vi kunna undervisa? I slutet av terminen hade vi en nyklass. De kunde ingen svenska överhuvudtaget. Sahlin fick träffa en tjej på tretton år. De var nio vuxna i en trerummare. Hur skulle hon sköta sin hygien? Hon hade sina kläder i en låda. Vi måste stoppa det här Ebo, tänkte jag. Jag skrev det då, 1996. Göran Johansson i Göteborg var på samma linje och vi blev anklagade för att vara rasister båda två. Inför valet 2006 trodde jag mig ha fått den socialdemokratiska riksdagsgruppen med mig. Nu svänger det, kände jag. Men sedan efter regimskiftet var det kompakt motstånd i utskottet när FP började med sitt tal om rätten att bosätta sig var som helst. Så föll frågan.

Hélène Lagercrantz är rektor på Örtagårdsskolan i Rosengård. Hon har varit där i tio år och går i pension senare i år. Två barn till den mördade mannen på Fosievägen går här, pojken som fick benet amputerat efter en nyårsraketen går här och för någon vecka sedan besköts en praktikant på skolan på Hårds väg, gatan som leder till skolan.

– Hur påverkas barnen av det som händer?

– När större incidenter händer sammankallar vi skolans krisgrupp, vilket har fungerat väl efter händelserna i Malmö och på Rosengård förra månad.

– Hur påverkar Ebo er här på skolan?

– In- och utflytt av elever sker fortlöpande under hela läsåret. Det är svårt att beräkna hur många elever som kommer att finnas på skolan inför ett nytt läsår. Händer det något ute i världen, är möjligheten stor att detta återspeglas på skolan. Jag upplever att segregation i Malmö är ett stort problem, vilket är ganska tydligt om man tänker på vilka som bor på Rosengård nu och för tjugo år sedan. I årskurserna F–6 finns det idag två svenska barn av cirka 300 elever.

– Hur ser du på framtiden?

– Malmös framtid som stad är nog ljus. Hur det kommer att se ut på Rosengård är det svårt att sja om. Om tiderna blir bättre och om det skapas ar-

bete för fler boende på Rosengård tror jag att även Rosengård har en chans.

Hon ser lite uppgiven ut, när hon säger det, Hélène Lagercrantz, en av Malmös vardagshjältar i det tysta. De ansvariga för den uppkomna situationen då? Och orsakerna? Jag tillåter mig att spekulera fritt: Slobodan Milosevic (talet på Trastfältet som triggade igång de jugoslaviska krigerna), George W Bush (Irakkriget med dess katastrofala konsekvenser), den råa kvartalskapitalism där bonusorgier blivit symbolen för en roffarmentalitet, vars spegelvända värld är gången med sina drömmar om lika snabba pengar (i båda fallen har synen på samhället som en gemensam angelägenhet havererat), en nyfattigdom, tungt illustrerad av Zlatans berättelse om sin uppväxt. Därefter de mindre sammanhangen: en tandlös vapenlagstiftning, ”politikerna”, inte minst de inom V, MP och FP som vägrat göra något åt Ebolagstiftningen, skrupelfria fastighetsägare och ”vi själva”, vi som göder gången och den svarta ekonomin genom att handla kokain, svartspit, smuggelcigaretter och som besöker svartklubbar på Norra Grängesbergsgatan (”Malmös ballaste gata”) men vägrar se sambandet mellan våldet och våra egna liv. Fler? Gängmedlemmarna, så klart, ty, som Kierkegaard sa, den enskilde har alltid ett ansvar. Sätter någon en pistol i hand och ber dig åka till Fosievägen och mörda, har du ett val. Du kan säga nej.

Den siste jag väljer att prata med är Stjepan Rasic. Vi sitter på Stippes, hans korvbar vid Triangeln, ett legendariskt vattenhål i Malmöns natten. Han kom till Malmö 1965 och jobbade sju år på den famösa ”Eterniten” i Lomma, innan han öppnade sin korvbar: ett ställe för alla där ingen skillnad fick finnas mellan vit, gul, svart, muslim, katolik och det är efter den devisen han drivit sitt ställe i fyrtio år.

– Det fanns inte så mycket hat på gatorna då. Jag vet inte varför det kommer, men det får inte bli ”vi” och ”dom”. Nu finns det ett ”vi” och ett ”dom” – och det är livsfarligt i ett samhälle. Kanske är det politikernas fel. Jag vet inte. Men jag tror att man gör ett fel, släpper in så mycket folk utan att ge dem utbildning. Jag tror på att det ska bli ett Malmö som i gamla tider, en stor region med en enormt fin utveckling på väg. Trots allt. Men vi måste alla säga *Stopp!* nu. Även om det inte betyder något, måste vi göra det. Vänder vi bort huvudet, då är det kört.

En morgon några dagar efter mordet på Fosievägen ringer det på dörren. Genom fönstret skymtar jag vem det är: vännen H. Han bor på Söderkulla, mitt i M-falangens kärnområde, där kulorna ven. På sjuttio-talet gick vi i förstamajtågen tillsammans när vi arbetade i Malmö hamn. Sedan tog han den ideologiska köksvägen, från vänster till andra sidan, samma väg som många arbetare har tagit i olika länder, såväl i Malmö som i Frankrike. Jag har precis åkt långfärdsskridskor och har kvar den lyckokänslan i bröstet. Jag vet vad han vill prata om. Jag kan tiraderna utantill, hatet och viljan till de riktigt hårda lösningarna.

Skylla och Charybdis, alltså. Jag står kvar blickstill i tvättstugan, orkar inte den konfrontationen. Inte idag. ✱

Så fylldes bostäderna upp, en hel stadsdel, med flyktingar som redan var i en skör situation och i en stad där vi hade en arbetslöshet på 22 procent 1995–96. Skolan? Hur fan ska vi kunna undervisa?

Du ljuger så att du tror dig själv

Människor ägnar sig dagligen åt självbedrägeri i olika former. Peter Gärdenfors berättar varför det finns evolutionära skäl till att vi lurar oss själva.

Av Peter Gärdenfors

Hur är det möjligt att lura sig själv? Skulle man inte omedelbart avslöja bluffen om man försökte? Nej, i själva verket är vi människor förvånansvärt skickliga på att bedra oss själva. Psykologer har länge varit medvetna om att människor lever med livslögner av olika slag. På senare tid har forskningen visat att självbedrägeriet dyker upp i många fler sammanhang. Det är så vanligt att en del forskare spekulerar att förmågan att lura oss själva har ökat vårt överlevnadsvärde och därmed har en evolutionär bakgrund.

En sådan teori har nyligen lagts fram av psykologen William von Hippel och biologen Robert Trivers i en översiktsartikel med titeln "The Evolution and Psychology of Self-deception" som publicerats i den renommerade tidskriften *Behavioral and Brain Sciences*. Deras tes är att man blir skickligare på att bedra andra om man lyckas övertyga sig själv om det som bluffen gäller. En medveten bedragare blir ofta nervös, spänd och talar mer ansträngt. En person som inte tror på det han säger är därför lättare att avslöja än en som själv är övertygad. Självbedrägeri kan också leda till större självsäkerhet, vilket är ytterligare en fördel i umgänget med andra. Våra medmänniskor blir imponerade av självsäkerhet och bryr sig inte alltid om att kontrollera om den har någon substantiell grund. Enligt von Hippel och Trivers är självbedrägeri därför en offensiv och inte defensiv strategi vilket hävdats inom tidigare psykologi.

Ett bedrägeri behöver inte bygga på en direkt lögn utan kan också innebära att man överdriver vissa egenskaper. Det bokstaveliga självförsköndandet – sminkning, frisering, klädval etcetera – är en vardaglig form av självbedrägeri som de flesta ägnar sig åt. Vi målar ögon och läppar, breddar axlar med kuddar, krymper midjor med korsetter, lyfter byster, friserar oss ungdomligt, rakar generande hår, förlänger oss med klackar, och opererar oss på mångahanda sätt för att lura andra – och oss själva – att vi ser bättre ut än vad morgonens spegel visar. Många känner sig inte som sig själva – och vill inte visa sig för andra – förrän de fått på sig masken som det förbättrade utseendet innebär.

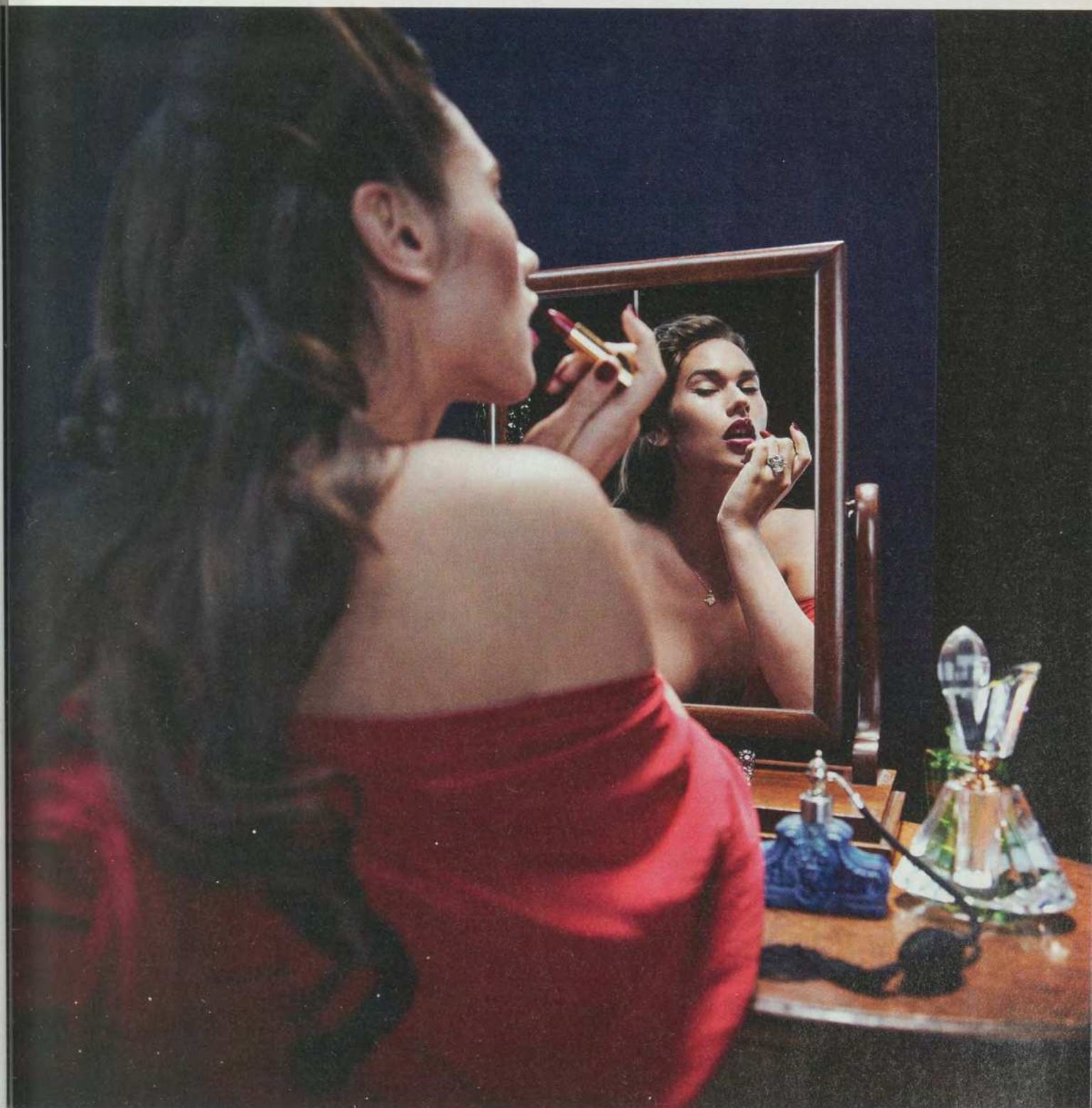
Det är ganska enkelt att visa att den bild av jaget som finns i självmedvetandet inte stämmer med verkligheten. Ett tydligt exempel på omedvetet självbedrägeri är ett experiment som gjorts av psykologerna Nicholas Epley och Erin Whitchurch. Försökspersonerna fick se ett antal porträttfoton och uppgiften var att så snabbt som möjligt peka ut fotot av sig själv. En del av självporträtten var manipulerade så att de visade ett vackrare ansikte än det verkliga. Det visade sig att försökspersonerna kände igen de förskönade foton av sig själv snabbare än de verkliga. Det fanns också ett samband mellan hur mycket bilderna som upplevdes som korrekta var förskönade och hur självsäker försökspersonen var: ju mer självsäker, desto mer förskönade man sitt verkliga utseende. Spegel, spegel på väggen där ...

En omvänd sida av självbedrägeriet är att människor har en stark tendens att nedvärdera andra för att på så sätt kunna framhålla sig själva. Ett experiment av Steven Fein och Steven Spencer belyser detta på ett skrämmande sätt. Försökspersonerna fick göra ett IQ-test och hälften av dem fick sedan besked om att de klarat sig dåligt och andra halvan fick höra att de klarat sig bra (oberoende av det verkliga resultatet). Sedan fick de se två filmer med anställningsintervjuer: en med en person som porträtterades som judisk (har ett judiskt efternamn och bär en davidsstjärna) och en som visades som kristen (har ett kristet efternamn och bär ett kors). De försökspersoner som fått beskedet att de gjort bra ifrån sig på IQ-testet bedömde den judiska och den kristna personen som likvärdiga för jobbet. Men de som fått beskedet att de hade gjort dåligt ifrån sig bedömde att den judiska personen hade gjort sämre ifrån sig i anställningsintervjun. Resultatet visar att de som fått beskedet att de hade klarat sig dåligt, försöker höja självkänslan genom att fördomsfullt nedvärdera judar. Fein och Spencers experiment visar inte bara att försökspersonerna nedvärderar andra för att framstå i bättre dager inför andra, utan att de också gör det på ett självbedrägligt sätt för att framstå bättre i sina egna ögon – allt för att stärka den egna självkänslan.

En annan form av självbedrägeri är att säga att

2

Peter Gärdenfors är professor i kognitionsvetenskap vid Lunds universitet. Hans senaste bok är *Lusten att förstå. Om lärande på människans villkor* (2010).

Spegel, spegel ...

FOTO: CORBIS/INA AGENCY

man vill uppnå ett visst mål, men omedvetet arbeta för ett annat. En student vars föräldrar vill att hon skall bli jurist, men som själv innerst inne vill bli dansare, kan påbörja juridikstudierna men omedvetet sköta sig så illa att hon misslyckas och därför tillåta sig att ägna sig mer åt sin hobby att dansa som en utväg att försörja sig.

Genom ett sådant självbedrägeri kan hon behålla sina föräldrars stöd. Strategin sammanfattas i en aforism av Blaise Pascal: "Hjärtat har sina skäl (*raisons*), som förnuftet (*la raison*) inte alls känner till." Självbedrägeri kan fungera därför att jaget inte är en odelbar enhet. En omedveten sida av jaget kan lura den medvetna. Ett sätt, »

bland flera, är att upprepa ett falskt minne. Ett experiment av utvecklingspsykologen Stephen Ceci belyser denna metod. Ett antal barn blev tillfrågade om en händelse som aldrig hade hänt dem (enligt barnens föräldrar). Barnen svarade korrekt att händelsen inte hade inträffat. Men efter diskussioner en gång i veckan omkring den fiktiva händelsen började barnen uppfatta den som verklig. Efter tolv veckor av sådana diskussioner kunde barnen ge utbroderade berättelser om händelsen tillsammans med "bevis" för att den hade hänt. De kunde inte längre skilja det skapade falska minnet från ett äkta. De falska minnena hade framkallats genom experimentets uppläggning, men liknande mekanismer förekommer även i självbedrägerier. Vi berättar gärna en episod som falskeligen framställer oss i bättre dager om och om igen till dess att vi själva tror på den.

Friedrich Nietzsche var tidigt ute med att raljera över vårt självförskönande. Han skriver i en aforism: "Man glömmer åtskilligt i sitt förflutna och utplånar det avsiktligt ur sinnet: det vill säga, vi vill att den bild av oss själva som lyser mot oss ur det förflutna skall belöja oss och smickra vårt högmod – vi arbetar oupphörligt på detta självbedrägeri."

Förutom det vardagliga självförskönandet är kanske den vanligaste formen av att lura sig själv att välja vilken information man tar hänsyn till. Folk undviker att ta reda på det de inte vill veta. Det är lätt att ge exempel på sådana strategier: När man köpt en bil, tar man inte reda på fakta om andra bilar, som skulle kunna visa att man gjort ett dåligt köp. Man väljer gärna en dagstidning som har samma politiska inställning som en själv för att få information som bekräftar denna. Många undviker att testa sig för aids eller cancer, därför att de skulle kunna få ett resultat de inte vill höra. "Det jag inte vet kan inte skada mig" är ett paradexempel på ett felaktigt resonemang.

Ett lurigt experiment av Peter Ditto och hans kolleger illustrerar hur vi lurar oss själva genom det sätt vi söker information. Försökspersonerna fick höra att en testremsa som fuktades av deras saliv skulle avslöja om de hade en viss sjukdom i bukspottskörteln. Hälften av dem blev informerade om att en färgförändring var ett gott tecken, andra hälften att det var ett dåligt tecken. De som fick höra att färgförändringen var ett gott tecken väntade mer än 60 procent längre tid på att remsan skulle ändra färg än de som fick höra att det var ett dåligt tecken. Mängden av information du tar till dig är således beroende av vad du vill veta.

Ett annat försök av Tim Wilson och hans medarbetare belyser samma sak. En del försökspersoner fick reda på att de mycket sannolikt skulle bli utvalda för en dejt med en viss person, andra fick reda på att de troligen inte skulle bli utvalda. De som trodde de skulle bli utvalda ägnade betydligt mer tid åt att studera positiv information om deras potentiella dejt. Men de som inte trodde de skulle få en dejt ägnade betydligt mer tid åt negativ information om personen. Surt, sa räven.

Trivers och von Hippel vill förklara självbedrägeriet med att det är en god strategi för att kunna

lura andra. Men som flera experiment visar är vi så bra på att ljuga så att vi ofta verkligen tror oss själva – på alla plan. Detta visar på en paradox med att lura sig själv: det lyckas alltför väl ibland och vi uppnår därmed inte de strategiska fördelar som Trivers och von Hippel påstår. Resonemanget undergräver deras tes om att självbedrägeriet ger evolutionära fördelar.

Nietzsche lyfte obarmhärtigt bort slöjan från människans godtrogenhet när det gäller hennes egen självmedvetenhet. Han skriver: "Denna löjliga överskattning och felbedömning av medvetandet har den stora nyttan med sig att det därmed *hindrats* att utveckla sig alltför snabbt. Genom att människorna redan trott sig i besittning av medvetenheten har de inte gjort sig någon större möda att förvärva den – och så förhåller det sig än idag!". De resultat som jag presenterat ovan visar att den experimentella vetenskapen nu har hunnit ifatt och bekräftar hans sarkasmer.

Filosofen Robert Pippin behandlar Nietzsches roll som psykologisk forskare i sin bok *Nietzsche, Psychology and First Philosophy*. I ett centralt kapitel diskuterar Pippin Nietzsches syn på självbedrägeri. Nietzsche skiljer ofta mellan "medvetande" och "instinkter". Han betonar, långt före Freud, att det vi upplever vara under det medvetna jagets kontroll ofta bara är förklädda instinkter. Oftast vill vi inte se våra dolda sidor. Nietzsche skriver att vi aldrig letar efter oss själva. Pippin betonar att vi dessutom har en tendens att fly från oss själva.

Den vanliga uppfattningen om självbedrägeri bygger på att det å ena sidan finns dolda drifter och andra krafter som producerar individens handlingar och å andra sidan medvetna motiv som subjektet anser vara styrande för handlingarna och att det omedvetna inte stämmer överens med det medvetna i de bedrägliga fallen.

Nietzsche förkastar modellen. Han menar att handlingen är avgörande ("*Das Thun ist alles*"). Pippin formulerar det som att jaget inte står bakom ett dåd, det är *i* det. De motiv individen anser ligga bakom sina handlingar är bara ett försök till *tolkning* av dessa. Motiven är inte vad som orsakar handlingarna.

Nietzsche skriver: "Människornas lycka och elände har nämligen kommit till dem i den mån av deras tro på de ena eller andra motiven – men *inte* genom det som verkligen var motivet!". Med denna syn är det inte så konstigt att människor försöker skapa förskönande beskrivningar av varför de handlar på ett visst sätt. Men individens egen tolkning är bara en bland många och den ärlige kan medge att det finns andra, mindre smickrande, tolkningar av sitt beteende.

Självbedrägeriets paradox kommer nu istället att bli en fråga om hur man kan låta bli att upptäcka att de tolkningar som man gör av sina handlingar i det långa loppet stämmer så dåligt överens med hur man faktiskt beter sig. Individens medvetande uppmuntrar aldrig uppriktigheten mot sig själv. Ett liv fritt från självbedrägeri kan bara uppnås via en förståelse av de handlingar man utför. Denna insikt leder fram till ett av Nietzsches tydligaste ideal: Du skall bli den du är! ✱

*En person som inte tror på det han säger är därför lättare att avslöja än en som själv är övertygad. Självbedrägeri kan också leda till större själv-säkerhet, vilket är ytterligare en fördel i umgäng-
et med andra.*

Fadimes och de övriga fallen av hedersmord skiljer sig från de andra i det att våldet är riktat mot en medlem i familjen och inte är någon hämnd mot en extern förövares tidigare angrepp.

Hedersrelaterat våld existerar som en egen våldskategori. Att definiera och bredda fenomenet gör det lättare att förstå och bekämpa.

Hedersvåldets paradoxer

Av Eli Göndör

Isamband med högtidlighållandet av Fadime Sahindals minne aktualiserades hedersvåldets natur och frågan om vad som behöver göras för att förstå och förhindra det.

FI påstod att hedersvåld egentligen inte existerar som en egen våldskategori. Precis som exempelvis kön anses det neutralt och i den mån skillnader förekommer är de konstruerade. Därmed är även våld alltid detsamma oavsett varför det utövas. Ett annat förhållningssätt gjorde gällande att hedersvåld alltid är resultatet av patriarkala strukturer. Därmed skulle det alltid vara mäns fel, oavsett individers känslor, motiv eller vem som är förövaren. Slutligen hävdades det att just mordet på Fadime och ytterligare sju mord i Sverige är hedersvåld, kopplat till en speciell kultur. Visserligen menar de som driver den tesen att det inte säger något om alla i just den kulturen, men att våldet ändå är kopplat till vad som kallas för "vissa omgivningar". Det förhållningssättet isolerar hedersrelaterade mord i Sverige till åtta fall, där två av offren är män och sex är kurder.

HEDERSVÅLD ÄR ENLIGT min mening resultatet av att grupper eller individer upplever någons gärningar så kränkande att endast en motreaktion med våld leder till upprättelse.

Därmed är det inte som som vilket annat våld som helst. När någon agar barn i fosteringssyfte, eller slår ner en person för att stjäla eller för att man är berusad, är det andra motiv som leder till våldet än att grupper eller individer anser sig kränkta av andras gärningar. Hedersvåldets karaktär avgörs därmed varken av själva våldshandlingen eller dess resultat utan av motivet bakom handlingen.

Hedersrelaterat våld förekommer i olika sammanhang. Det kan vara mc-gäng som hämnas för att någon i gänget anser sin eller gruppens heder stå på spel. Det kan vara sammandrabbningar i fängelser där just hierarkier kopplade till makt och värdighet

är vanliga såväl i anstalter för kvinnor som i fängelser för män. Maffia i alla dess former har alltid värnat om familjens heder och utfört hedersvåld för att upprätthålla sin status eller värdighet. Därmed är hedersvåld inte kopplat till människors religiösa eller etniska tillhörighet. Det är heller inte något förbehållet män eller nödvändigtvis resultatet av sociala strukturer.

Snarare är det en fråga om hur individer tolkar koder eller regler vid varje givet tillfälle i olika miljöer.

Gemensamt för ovannämnda former av våld är att det kan ses som hämnd riktad mot utomstående gärningsmän, vilka tidigare genom sina handlingar anses ha kränkt individers eller grupper värdighet.

Fadimes och de övriga fallen av hedersmord skiljer sig från de andra i det att våldet är riktad mot en medlem i familjen och inte är någon hämnd mot en extern förövares tidigare angrepp. Snarare är det offrets val av partner som anses leda till att familjen förlorar sin heder och därmed känner sig tvingad att förhindra det genom drastiska åtgärder. Icke desto mindre är motivet bakom våldet detsamma som hedersvåld i övrigt.

KONSEKVENSERNA AV en definition och breddning av begreppet hedersvåld är flera. Det blir svårt att blunda för kategorins existens. Uppenbar blir också kopplingen till individers eller grupper syn på heder i varierande miljöer. Heder blir därmed inte bara viktigt för "orientens machokulturer", kurder, araber eller muslimer.

Insikten om att hedersrelaterat våld även utförs i den egna gruppen och inte endast är förknippat med "den andre" bidrar till att förstå och kunna bekämpa fenomenet.

Den insikten leder för det första till att fler människor kan identifiera sig med företeelsen. För det andra blir spekulationer om gärningsmännens religiösa eller etniska hemvist precis lika oviktiga som de bör vara.

Eli Göndör är doktorand i islamologi

Roland Poirier Martinsson överdriver Jean-Paul Sartres betydelse för samhällsutvecklingen. Problemet är snarare politikerns behov av manipulationer.

Arvet från Sartre överdrivs

Av Claes-Magnus Hugoh

I AXESS NUMMER 1 2012 skriver Roland Poirier Martinsson en artikel med den provocativa titeln "Dumskallarnas sammansvärjning". Dessa "dumskallar" sägs vara företrädare för existentialism och marxism, en ohelig allians, vars mest namnkunnige exponent är Jean-Paul Sartre. Enligt Poirier Martinsson har Sartre skapat en idéfusion, som haft förödande återverkningar ända in i vår tids politiska etablissemang och dess vilja till social ingenjörskonst.

Utan tveivel rör Poirier Martinsson vid viktiga problem, men både hans analys och hans historieskrivning reser åtskilliga frågor. Han avvisar Sartre och dödförklarar samtidigt både marxism och "existentialism". Ja, det finns åtskilligt att säga om Sartres försök att skapa en syntes av eld och vatten, så som det framträder i hans så kallade andra filosofi (*Critique de la raison dialectique*). Det är svårt att inte instämma i att det ligger en svårartad motsägelse i att på en gång vilja frigöra individen från hans *mauvaise foi* och därmed skapa förutsättningar för ett "autentiskt" val, som med nödvändighet innebär, att den enskilde överlämnar sin frihet till ett kollektiv och därmed gör sig till lekboll för opersonliga krafter. Detta sammanhänger naturligtvis med Sartres revolt mot borgerlighetens värden. Sartres politiska naivitet är dessutom notorisk. Men diskvalificerar detta automatiskt hela den tradition på vilken delar av hans tänkande vilar?

DET FÖREFALLER som om Poirier Martins-son vill bryta staven över hela den tradition som han kallar "existentialismen". Han nämner i förbigående Nietzsches vansinnige, som i *Den glada vetenskapen* utropar: "Vi har begått världshistoriens värsta mord, vi har dödat Gud", liksom Dostojevskijs Ivan Karamazov: "Om odödligheten inte finns, är allt tillåtet." Det stämmer att dessa författare tillhör den existentiella traditionen. Centralt för denna är diskussionen om världens uppkomst: Nietzsche menar att värdena måste skapas på nytt av den enskilde, och Dostojevskij bävar för en ateistisk utveckling mot värdekaos, skildrad i *Onda andar*. Som synes är detta ett problem för en stor del av världslitteraturen. Detsamma gäller om det andra stora problemet: självbedrägeriet, *mauvaise foi*. Poirier Martins-son vill härlada det svenska politiska etablissemangets ideologiska kampanjer från

Dumskallarnas sammansvärjning

Genom att rätta sig på varandra ville dessa skapa en mättnad med politiska tillgångar. Följer väljer att leva kvar i de tillagda strukturer. Dessa nya demokratiska ide har överlevt genom gemenskapen och delat ut av våra politiker.

By Roland Poirier Martinsson

[illegible]

Although the position, the central black triangle was often different from the 1990s (Fig. 2).

[illegible]

Jean-Paul Sartre, *Le Nègre*, La Haye, 1964, pp. 110.

Axess nr 1 2012.

Sartres legering av *mauvaise foi* och dess korrigering genom underkastelse under en politisk auktoritet. Frågan är: Är det verkligen så att tanken på ett mänskligt självbedrägeri, centralt för kristendomen, existentialismen, psykoanalysen, etcetera står och faller med Sartres beskrivning av *mauvaise foi* som ett borgerligt självbedrägeri, som botas med underkastelse under politisk auktoritet? Är det så att strävan efter autenticitet med nödvändighet är ett självbedrägeri, som banar väg för socialstatens manipulationer? Kan det inte vara tvärtom?

Poirier Martinsson skriver: "Folkets självskadebeteende i existentiell mening rättfärdigar en ny sorts politiskt tvång, som rättfärdigas genom att vara moraliskt överlägset. [...] Före senmodernismen förväntades den vuxna, välutbildade människan, vid sina sinness fulla bruk och efter moget övertygande faktiskt, vara pålitlig i sina självbedömningar."

Man kan fråga sig: Har till exempel det svenska politiska etablissemangets självpåtaga rätt att genom åtgärder påverka människors liv och värderingar inspirerats av en intellektuell från vänstra stranden i Paris i mitten av det tjugonde århundradet? Är det verkligen fallet att detta skett i Sverige, ett land med kroniskt humanistiskt underskott? Är det inte snarare så att den offentliga viljan till "framsteg till varje pris", "modernitet till varje pris" styrt denna utveckling och kan denna vilja härledas från en autenticitetssträvan?

Om nu den offentliga maktens anspråk att veta bättre än den enskilde inspirerats av något, är det i så fall en enskild intellektuell person som gör detta.

tussels teoretiska konstruktion," dumskallarnas sammansvärjning"? Är det inte snarare så, att man insett att klyftan mellan vad samhället säger sig vara och vad det verkligen är besvärar åtminstone den tänkande delen av allmänheten? En viktig uppgift för politiken blir då att förmå människor att tänka "rätt" och detta förklarar varför attitydpåverkan blivit så prioriterad: det är helt enkelt ett sätt att rädda legitimiteten. Därav alla kampanjer baserade på pseudovetenskaper som rasbiologi, genusteori, pedagogism, feminism, jämlikhetslära etcetera. Detta är inte ett fördärvbringande arv från Sartre, snarare ett vittnesbörd om att den enskildes behov av sanning och konsekvens hotar legitimiteten och att man därför måste stämma i bänken. Men den enskildes motvilja mot självbedrägeri kommer nog att motverka detta.

KONSERVATIVA som Poirier Martinsson har en sympatisk vilja att ge individen ett ovillkorligt tolkningsföretråde beträffande sitt eget liv. Detta gäller också liberaler som John Stuart Mill och Ingemar Hedenius ("beträffande det goda samhällets yttersta värde får vi inte påstå något"). Poirier Martinsson menar att tanken att individen själv inte kan bedöma om han är nöjd eller inte är högsta dumhet. Det låter sig sägas. Men när vi besinnar alla det gångna seklets avantgardismer, som gjort så stor skada, låt oss inte tillfoga ytterligare en: kalkborgerligheten som avantgardism. Låt oss tänka på det, innan vi kastar ut motståndet mot självbedrägeriet med badvattnet.

Claes-Magnus Hugoh är filosof
och frilansskribent.

Axess tema om feminism sopar obalansen mellan könen under mattan. En liberal feminism som utgår från individen är den rätta vägen för att påverka ojämställdheten.

Liberal feminism befriar

Av Jenny Sonesson

"MOT EN NY FEMINISM", utropas det på omslaget av Axess förra nummer. Stridsropet illustreras med Salome och Johannes Döparens avhuggna huvud. Efter att ha läst fyra artiklar på temat feminism som kvinnoföljare tolkar jag bilden som ett uttryck för skribenternas uppfattning av feminismen. Jämställdhetskamp i Salomes kompromisslösa gestalt är knappast framtiden, det håller jag som liberal feminist helhjärtat med om.

Men vilken feminism är Axess debattörer på väg emot? Färdriktningen är hölj i dunkel. Visioner analyser med sin frånvaro. Det är framförallt högst oklart om författarna anser att det råder ojämställdhet mellan könen. Anita Du Rietz hävdar att kvinnor med egna inkomster under 1800-talet var ekonomiskt jämlika med männen. En häpnadsväckande åsikt eftersom gifta kvinnor var omyndiga.

Axess har ambitionen att sprida bildning, det är därför torftigt att endast ge utrymme till skribenter som tecknar den spretiga feminismen som en homogen rörelse. Det är som att påstå att al-Qaida är islam utan att nämna sufismen, mutaziliterna eller morernas al-Andalus för att det komplicerar den bild man bekvämt vill ta spjårn emot.

Roland Poirier Martinsson drar under bumerangrubriken "Dumskallarnas sammansvärjning" paralleller mellan frenologin, tvångssteriliseringar och feminism. Feminismens främsta mål är enligt honom att bekämpa fredagsmys. Existentialismens in-

flytande på föreställningen om könsstrukturer, ett rött skynde för Martinsson, diskuterar utan att Sartres parhäst Simone de Beauvoir och hennes epokavgörande verk *Det andra könet* lyfts fram. Martinsson avrundar med den obefintligt underbyggda slutsatsen "Dagens kvinnor efterfrågar inte feminismens kravlista". Hur listan ser ut definieras inte, men alla kvinnor kollektivansluts till en grupp som avfärdar kraven.

MARIA LUDVIGSSON oroar sig över elitfeministernas inflytande. Att hon själv tillhör tryckarelsen, som ledarskribent på SvD där Martinsson är krönikör, förtar konspirationsteorin. Både Ludvigsson och Maria Eriksson tar upp Turteaterns uppsättning av Valerie Solanas ökända *Scummanifestet*, som av anhängare hyllas som "en ishacka i patriarkatets arsle". Det gapiga manifestet utmålas som ett verk som feministerna omhuldar. Själv känner jag, och åtskilliga andra feministerna, avsmak för våldsretorik som uppmanar till könskrig. På samma sätt vänder jag mig emot Maria Svelands svepande anklagelser om att alla kritiker av feminism kan buntas ihop med massmördaren Anders Breivik.

Debattörerna menar att borgerliga jämställdhetsivrare okritiskt anammat vänsterns analys. Föreställningen om kön som social konstruktion är emellertid i hög grad ett liberalt arv. Mary Wollstonecraft pläde-

rari i *Tillförsvar för kvinnans rättigheter* att det är samhället, och inte naturen, som skapar kvinnans underordning. John Stuart Mill liknar förtrycket av kvinnornas strukturella rasism: "Det som nu kallas kvinnans natur är en synnerligen artificiell företeelse. Det är resultatet av tvång och förtryck i vissa riktningar och onaturlig stimulans i andra." I *Förtrycket av kvinnorna* argumenterar Mill för att vi inte kan uttala oss om könets natur innan individer ges möjlighet att utveckla sina anlag bortom könsrollernas begränsningar.

WOLLSTONECRAFTS OCH Mills verk är alltså aktuella. Livsvillkoren ser tyvärr fortfarande olika ut för gruppen kvinnor och gruppen män. I alla länder på jorden tjänar och äger kvinnor mindre än män. Världens parlament och regeringar består huvudsakligen av män. Listan på fakta kan göras lång.

Om borgerligheten vill påverka ojämställdhet i Sverige, EU och globalt får makto-balansen mellan könen inte sopas under mattan. Som liberal feminist ropar jag inte på särslagstiftning, förutom pappamånader i föräldraförsäkringen. Men genom medvetenhet kan attityder, agerande och beslut påverkas. Vi kan då använda huvudet istället för att kvotera med lagboken. Feminism för mig är en befrielserörelse för individer.

Jenny Sonesson är ledamot av Timbros framtidskommission för borgerligheten

Roland Poirier Martinsson svarar:

JAG VÄLJER TRE frågeställningar i Claes-Magnus Hugohs kommentar. För det första: är det rimligt att avfärda existentialismen, en riktning som omfattats av en mängd tänkare, med hänvisning till Sartre? Mitt svar blir en distinktion mellan å ena sidan existentialismen som en väldefinierad skola, å andra sidan existentialistiska frågor. I sådana fall, varför inte? Sartre är både prototypisk och central. Faller hans fundament är det svårt att se att det inte drar med sig alla tänkare som rest tankestrukturer på samma grund. Nietzsche, Dostojevskij och många andra är relevanta för existentialismen, men knappast existentialister. De ställer frågor

om vad en människa är, kan eller bör vara, medan Sartre påstår att frågan är meningslös: han eliminerar den mänskliga existensen. Jag instämmer dock med Hugoh om att Sartres hat mot en borgerlig livsstil var en stark drivkraft, troligen långt starkare än intellektuell nyfikenhet.

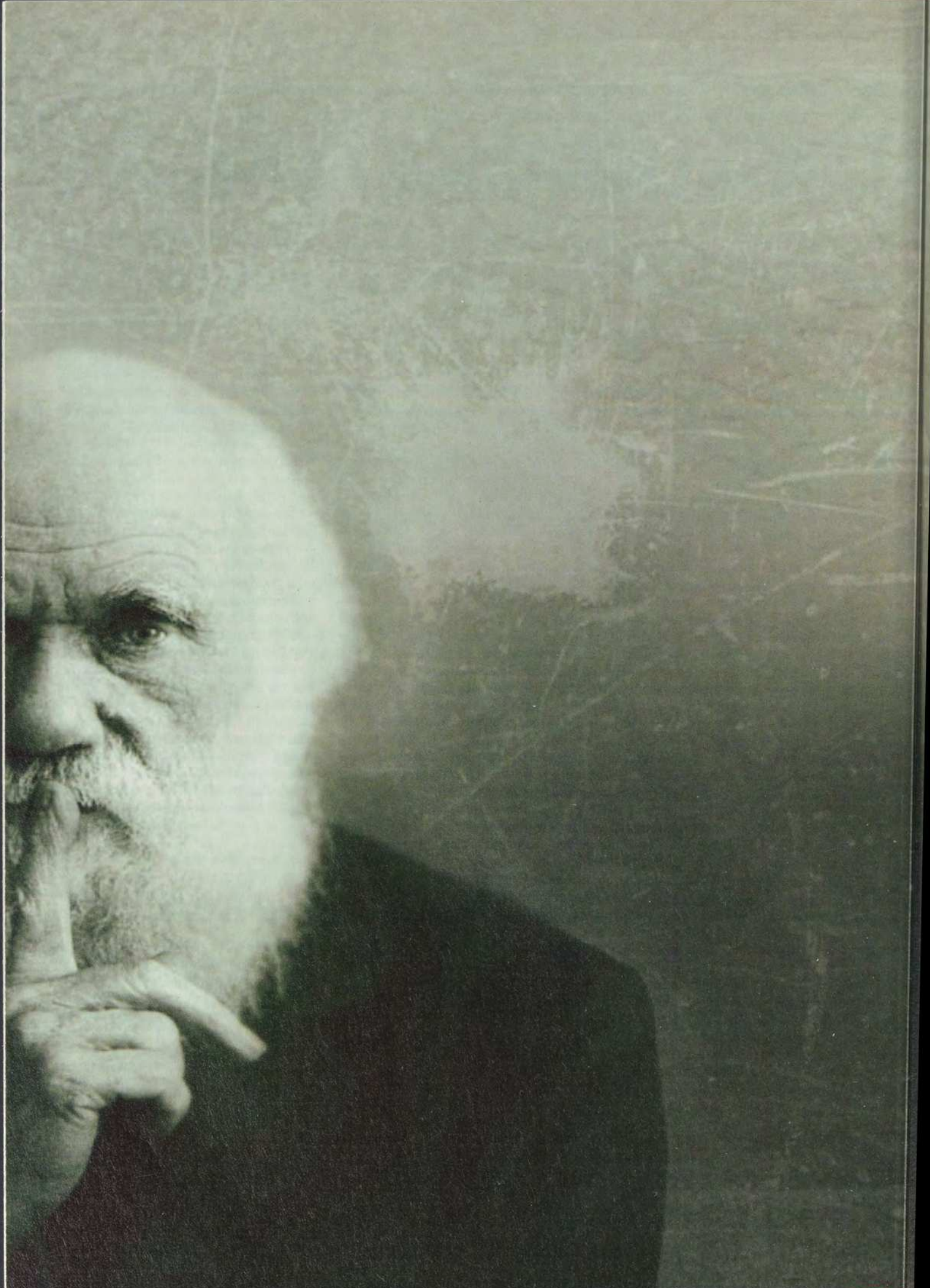
För det andra: är det existentialismen, och dess legering med marxismen, som är upphov till den dansande välfärdsstatens människosyn? Nej, men den fasar in i och förstärker modernismen, och bidrar starkt till den tidsanda som legitimerar projektet.

Slutligen: är det verkligen existentialismen som knuffar det moderna samhälls-

bygget framför sig? Är det inte snarare det modernas misslyckande som skapat en kris på vilken existentialismen är en reaktion? Jo, den berättelsen skulle säkert hänga ihop lika bra som min, men bör då nog utgå från upplysningen.

Vad Jenny Sonessons insändare beträffar uppfattar jag det som att vi pratar om olika saker. Jag försöker förstå ett idéhistoriskt och filosofiskt sammanhang, medan hon tycks fokusera på att kommunicera politiska slagord. Det känns säkert bra, men kanske är Facebook en bättre kanal?

Roland Poirier Martinsson är fil dr, författare och filosof

TEMA

SE MÄNNISKAN!

Teorier om könsskillnader baseras på uppfattningen att människan är en social konstruktion. De motsägs dock av forskning som belägger skillnader mellan manligt och kvinnligt beteende redan från spädbarnsåldern. Samtidigt visar historien att vi utvecklas mot att bli alltmer förnuftsstyrda och inriktade på samarbete.

Men evolutionsvetenskap komplicerar och problematiserar föreställningen om människan som tabula rasa.

Darwin ständigt missförstådd

Charles Darwins teori har alltid varit kontroversiell. Till en början kom motståndet mot honom från konservativa krafter. Numera är det ofta vänstern som framställer biologin som ett hot.

Av Nils Uddenberg

Farmor tyckte inte om när hennes barn kallade oss, hennes barnbarn, för sina ungar. Katter har ungar, sa hon, och hundar och andra djur, men människor har barn. Farmor var uppvuxen i ett kristet överklasshem. Hennes tro var konventionell, men varm – hon unnade både sig själv och andra livets glädjeämnen.

För farmor var skillnaden mellan människor och djur avgörande. Människorna var i någon mening Guds avbilder; de hade en fri vilja och därmed ansvar. De valde att bilda familj och att skaffa sig barn och hade sedan ansvar för att fostra dem. Djur däremot drevs av sina instinkter att para sig; de bara blev med ungar. Djuren skulle behandlas med kärleksfull respekt; djurplågeri var ett uttryck för moraliskt förfall. Men människors ansvar för varandra var trots allt av en helt annan dignitet än deras ansvar för djuren.

Jag kan inte erinra mig att jag någonsin diskuterade Darwin med farmor. Jag tror inte att hon intresserade sig särskilt mycket för utvecklingsläran. Men om jag hade förklarat för henne att jag ansåg att både hon och jag själv – och alla andra människor – härstammade från aporna tror jag inte hon hade blivit särskilt förtjust, men inte heller särskilt upprörd. Hennes övertygelse om att det fanns grundläggande skillnader mellan människor och djur var så grundmurad att jag inte tror att hon har tagit särskilt allvarligt på mina vetenskapligt motiverade åsikter. Vetenskapen hade sin plats – hon var gift med en läkare – men religion och moral var viktigare än vetenskap.

Ingen annan vetenskaplig teori har haft så genomgripande effekter på kultur- och samhällsdebatten som evolutionsteorin. Charles Darwins bok *Om arternas uppkomst genom naturligt urval* (1859) väckte omedelbart en omfattande debatt, som fortfarande – mer än 150 år senare – inte har avstannat. Det beror naturligtvis på att det är

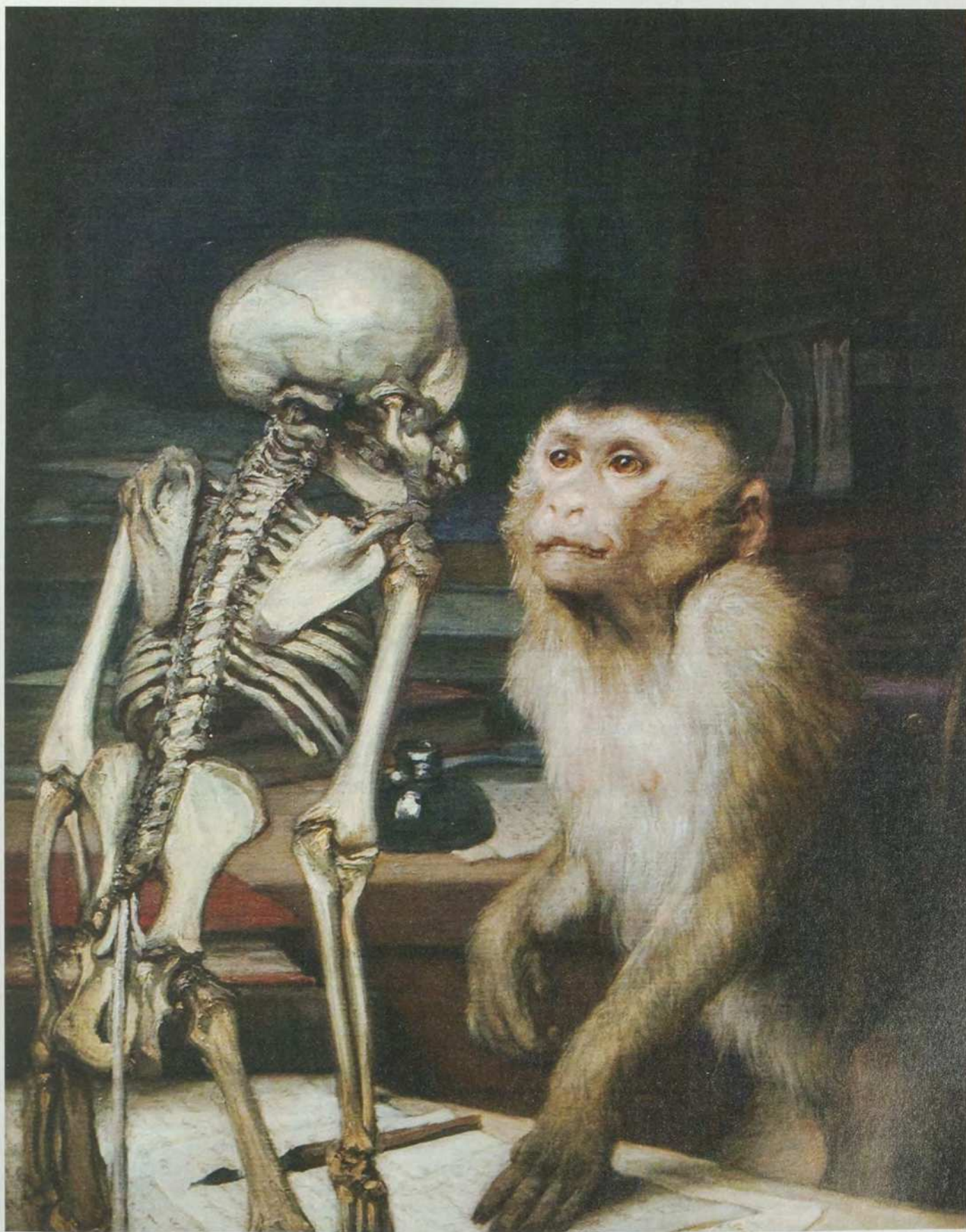
en av de mest grandiosa bilder av tillvaron som någonsin har framförts; den handlar ju om allt liv som finns och någonsin har funnits på vår planet. Dessutom gjorde den anspråk på att ha svar på stora frågor. Vilken är människornas plats i tillvaron? Vilka är vi och hur har vi blivit de vi är? Tidigare hade dessa frågor besvarats av religionen, nu ansåg vetenskapsmännen sig sitta inne med mer trovärdiga svar.

Den som sätter sig in i hundrafemtio år av diskussioner kring evolutionsläran kan konstatera att mycket har ändrats. Idag ställs – åtminstone i vårt land – Guds veckolånga skapelsegärning, sådan den beskrivs i Bibels första två kapitel, relativt sällan mot evolutionslärans hundramiljontals år långa berättelse om livets tillblivelse och utveckling. Men vissa teman återkommer. Människornas självutnämnda placering över allt annat liv och närmast Gud utmanas. Om människan är av samma skrot och korn som andra djur, med vilken rätt kan hon då hävda att hon har större frihet än de? Är verkligen skillnaden mellan att skaffa barn och att bli med ungar – mellan förnuft och instinkt – så tydlig som farmor tänkte sig den? Att acceptera evolutionsbiologernas beskrivning av människans tillblivelse och natur kan till och med upplevas som en kapitulation.

I folkmun kom evolutionsläran mycket snart att kallas "apteorin" och det dröjde inte länge förrän det började dyka upp karikatyrer av Darwin i form av en apa.

"Apteorin" var både underhållande och hotfull. Tanken att alla människor – inklusive självmedvetna biskopar och koketta adelsfröknar – i grund och botten var apor kittlade fantasin. Och mer än så: liksom när medeltidens diktare och konstnärer älskade att frossa i den dödlighet inför vilken påvar, kungar och landstrykare var lika

SE MÄNNISKAN!

Gabriel von Max, *Apa framför ett skelett*, ca 1890.

FOTO: CORBIS/SCANPIX

maktlösa, fanns det en tilltalande jämlikhet i åsikten att vi alla – rika som fattiga, kloka som dumma – i grund och botten bara var apor. Aporna hade fungerat som skrattspeglar för människorna i hundratals – ja tusentals – år. Satirikerna älskade att använda dem när de ville göra sig roliga över, i synnerhet, överklassens pretentioner på att vara klokare och mer förfinade än "vanligt folk". För den som hade fått lära sig att samhällets ojämlikheter var en av Gud given ordning var "apteorin" alltså omstörtande. Hög som låg hade samma stamtavla; de anor greven yvdes över gick likaväl som tiggarens tillbaka till de skrattretande aporna.

Kanske är det inte så förvånande att Marx hörde till Darwins beundrare och skickade honom ett dedikationsexemplar av *Kapitalet*, som lär har förblivit ouppskuret. För de krafter som ville omvandla samhället i riktning mot större jämlikhet framstod "darwinismen" som ett vapen som kunde riktas mot kyrkan och överklassen. Vetenskapen blev revolutionär; "apteorin" stod på samhällsomvandlarnas sida.

Samhällsbevararna slog tillbaka. Vart, frågade de, tog människans förnuft och hennes känsla för moral och skönhet vägen? Syn och hörsel delade vi med djuren, men varifrån kom den förfinade känslan för konst och musik? Alla dessa känslor som höjde människan över djuren kunde inte, slog de fast, förklaras av Darwins råa materialistiska teorier. Nej, här krävdes något annat: en Gud som blåste in sin ande i människan, gjorde henne till sin favorit och höjde henne över köttets maskineri. I Första Mosebok är människans skapelse kronan på verket. De föregående skapelsedagarna gav egentligen bara Gud tillfälle att inreda den scen där människan – Guds avbild – sedan skulle härska.

Darwins berättelse såg annorlunda ut. Långt ifrån att vara Guds avsikt med sin skapelse var människan ett resultat av naturlagar som saknade högre varje syfte. Livet hade trevat sig fram genom årmiljonerna och de livsformer som hade haft lyckan att överleva tillräckligt länge för att hinna fortplanta sig, hade gett upphov till nya livsformer som hade trevat sig vidare. Utvecklingen hade inget mål för ögonen.

Livets slingrande väg genom de geologiska tidsåldrarna var inte Guds outgrundliga plan för att till sist nå fram till människan; hennes egenskaper var inte ett uttryck för Guds välvilliga försyn, utan bara ett resultat av en rad tillfälligheter. Människan hade aldrig skapats – hon hade bara råkat bli till.

Det har alltid varit svårt att ta till sig. När många – både naturvetare och andra – ganska snart tog till sig evolutionsläran var det ofta i tanken att den var ett sätt att beskriva livets strävan mot fulländning, det vill säga mot människan. De encelliga bakterierna hade följts av flercelliga organismer som med tiden blivit alltmer avancerade; enkla fiskar hade skaffat sig lungor och klivit upp på land och blivit groddjur och reptiler och från dessa hade livets högsta former – fåglar och däggdjur, och främst bland dessa människan – uppkommit. Allt annat levande hade stannat upp på vägen; endast människorna hade nått ända fram.

Så tänker i själva verket många fortfarande: de geologiska tidsåldrarnas fantasieggande parad av trilobiter, skräcködlor och sabeltandade tigrar tycks oss som ett brodigt skådespel som leder fram till människan. Och visst har livets utvecklats så. Men – och det är ett mycket viktigt *men* – det finns ingen tanke bakom. Allt det liv som omger oss har strängt taget en exakt lika lång – och lika komplicerad – utvecklingshistoria som vi själva. Det är inte självklart att just vi är utvecklingens krona.

För några år sedan talades det mycket om "intelligent design". Vissa fysiologiska och biokemiska mekanismer var för komplicera-

Gud.

Darwin.

de för att ha kunnat uppkomma genom naturligt urval – det påstod i varje fall anhängarna av denna teori. Gud måste ha haft ett finger med i spelet. Tron på en skapande gud, hävdade de, är fullt ut förenlig med vetenskaplig evolutionsteori.

Så tänkte många redan på Darwins tid. Om ett högsta väsen hade styrt den biologiska utvecklingen kunde människorna behålla föreställningen att de var utvecklingens mål och mening. Människans förnuft och samvete kunde exempelvis ha uppkommit genom att Gud hade gett evolutionen ett extra handtag.

När utvecklingsläran först presenterades var det alltså de samhällsbevarande krafterna som vände sig emot den. Under de senaste femtio åren är det istället vänstern som har blivit provocerad. Men Darwins gamla kritiker skulle kanske ändå ha känt igen sig.

Under 1970- och 80-talen tog diskussionen om evolutionsläran ny fart. Vid mitten av 1970-talet publicerade Edward O Wilson sin bok *Sociobiology* (1975) och ett år senare kom Richard Dawkins *Den själviska genen* (1976). De båda böckerna var mycket olika, men författarna hade det gemensamt att de ansåg att de sociala mönster som utmärkte mänsklig samvaro delvis stod på en biologisk grund. Vid mitten av 1900-talet hade Darwins teorier om "naturligt urval" kompletterats med de genetiska kunskaper som hade vuxit fram under 1900-talets första hälft. Resultatet blev en ny och mycket bättre preciserad evolutionsteori; evolutionsteoretikernas modeller hade en matematisk exakthet som var mycket övertygande.

Alltsedan Darwin först presenterade sin teori hade motståndarna påpekat att han inte kunde förklara hur ett osjälviskt beteende kunde uppstå. Det naturliga urvalet gick ju ut på att var och en högg för sig så gott hon eller han förmådde. I sin bok *Människans härkomst och könsurvalet* bemödade Darwin sig om att bemöta denna kritik, men hans teorier var knappast övertygande. Men på 1970-talet hävdade alltså biologerna att de inte bara kunde förklara människans kroppsliga utveckling utan även hur hennes psykologiska egenskaper och sociala mönster – exempelvis förmågan till självuppooffrande samarbete – hade uppkommit. De hade precis som alla andra mänskliga egenskaper slipats fram av det naturliga urvalet och fått ett fäste i arvsmassan.

Många teologer och humanister reagerade starkt. De samhällsvetenskapliga forskarnas grundantagande hade länge varit att kulturella och samhälleliga mönster var något som individen lärde sig under sin uppväxt. Varje människa föddes som ett oskrivet blad, som bara väntade på att fyllas med lämpligt innehåll. Fostrarens frihet var total; den uppväxande individen var en klump lera, som kunde omformas till vilken gestalt som helst.

Återigen hade biologerna en annan berättelse. Människan var en organism bland andra. Hennes egenskaper var ett resultat av hen-

SE MÄNNISKAN!

nes biologiska historia, och hade en del av sina förutsättningar i den arvs massa som hade selekterats fram under livets slingrande vandring genom årmiljonerna. Människan, slog dessa biologer fast, föddes inte som ett oskrivet blad, hon föddes med vissa nedärvda böjelser, som sedan utvecklades i en social miljö. Lerklumpen var inte obegränsat formbar – den bjöd motstånd.

Vänsterns kritik mot denna så kallade sociobiologi tog sig två uttryck. För det första utmålades den som rasistisk och för det andra beskrevs den som deterministisk. Den första av dessa anmärkningar saknar egentligen grund, den andra kan vara mer relevant.

Anklagelser mot evolutionsbiologerna för rasism hade goda historiska grunder. När vetenskapsmännen under andra hälften av 1800-talet började tänka evolutionärt låg det bara alltför nära till hands för dem att föreställa sig att de människor som levde på de främmande världsdelarna – och i samhällen som var mycket olika de europeiska – representerade steg på vägen från aporna till den fulländade vita rasen. I kraft av sin överlägsna biologi, tänkte man sig, var européerna förutbestämda att konkurrera ut de lägre stående "raserna". De vitas erövring av jordklotet var ett oundvikligt resultat av de naturlagar som härskat alltsedan liv först uppstod på jorden. Inte ens den humane, tolerante och eftertänksamme slaverimotståndaren Darwin gick helt fri från sådana tankar.

Men sociobiologernas budskap var strängt taget helt annorlunda än rasbiologernas: alla människor, påpekade de, hade samma biologiska historia bakom sig och var därför i grund och botten lika. Dessa biologer – och de socialantropologer som inspirerades av dem – älskade att leta efter så kallade "mänskliga universalier", det vill säga mönster som tenderar att upprepa sig i alla samhällen i alla tider. Redan Darwin var på jakt efter sådana universalier. Och givetvis är sådana sociala mönster det bästa belägget för att biologerna har rätt, när de påstår att människan har en evolutionärt given natur som är gemensam för alla människor, och som på ett eller annat sätt manifesterar sig i alla kulturer. Att säga så är knappast rasistiskt – snarare tvärtom. Men de moderna evolutionsbiologernas påståenden väckte också andra – och mer svårhanterliga – frågor.

När min farmor protesterade mot att hennes barnbarn kallades för ungar var det för att hon ville ge människan en särställning. Människorna var inte vilka djur som helst; de hade en fri vilja och ett samvete. Farmors hållning var nog ganska typisk för en värdekonserverativ borgerlighet; både hennes far och hennes make satt periodvis i riksdagen som representanter för högerpartiet. Men idag är det istället vänstern som är mest angelägen att slå vakt om människans särart, hennes förmåga att frigöra sig från – eller "höja sig över" – sin biologi. Tanken att våra sociala mönster till stor del är nedlagda i vår natur är nämligen provocerande för dem som vill bygga ett nytt och annorlunda samhälle. Generna får liksom inte komma i vägen.

Föreställningen att det nyfödda barnet är "ett oskrivet blad" är djupt förankrad i den västerländska kulturen och besläktad med tanken att vi till skillnad från andra djur har begåvats med en fri vilja. Alldeles oavsett om dessa föreställningar är sanna eller bara vackra drömmar, har mycket av det bästa som den västerländska kulturen åstadkommit byggts på dem. Övertygelsen om människornas rättighet att fritt få välja sina livsomständigheter är utgångspunkten för all upplysning och liberalism och därmed en förutsättning för det välfärdssamhälle som de flesta av oss håller högt i ära.

Själva formuleringen "ett oskrivet blad" går tillbaka till den engelske 1600-talsfilosofen John Locke som ofta uppfattas som en upplysningens och liberalismens föregångare. Locke trodde på pedagogikens och uppfostrans makt: "Skillnaden mellan en engelsk professor eller biskop och en vilde från Saldaniabukten" – den ligger inte

långt från Kapstaden – skrev han, berodde helt och hållet på vad de fått lära sig. Med lämplig fostran kunde man skapa de bästa av medborgare och därmed det ideala samhället. Upplysningsfilosoferna hakade på; vägen framåt bestod i att ge människorna kunskaper, frihet och möjligheter att utveckla sina bästa sidor. Det fanns egentligen inga gränser för hur fulländad människan och hennes samhälle skulle kunna bli. Lösningen hette pedagogik och politisk ingenjörskonst.

Utopisterna har i alla tider stängt sig blodiga mot människornas böjelser. Drömmar om ett samhälle där alla är jämlika har förblivit just drömmar. Människorna har liksom alla andra primater en oemotståndlig drivkraft att tävla med varandra och ordna sig i hierarkier. Sexualiteten – denna problematiska djuriska böjelse, som har gett upphov till så mycket lycka och elände – har också visat sig svår att bemästra. Präster som införde Gud lovat att leva i celibat har ofta brutit sitt löfte. Utopisterna har ett viktigt uppdrag när de pekar på brister i samhället, men i det praktiska livet har deras visioner ofta stupat på – just – människans biologiska natur.

Nutidens västerlänningar dyrkar friheten; de vill välja yrke, bostad, ja ibland till och med kön. Och inget ont i detta. Var och en har – så långt det nu är möjligt – rätt att bli "lycklig på sin fason". Men kanske finns det en gräns för hur långt vi kan omforma vårt samhälle. Vi människor har en biologisk historia, och som alla historier formar denna historia vårt liv, den ger oss både möjligheter och inskränkningar. Biologin lär oss att vi – hur mycket vi än skulle önska det – inte helt kan frigöra oss från den natur som har slipats fram under vår biologiska historia. Det kan kanske tyckas som en kränkning, men måste man uppfatta det så? En realistisk bild av världen och människan är kanske tvärtom den bästa utgångspunkten för den som vill skapa det bästa av samhällen.

Vill vi leva i ett jämlikt samhälle, och många mäns benägenhet att svartsjukt bevaka "sina kvinnor" skapar problem. Män måste lära sig att respektera kvinnors rätt till frihet. Givetvis är det så men den evolutionärt påläste kan le lite försmädligt och påpeka att hos alla djur där hannarna bidrar till att försörja sin avkomma – det må sedan röra sig om talgoxar eller människor – tenderar de att bevaka sina honor. Evolutionens lagar ser nämligen till att de inte slösar sin energi på ungar som inte är deras egna. Detta faktum är naturligtvis inget argument för att vi ska ge upp våra jämlikhetsideal och inte heller någon ursäkt för kvinnoförtryck. Men kanske kan det vara bra att ha klart för sig att de oönskade manliga beteenden vi talar om inte enbart är ett resultat av dålig uppfostran och inlärd sociala mönster.

Farmor ville dra en skarp gräns mellan människor och djur. Gud hade i sin nåd skänkt människorna något som djuren inte hade, nämligen en fri vilja och ett samvete som hjälpte henne att skilja ont från gott. Numera har många förlorat tron på skaparguden. Men de har ändå inte släppt tanken på människans utvaldhed. Hon – men inte djuren – tänker de sig, har friheten att skapa om sig själv och bygga det ideala samhället.

Det är när utvecklingsläran utmanar denna frihet som den blir obekväm både för farmors generation och för vår. Om vi inte är Guds avbilder och utrustade med en skärva av hans allmakt, visdom och godhet, raseras en del av den narcissistiska självbild som vi har upplevt som en viktig förutsättning för mycket av det bästa som vi människor har skapat och utträttat för varandra.

Det kan kännas som både en kränkning och ett hot, men vi får vara bereda att leva med det. Och när det kommer till kritan har vi ju faktiskt utträttat det vi har utträttat.

Nils Uddenberg är läkare, författare och professor. Hans senaste bok är *Själens schamaner. Essäer om psykiatri* (2011).

Därför blev kön en konstruktion

Det är ett stort framsteg att kvinnor tillåts verka inom områden där de tidigare var utestängda. Men utgår man från att alla könsskillnader är konstruktioner, gör man kvinnorna en björntjänst.

Av Anne Campbell

Från 1970 och fram till idag har akademiska tidskrifter publicerat långt över en miljon texter om genus- och könsskillnader. De frågor som forskarna ställer, de metoder de använder och de rekommendationer de ger är präglade av efterkrigsårens tidsanda. I västvärlden steg inkomsterna, utbildningsmöjligheterna ökade och kvinnor började få upp ögonen för sin högst ojämlika ställning i yrkeslivet och offentligheten. Det fanns en tro på att samhället kunde förändras till det bättre och att vi borde eftersträva jämställdhet mellan kvinnor och män. Med all rätt. Men något annat pågick också – den politiska ideologi som drev fram denna lovvärda strävan efter social jämlikhet började också ställa sig bakom vissa psykologiska teorier. Det enda acceptabla synsättet på könsskillnader var att hävda att de var socialt konstruerade. Kvinnostudier kom att genomsyras av ett politiskt motiverat förkastande av essentialism (tanken att könen skiljer sig åt på ett grundläggande psykologiskt plan). De präglades å ena sidan av social konstruktivism (det finns ingen objektiv sanning "där ute") och å andra sidan av ett extremt betonde av miljöns betydelse för individens utveckling (alla könsskillnader uppkommer genom faktorer utanför personen). Ingendera vägen har bidragit särskilt mycket till en verklig förståelse av varför män och kvinnor skiljer sig åt.

Sociala konstruktivisterna i praktiken bort genus från det mänskliga medvetandet för att istället låta det sväva fritt som en "social konstruktion" eller "tolkningsrepertoar" i en undflyende sfär. Detta är anledningen till att man kan få läsa påståenden som följande, skrivet på fullt allvar av Cynthia Fuchs Epstein 1997 i *Journal of Social Issues*: "Könsskillnader [...] upprätthålls genom sociala mekanismer och är socialt konstruerade."

Psykologerna Orla Muldoon och Jacqueline Reilly hävdar i en uppsats i antologin *Gender and Psychology* 1998 att "de hårda ve-

tenskapernas' objektivitet kan ifrågasättas på detta område i så hög grad att den biologiska definitionen av könet själv blir ohållbar". De hävdar att det inte finns någon biologisk grund för vår tro på manligt och kvinnligt som "dikotomiska, ömsesidigt uteslutande kategorier". Trots författarnas osäkerhet på den punkten är de flesta feminister i stort sett eniga om att det finns två kön som är möjliga att skilja åt. De flesta feminister är i själva verket beredda att gå så långt som till att erkänna att biologiska skillnader är ett resultat av evolutionen – givet att biologin inte sträcker sig längre än till halsen.

Trots att hjärnan är människokroppens kostsammaste organ i termer av kaloriförbrukning, trots att feminister accepterar att hominidernas hjärnstorlek var ett resultat av naturligt urval och trots att produktionen av just de hormoner som styr fysiska skillnader har sitt ursprung i hjärnan, så förkastar feminister föreställningen att evolutionen kan ha haft någon inverkan på de två könen medvetanden. Även om framgångsrik reproduktion är orsaken till att vi existerar idag och även om könen spelar avgörande och skilda roller i denna process, avfärdar feminister alla tankar om att deras medvetande genom tusentals år av evolution skulle kunna ha formats till att ställa upp olika mål eller följa skilda strategier.

De flesta femåriga barn håller också med om att människor är antingen män eller kvinnor. De kan också tala om att pojkar är tuffare och slåss mer än vad flickor gör. Det har de rätt i. Könsskillnaden i fysisk aggressivitet är uppenbar i studier av lekplatser, experimentella undersökningar av skolelever, psykometriska tester och brottsstatistik. Denna könsskillnad är tvärkulturell och transhistorisk. Det finns inga mänskliga samhällen där kvinnor begår fler våldsbrott än män. Vi vet också att hos djurarter som vår egen, där kvinnor står för merparten av föräldraskapet, råder samma könsskillnader. Vi har också sett att barn uppvisar könsskillnader i fråga om aggressivitet före den ålder då de kan sätta rätt etikett på andras kön eller sortera

SE MÄNNISKAN!

"Vi skulle kunna förvänta oss en förändring i fråga om såväl stereotyper som självuppfattning. Ingen sådan förändring har ägt rum."

foton korrekt utifrån kön. Tillsammans är dessa fakta en stark indikation på en mycket fundamental skillnad mellan könen i fråga om aggressivitet, en skillnad som hur den än må vara förmedlad biologiskt ytterst kan spåras tillbaka till skilda evolutionära påfrestningar på de två könen. Det är viktigt att komma ihåg att evolutionsteorin förutsäger könsskillnader enbart på ett fåtal psykologiska områden – de som är relevanta för de manliga och kvinnliga rollerna i reproduktionen. Det finns inga evolutionära skäl att anta att män och kvinnor genomsnittligt skulle skilja sig åt vad gäller sällskaplighet, intelligens, sinne för humor eller öppenhet för erfarenheter (för att bara nämna några aspekter). Det finns alla skäl att tro att de bör skilja sig åt i fråga om omvårdnad och omtanke, fientlighet och självhävdande, och det gör de också.

Den förhärskande dogmen bland sociala konstruktivister är icke desto mindre att distinktionen mellan män och kvinnor är en ömsesidig och tyrannisk fiktion. Det finns inga reella biologiska eller psykologiska skillnader förutom de som vi (godtyckligt?) konstruerar. För dessa författare uppkommer aldrig frågan om orsakerna till könsskillnader eftersom den positivistiska vetenskapen (med sin traditionella fixering vid kausalitet) avfärdas. Människor är det enda som intresserar dem och varje jämförelse mellan vårt beteende och lägre djurs är oberättigad, nedsättande och reduktionistisk. Detta beror på att människor har språk, och språk möjliggör diskurser och det är genom diskurser som den sociala verkligheten, inklusive genus, konstrueras.

Förklaringar av könsskillnaderna i termer av socialisering är baserade på idén om barnet som ett oskrivet blad, vilket formas, belönas och bestraffas tills det överensstämmer med samhällets krav på könsadekvat beteende. Dessa förklaringar tog form under behaviorismens och inlärningsteorins epok. Teorin var enkel nog. För-

äldrar behandlar pojkar och flickor olika, på ett sätt som förstärker korrekt beteende hos båda grupperna. Pojkar uppmuntras att slåss, klättra i träd och spela fotboll. Flickor tvingas bära klänningar, leka med dockor och dela med sig. Trots att den radikala behaviorismen fallit i onåd, betvivlar ingen på allvar att förstärkning kan forma beteende. Frågan är dock om detta inflytande har varit tillräckligt starkt för att förklara de könsskillnader som vi ser.

Efter behavioristen och psykologen B F Skinner följde en social inlärningsteori som betonade en dittills försummad (men hos primater helt central) förmåga: imitation. Vi kan förvärva ett beteende redan genom att se andra utföra det. Men knepet var att inordna denna iakttagelse i en förklaring av hur könsskillnader förvärras. Detta gjordes genom påståendet att barn selektivt imiterar sin förälder av samma kön. I laboratoriestudier kom barn i kontakt med vuxna "förebilder" som utförde en rad olika nya beteenden. Om de sociala inlärningsteoretikerna hade rätt, skulle den statistiska analysen visa en betydande korrelation mellan modellens och barnets köns-tillhörighet – flickor skulle imitera kvinnor och pojkar skulle imitera män. Dussintals sådana studier kunde inte finna någon sådan effekt.

Fram till dess hade uppfattningarna om olika behandling och selektiv imitation tecknat en bild av barnet som helt passivt. Där satt barnet, medan han eller hon långsamt fylldes med könsrelaterad (eller, som det visade sig, könsneutral) förstärkning och inverkan från vuxna förebilder. Vissa utvecklingspsykologer protesterade. De visste att barn är aktivt delaktiga i sin egen utveckling, vilket redan Jean Piaget hade visat. I en studie från 1979 satte David G Perry och Kay Bussey barnets egen genusförståelse i centrum. Carol Martin och Charles Halverson hävdade på 1980-talet att barn har en naturlig tendens att tänka kategoriskt. Barnen bildar kategorier om alla möjliga saker från djur till sporter och det vore förvånande om de inte, mycket tidigt i livet, bildade kategorier om manligt och »

kvinnligt. När dessa kategorier väl har bildats blir all inkommande genustypisk information inrangerad i korrekt binärt fack och med tiden byggs en stereotyp upp om hur män och kvinnor ser ut, vad de gör och tycker om. Det är denna inre modell, inte observation av föräldrarna, som driver barnet till könsadekvat beteende. Och vid samma tid som skapandet av könsscheman presenterades som ett sätt att förstå barnets utveckling föreslog Sandra Bem ett identiskt schema för att förklara skillnader mellan vuxna i fråga om könstypisering. I vilken utsträckning vi "typiserar" information som genusrelevant ansågs vara en variabel med individuella skillnader. Kvinnor som i hög grad könstypiserar information blir mer stereotypt kvinnliga än kvinnor som är mindre benägna att sätta genusetiketter på information. Den kognitiva revolutionen hade anlänt till könskillnaderna – det var inte en fråga om beteendeträning, det handlade om mental kategorisering, organisation och erinring.

Men snart började sprickorna framträda. Barn uppvisar könstypiserat beteende innan de kan bestämma könet på andra barn. Skillnader i val av leksaker, lekar, aktivitetsnivåer och aggression återfinns så tidigt som vid två års ålder, men barn förmår inte sortera bilder av pojkar och flickor rätt förrän de är tre år gamla. Även om barn på uppmaning kan peka på bilder av pojkar och flickor lite tidigare än vid omkring 30 månader, borde de, för att ett genusschema ska fungera spontant och framgångsrikt, kunna kategorisera utan särskild tillsägelse. Barn föredrar könskongruenta leksaker innan de förmår säga om leksaken är mer lämplig för en pojke eller en flicka. De föredrar att leka med barn av sitt eget kön och uppvisar könsskillnader i sitt sociala beteende innan de kan sortera vare sig leksaker eller beteenden som vanligare bland pojkar eller flickor. Att ha genusetiketter vid två års ålder förutsäger inte könstypisering, varken vid samma ålder eller ett år senare.

Till och med när en tvärsektionell studie verkligen finner en beteendeskilnad mellan barn som kan och inte kan sätta rätt etiketter, återfinns den för vissa beteenden och inte för andra, eller hos det ena könet men inte hos det andra. Barn verkar varken behöva förmågan att särskilja kön eller en förståelse av stereotypt beteende för respektive genus för att uppvisa könsskillnader. Även längre upp i åldrarna, när barns genusstereotyper utkristalliserar tydligare och när en topp vid omkring 7 års ålder, så finns det ingen koppling mellan barns genuskunskap och hur könsstereotypt deras eget beteende är. Som Carol Martin bedrivit konstaterade efter tjugo års fördjupning på området: "Det är sällan som individuella skillnader i beteende och tänkande kan förklaras genom olika nivåer av genusstereotyp kunskap."

Men kanske känner barn verkligen igen kön vid en mycket lägre ålder än som avslöjas av forskarnas konstlade uppmaning att peka på bilder av pojkar och flickor? Kanske saknar barnen bara de verbala eller kognitiva färdigheterna för att utföra sådana uppgifter fram till att de är tre år? Djur tycks trots allt inte missta sig på sina artfränders kön trots att de saknar vårt sofistikerade tänkande. För att undersöka spädbarns förmåga att kategorisera världen använde forskare en sinnrik metod. Liksom vuxna blir spädbarn som utsätts för samma sak alltför länge uttråkade och vänder sig bort. Mary Leinbach och Beverly Fagot visade i en undersökning som presenterades 1993 en serie fotografier av olika mans- eller kvinnoansikten för en grupp spädbarn mellan 9 och 12 månaders ålder. Allt emellanåt visades ett ansikte av motsatt kön. Spädbarnen visade ett plötsligt förnyat intresse när detta oväntade ansikte dök upp. Detta pekade på att spädbarn har en implicit kategori för manligt och kvinnligt, för om de inte hade det, hur kunde de upptäcka kategoriskiftet när det "ovanliga" ansiktet dök upp? Detta verkade lösa det kognitiva problemet – spädbarn förstår kön mycket tidigare

än vi trodde. Men vänta – samma typ av studie hade också utförts i laboratoriet med användning av andra kategorier, såsom djurarter, stigande och sjunkande toner, siffror, färger och mönster. Alla dessa studier visar att spädbarn kan tillvänjas och återhämta sig från tillvänjning. Skulle vi därför kunna dra slutsatsen att 6 månader gamla spädbarn kom till laboratoriet med en förvärvad förståelse av skillnaden mellan en zebra och en känguru? Hur skulle de kunna göra det, givet deras begränsade kontakt med sådana nya stimuli? Vår slutsats blir snarare att spädbarn i laboratoriet utvecklar kategorier för uppdelning av världen. Medan spädbarn alltså på experimentell väg kan tränas att göra en distinktion mellan manligt och kvinnligt, så är detta inget belägg för att de har fört med sig den från världen utanför.

Aven om de verkligen förfogade över en sådan distinktion, skulle de inte ha någon användning för den om de inte visste vilket kön de själva tillhörde. Genusscheman kan bara vägleda beteendet när den egna könstillhörigheten införlivas i schemat. Barn sorterar korrekt in bilder av sig själva i högen med pojkar eller flickor vid omkring 36 månaders ålder. Faktum är att de inte ens verkar känna igen sig själva i speglar förrän de är 20 månader. (Detta testas genom att oförväntat placera en röd fläck på barnets näsa och låta dem se sig själva i en spegel. Om de försöker torka av sin egen näsa känner de igen sig själva. Om de försöker torka av näsan på barnet i spegeln, gör de inte det.) Hur som helst är självigenkänning ett nödvändigt men långtifrån tillräckligt villkor för att veta sitt kön.

Teorin i termer av genuscheman var alltför kognitiv och de kognitiva data ville inte passa in i beteendets utveckling. Man stod inför frågan som var alltför uppenbar för att besvara – varför väljer barn att

socialisera sig själva till ett könstypiskt beteende? Handlar processen bara om simpel social anpassning? Om så är fallet, är kön ett specialfall eller kategoriserar barn sig själva även på andra sätt (tuffingar, idrottare) och försöker anpassa sig till dessa kategorier lika mycket som till kategorierna pojke eller flicka? Bakom kognitionsteorierna ligger en genomgripande känsla av att det är något speciellt med genus och att den motor som driver kategorisering och anpassning är en medfödd drift –

Barn uppvisar könstypiserat beteende innan de kan bestämma könet på andra barn.

kanske inte att vara aggressiv eller omtänksam, men åtminstone att förverkliga sig som man eller kvinna.

Den genuschematiska teorins kärna utgjordes av stereotyper. Från att ha varit mycket grova (pojkar gillar lastbilar, flickor gillar dockor) blir de med åren alltmer komplexa (män är mer tävlingsinriktade, kvinnor mer samlingsbenägna). Vi bygger upp dem av alla bitar och stycken vi kan – hämtade från medier, iakttagande av andra, skvaller och myter. Och det är stereotyper som bildar grunden för en annan förklaring av könsskillnader – teorin om sociala roller. Enligt den är det samhällets arbetsdelning, snarare än barnets naturliga tendens att bilda kategorier, som utgör startpunkten för könsskillnader. Män intar roller som kräver tävlingsanda, självständighet och aggressivitet. Kvinnor intar roller som kräver omvårdnad, omtanke och samarbete. Hos dem som spelar dem lockar dessa roller fram motsvarande egenskaper och färdigheter. Dessa i sin tur etablerar stereotyper som uttryck för uppfattningar om det lämpliga i vissa förväntade drag. Dessa förväntningar internaliseras, vilket resulterar i könsskillnader i både beteende och självuppfattning.

De senaste tjugo åren har det skett en betydande förändring ge-

SE MÄNNISKAN!

nom att kvinnor har gått in på många traditionellt mansdominerade områden. Vi skulle därför kunna förvänta oss att se en förändring hos kvinnor i fråga om såväl stereotyper som självuppfattning. Ingen sådan förändring har ägt rum. Vidare skulle vi förvänta oss att se en ganska stor kulturell specificitet, på så sätt att "traditionella" samhällen visar mer utpräglade stereotyper än mer egalitära samhällen. Det gör vi inte. Teorin om sociala roller utgår från att könsskillnader vilar på stereotyper och att stereotyper därför borde vara mer extrema och polariserade än de faktiska könsskillnaderna. Det är de inte. Det alternativ som återstår är att stereotyper är rimligt träffsäkra bedömningar av de typiska skillnaderna mellan män och kvinnor, och att det är könsskillnader som orsakar stereotyperna snarare än omvänt. Om detta är sant, har vi åtminstone ett sätt att förklara den typiska arbetsdelningen mellan könen (kvinnor väljer att ägna mer tid än män åt föräldraaktiviteter). Som det nu är förblir orsaken till de universella skillnaderna i barnavård fullständigt dunkel, och Alice Eagly tvingas erkänna – bokstavligen i en fotnot i *Sex Differences in Social Behavior* (1987) – att vissa biologiska faktorer skulle kunna vara inblandade.

I ngen kan på allvar betvivla att miljöbetingade faktorer modifierar hur könsskillnader tar sig uttryck. De faktorer som står i fokus – förstärkning, imitation, kognitiva scheman, anpassning – nyanserar alla våra handlingar. Det lustfyllda i att lära sig genom observation och önskan att vara som andra hör till den mänskliga psykologin. Frågan är om dessa processer på egen hand kan förklara ursprunget till de tvärkulturella skillnaderna mellan manligt och kvinnligt. En modifiering av sättet att förstärka könstypiskt beteende kan förändra det: pojkar och flickor kommer att leka mer tillsammans när de uppmuntras till det i en manipulerad omgivning och där de är beroende av det för att bli socialt accepterade. Men när manipuleringen upphör, återgår barnen till den förkärlek för samma kön som karaktäriserar barn överallt.

Kulturella ikoner, särskilt tonåringar, kan på subtila och inte fullt så subtila sätt förändra vår förhållande bild av kvinnlighet. Uppförande och språkbruk som tidigare klandrades som "maskulint" hos unga kvinnor väcker numera ingen uppmärksamhet. Men det finns inget samband mellan flickors anammande av dessa nya kvinnliga beteenden och deras aggressionsnivå, och ännu har vi inte sett någon förändring i mäns tendens att vara mer våldsamma än kvinnor. När nya möjligheter öppnar sig för kvinnor välkomnar de dem entusiastiskt. Kvinnors prestationer på tidigare mansdominerade områden inom den akademiska världen eller i näringslivet har varit anmärkningsvärda. Men för majoriteten av alla kvinnor vilar yrkesvalet fortfarande lika tungt på de sociala likaväl som de ekonomiska belöningarna och frågan om i vilken utsträckning arbetet låter sig kombineras med att skaffa barn.

När vi kan öppna nya möjligheter för kvinnor att uttrycka sig, njuta och prestera så bör vi göra det, eftersom det är moraliskt rätt. Men det är något helt annat än att säga att kön inte har någon biologisk grund och att mäns och kvinnors beteenden är helt och hållet konstruerade av samhället. Problemet med en sådan ståndpunkt är att den inte tar ställning till frågan om varför könsskillnader antar den särskilda form som de gör. Om könsskillnader är godtyckliga, blir det en märklig tillfällighet att de följer så likartade mönster över hela världen. Även om könsskillnader drevs fram genom olika behandling från föräldrarnas sida, skulle vi fortfarande vilja fråga oss varför ett visst drag anses mer önskvärt för det ena könet än för det andra. Om de drevs av selektiv imitation, skulle vi ändå vilja fråga varför barn kan visa ett spontant intresse för sitt eget kön. Om de drevs av genus-scheman, skulle vi behöva fråga varför könsspecifik anpassning är så tilltalande för barn. Om de drevs av arbetsdelning, måste vi

fortfarande förklara mäns och kvinnors förkärlek för handlings- respektive uttrycksinriktade yrkesroller. Sociala konstruktivister och miljöteoretiker förklarar fortplantandet av *status quo* – men utan att fråga hur det uppkommit.

E volutionsteorin tar upp just denna fråga. Den undersöker de avlägsna orsakerna till skillnader mellan manligt och kvinnligt som härrör från skilda evolutionära påfrestningar på män och kvinnor för hundratalsentals år sedan. Men de skillnader som på detta sätt har utvecklats kan också skapa en egen dynamik. Skillnaderna mellan män och kvinnor är gradskillnader, inte skillnader i typ. Överlappningen i fördelningen av män och kvinnor när det gäller olika drag är stor. Till och med för de uppgifter där männen har störst fördelar (som maratonlopp, tyngdlyftning), finns det alltid en del kvinnor som klarar sig bättre än de minst kapabla männen (och omvänt). Detta stämmer ännu bättre när det gäller psykologiska drag.

Vi måste undvika att begränsa människors möjligheter på grundval av grova stereotyper om vad män och kvinnor förmår. Mitt problem med stereotyper är inte i första hand att de driver människor till anpassning och likriktning, utan att de kan få oss att vägra människor tillträde till vissa arenor på grund av deras kön, vare sig det sker inom familjen eller i det större samhället. Så hänvisar man till exempel till styrka eller uthållighet när kvinnor förvägras rätten att jobba inom brandkåren eller som poliser. Men detta är uppenbart fel. Kriteriet bör inte vara kön utan individens förmåga att utföra de uppgifter som jobbet innebär. Kvinnor bör få tillträde inte utifrån föreställningen att de ska uppträda som förebilder för andra kvinnor utan för att det är en grundläggande mänsklig orättvisa att förvägra dem rätten att välja en yrkesbana som de är kvalificerade och har kapacitet för.

Att förändra *status quo* är inte en fråga för psykologer utan för samhället i stort. Det senaste halvsekle har visat att det finns en vilja bland allmänheten att göra det. Men social ingenjörskonst utan en fast vetenskaplig förståelse av könsskillnader är som en kirurg som opererar med ögonbindel. När vi accepterar att kvinnlighet är socialt konstruerad och saknar psykologisk grund riskerar vi redan att utarbeta en politik som inte ligger i kvinnors intressen. Kvinnors natur, får vi veta, inte bara kan utan bör vara densamma som mäns. Kvinnor är inte "naturligt" moderliga, så det är inget särskilt med moderskapet. Resultatet är att ensamma mödrar har tvingats sätta sina barn på daghem och gå ut i arbetslivet. Deras känslor av saknad och skuld har viftats bort eftersom det är "kvinnliga" känslor som inte är förenliga med effektivt presterande på arbetsplatsen. Kvinnliga anställda som inte visar samma hänsynslösa driftighet som sina manliga kolleger avfärdas som dåliga förebilder för andra kvinnor och får skulden för att kvinnor inte brutit igenom "glaset". Kvinnliga studenter som motsätter sig samtidens press på att välja naturvetenskapliga ämnen betraktas som akademiska medelmåttor. Om vi å andra sidan accepterar att män och kvinnor är olika, kan vi föreställa oss ett samhälle som bryter ner barriärerna mellan barn och arbete, som tillåter kvinnor att se ett värde i samarbete likaväl som konkurrens och som tillåter kvinnor att utnyttja sina språkliga övertag.

Om evolutionsteorin har rätt, kan vi inte utforma 2000-talets kvinna från noll. Ideologier, socialpolitik, lagstiftning och medier kan inte göra kvinnor till något de inte är. Det vi kan och bör göra är att erbjuda människor valmöjligheter som ger dem maximal frihet att vara vad de vill vara.

Anne Campbell är professor i psykologi vid Durham University. Artikeln är en omarbetad version av ett kapitel ur hennes bok *A Mind of Her Own. The Evolutionary Psychology of Women* som utkommer i reviderad utgåva 2012.

Översättning: Jim Jakobsson

Tillitens evolution

Länder där medborgarna litar på varandra har stora fördelar, inte minst i ekonomiskt hänseende. Frågan är om tilliten har kulturella eller biologiska orsaker.

Av Nima Sanandaji

Tillit har en avgörande betydelse för ett samhälle. Vi skulle inte kunna ha en bra relation till våra vänner, familjemedlemmar eller arbetskollegor om vi inte litade på dem. Samtidigt är tilliten svårt att mäta. Därför är det inte helt enkelt att utifrån studier svara på om det är så att tillit i sig skapar bättre förutsättningar för ett välfungerande samhälle, eller om det bara är så att vi litar på varandra mer när samhället fungerar bättre. Med högsta sannolikhet verkar effekten i båda riktningar. Det tycks också finnas starkt stöd för att högtillit har kulturella orsaker. I en vetenskaplig artikel uppskattade de tre svenska forskarna Niclas Berggren, Mikael Elinder och Henrik Jordahl graden av tillit i olika delar av världen under 1990-talet, baserad på internationella mätningar där allmänheten exempelvis får frågan om den litar på främlingar. Bortsett från Kina finns den högsta nivån av tillit i de fyra större nordiska länderna, och är som allra högst i Sverige.

I grunden tycks tillit dock vara ett allmänmänskligt fenomen med en djup evolutionär biologisk grund. Olika forskargrupper har exempelvis funnit att peptidhormonen oxytocin är kopplad till upprättandet av social gemenskap, parbildning och omvårdande beteende hos olika däggdjur. Denna signalsubstans tycks leda till minskad aggression, ökad sexuell lust och förmåga att etablera sociala normer.

Michael Kosfeld och hans kollegor har publicerat en studie i *Nature* där de har försökt mäta hur nivån av tillit påverkas bland människor som inhälerar signalsubstansen, jämfört med en placebogrupp. I likhet med ett flertal andra studier som mäter tillit utfördes ekonomiska experiment. Vissa deltagare kunde göra valet att investera pengar och andra deltagare mottog investeringarna och kunde göra valet att antingen betala tillbaka pengarna plus avkastning enligt avtal eller behålla pengarna själva. De som inhälerade oxytocin blev betydligt mer benägna att i experimenten lita på främlingar. Intressant nog kunde forskarna visa att oxytocin inte hade uppnått den-

na effekt genom att öka den allmänna riskvilligheten, utan snarare benägenheten att ta sociala risker som uppstår genom interaktion mellan olika personer.

I en uppföljning av studien visas att oxytocin deaktiverar kopplingar i hjärnan som är kända för att behandla rädsla. I experiment som enbart mäter generellt risktagande visar det sig att deltagare som får låg avkastning på sina första investeringar blir mindre benägna att göra framtida investeringar. Oxytocin påverkar inte detta beteende. I experiment som mäter tillit mellan två personer, där den ena placerar pengar hos den andra, leder dock oxytocin till att investerare som fått dålig avkastning behåller sin tillit inför kommande placeringar. En tredje studie visar att deltagare som har en särskild variation av den gen som är kopplad till att känna av närvaron av peptidhormonet är mer benägna att lita på främlingar än deltagare som har den andra variationen. Återigen är oxytocin enbart kopplad till tillit mellan individer, och inte generellt risktagande.

Det är i sammanhanget inte särskilt konstigt att våra gener har gett oss möjlighet att vara tillitsfulla. Inte heller är det märkligt att en signalsubstans som är kopplad till tillit också finns hos andra däggdjur, och är kopplad till parning. Tillit är nämligen viktigt för alla djur som bildar monogama förhållanden. Detta beror förmodligen på att tillit skapar bättre förutsättningar för föräldrarna att samarbeta om uppfostran. Hos människan, som har utvecklats att leva i komplexa samhällsformer, har evolutionsbiologin med högsta sannolikhet skapat mer avancerade former av tillit än hos andra djur. Vår kunskap om tillit, oavsett om vi närmar oss frågan från biokemins eller samhällsvetarens perspektiv, är ännu begränsad. Men en sak som studierna, liksom enkla observationer i vardagen och kunskap om historien, tydligt visar är att tillit är kontextuellt. Vi är inprogramme-

SE MÄNNISKAN!

rade med förmågan att lita på andra – framför allt på våra släktingar och nära vänner men också främlingar – men gör det inte alltid.

Tillit är en grundläggande förutsättning för ekonomiskt utbyte. I moderna ekonomier köper vi ständigt varor av totala främlingar, ofta utan att ens tänka på att säljaren skulle kunna lura oss eller utnyttja vårt kreditkortsnummer för att tömma våra konton. På samma sätt vågar affärsinnehavare ställa fram sina varor inom räckhåll för konsumenterna, trots den uppenbara risken för snatteri. Äktenskapsrådgivare ger säkert ofta rådet att tillit är en hörnsten i ett väl fungerande äktenskap, men det spelar också en central roll för hur samhället i stort fungerar. Vi känner oss trygga när vi kan lita på våra grannar, medan social spänning uppkommer i samhällen där olika grupper inte litar på varandra. Att tillit är viktigt är inte särskilt kontroversiellt. Men hur uppkommer egentligen denna önskvärda inställning? Växer det fram i samhället eller beror det på evolutionen?

I Sverige tänker vi inte så mycket på tillit, helt enkelt eftersom vi har så mycket av den varan. I andra delar av världen är däremot tillit en fråga som ständigt är aktuell. Mycket av umgänget sker inom ramen för storfamiljer, eller rentav klaner, helt enkelt eftersom tilliten till resten av samhället är begränsad. Men också i ett land som Sverige skulle vi kunna gynnas av högre nivåer av tillit. Förra året kostade snatteri drygt 6 miljarder kronor, vilket ledde till att snittinvånaren fick betala nära 800 kronor i form av höjda butikspriser. Om tilliten vore högre skulle inte varor som saffran och rakhyvlar gömmas bakom kassan.

Bristande tillit är också nära kopplat till sociala problem, inte minst i marginaliserade förorter. Å ena sidan leder sociala problem som brottslighet och missbruk till minskad tillit. Om du misstänker att en ung kille är kriminell, eller har kriminella vänner, kommer du då att ta risken att erbjuda honom en anställning? Å andra sidan kan bristen på tillit i sig leda till spänningar mellan olika grupper. Gängbildning är en social mekanism som delvis bygger på att skapa intern tillit, i kombination med avståndstagande från det generella sociala kontraktet.

I boken *Trust, the Social Virtues and the Creation of Prosperity* skriver Francis Fukuyama att de grupper som emigrerade till USA till en början höll ihop i starka gruppbyggnader baserade på familjeband samt etnisk och kulturell härkomst. För den första generationen skapade dessa nätverk tillräckligt med tillit för att kunna starta familjerestauranger och småaffärer, ta lån och känna åtminstone viss trygghet i sin omgivning. Men för senare generationer har det varit viktigt att skapa en mer generell tillit, för att därmed kunna öka antalet människor som man på ett konstruktivt sätt kan samarbeta med. Om vi studerar samhällen och deras historiska utveckling blir det tydligt att tillit mycket riktigt är något som kan skapas stegvis.

En av de mest grundläggande samhällsförändringar som marknadssekonomi har lett till är att betydelsen av tillit till främlingar ökat kraftigt. De tre forskarna Luigi Guiso, Paola Sapienza och Luigi Zingales har visat att också vår interaktion på marknadsplatsen är starkt relaterad till nivån på tillit. I norra Italien, som präglas av relativt hög tillit, investerar hushåll mer på aktiemarknaden och är samtidigt mindre benägna att spara pengarna i kontant form. I södra Italien är det vanligare att inte lita på banken eller aktiemarknaden. Färre använder checkar, fler gömmer pengarna hemma och en större del av ekonomin är svart. Om man tänker på både de tidigare invandrarnas situation i USA och på de regionala skillnaderna i Italien blir det också tydligt att institutioner som maffian frodas när den generella tilliten är svag i samhället.

Tillit kan liknas vid ett avtal om vapenvila, där alla parter mer eller mindre medvetet går med på att inte missbruka de andras samarbetsvilja. Ett sådant socialt kontrakt är värdefullt eftersom det med-

för att det ligger i de flestas intresse att vara solidariska och följa det sociala kontraktet. Ett samhälle som helt saknar tillit kommer att ha svårt att överhuvudtaget fungera. I ett samhälle där tilliten är begränsad kommer mycket samarbete att utebli. Och om vi väl samarbetar, kommer vi att lägga ned mycket av vår energi på att försöka lista ut om vår partner håller på att lura oss eller inte – eller för den delen på att själva lura den andra. Ifall tilliten var fullständig, skulle samhället fungera med en närmast utopisk grad av smidighet.

Det är viktigt att påpeka att ju högre nivån av tillit är, desto mer kan individen tjäna på att bryta mot det sociala kontraktet och lura andra. Den som bor i ett samhälle där man framförallt litar på den omedelbara familjen, eller nära bundna sociala grupper, har i praktiken begränsade möjligheter att lura en främling (annat än en lättrogen turist, som inte har hunnit anpassa sin tillitsnivå). Du kan välja att lura någon i din familj, men detta blir snart välkänt och du förlorar troligtvis mycket socialt kapital. Du kan också verka för att komma in i en social grupp där tilliten är stark (alltifrån ett kriminellt gäng till en handelskammare), men kommer i praktiken att behöva offra den tid och den energi som du investerat för att bygga upp tilliten när du väl lurar någon i denna grupp. I ett samhälle med hög generell tillit finns sig dock stora möjligheter att lura främlingar, utan att den som missbrukat tilliten lika tydligt själv drabbas av det.

Hos människan, som har utvecklats att leva i komplexa samhällsformer, har evolutionsbiologin med högsta sannolikhet skapat mer avancerade former av tillit än hos andra djur.

kar för att signalera tillit. En av anledningarna till att McDonald's spenderar pengar för att hjälpa sjuka barn är att bygga upp ett förtroendekapital, som gör det extra kostsamt för dem att få en negativ bild av sitt varumärke genom att exempelvis lura sina kunder. I Mellanösterns bazarer har köpmännen traditionellt signalerat tillit genom att göra dyra och farliga resor till Mecka och Medina. Den som väl har gjort denna investering i sitt anseende har uppenbarligen mer att förlora på att lura på dig dåliga varor.

Att signalera tillit, liksom att försöka avgöra om personer i vår omgivning agerar tillitsfullt, tar upp mycket tid och energi. Därför tenderar informella institutioner, såsom normer, att vara en förutsättning för bred samhällsvis tillit. De hjälper oss nämligen att lösa dilemmat med att enskilda individer kan gynnas av att utnyttja andras tillit, medan vi i längden alla tjänar på att tilliten är så stark som möjligt i samhället. Det är ingen slump att vi lär våra barn att agera tillitsfullt, men också att undvika personer som inte förtjänar tillit.

Nima Sanandaji är vd för tankesmedjan Captus. Han är aktuell med boken *Från fattigdom till framgång. Om iranska invandrare som lyckas, och om svek* (2012).

Mot en allt fredligare värld

Under de senaste årtiondena har våldet minskat dramatiskt i världen. Den viktigaste förklaringen är att människan har blivit förnuftigare och mindre fördomsfull.

Av Steven Pinker

Nittonhundratalet var det blodigaste seklet i historien." Detta ofta framförda påstående är populärt bland romantiker, troende, nostalgiker och cyniker. Det används för att ifrågasätta en rad idéer som blomstrade under 1900-talet, däribland vetenskap, förnuft, sekularism, darwinism och framstegstanken. Men denna historiska faktoid backas sällan upp med siffror, och med all sannolikhet är den en illusion. Vi är benägna att tro att vår samtid är våldssammare eftersom senare epoker är mer väldokumenterade och eftersom det mänskliga medvetandet överskattar mängden minnesvärda händelser. Vi oroar oss också mer över våld idag. Forntiden är fylld av ärorika erövringar som idag skulle klassificeras som folkmord, och dess stora ledare skulle idag åtalas som krigsförbrytare.

Försök att kvantifiera dödssiffrorna från tidigare århundraden tyder på att kollapsande imperier, erövrande galningar, invaderande ryttarfolk, slavhandel och förintelser av ursprungsbefolkningar ofta hade individuella dödstal som i förhållande till folkmängden är jämförbara med dem i vart och ett av världskrigen. Före civilisationernas uppkomst var krig ännu blodigare. Forskningsresultat från forensisk arkeologi och etnografisk demografi tyder på att omkring 15 procent av alla människor i icke-statliga samhällen dog en våldsam död. Det är proportionellt sett fem gånger fler än antalet döda under 1900-talets alla krig, folkmord och av människor framkallade svältkatastrofer.

Därtill kommer att ett sekel har 100 år, inte bara 50, och den andra halvan av 1900-talet har förbluffat militärhistoriker genom sitt exemplariska undvikande av krig mellan utvecklade stater och mellan stormakter. Inbördeskrigen blev onekligen fler under efterkrigstiden, men inbördeskrig tenderar att vara mindre destruktiva än mel-

lanstatliga krig, och även de har minskat i antal och dödlighet. Det förekom långt färre dödsfall i krig under 2000-talets första decennium än under något av de fem föregående decennier.

Att storkrig har blivit förlegade är bara ett av många exempel på hur våldet avtagit historiskt. Andelen mord i Europa har minskat åtminstone trettiofalt sedan medeltiden, från omkring 40 per 100 000 människor per år under 1300-talet till 1,3 mot slutet av 1900-talet. Barbariska seder som under årtusenden var vanliga, såsom människooffer, förföljelse av häxor och kättare, slaveri, blodiga sporter, tortyr- och stympningsstraff, sadistiska avrättningar (bränning, krossning, korsfästelse, sönderslitning, spetsning på påle) och avrättning för brott utan dödlig utgång har avskaffats i större delen av världen. De senaste 50 åren har vi bevittnat en strid ström av rättighetsrevolutioner – medborgerliga, kvinnors, barns, homosexuellas, djurs – som bevisligen har minskat lynchningar, pogromer, våldtäkter, hus-trumisshandel, barnmisshandel, aga, trakasserier av homosexuella, jakt och känslolöshet mot försöksdjur.

Våldets historiska nedgång är en utmanande vetenskaplig gåta för den som intresserar sig för den mänskliga naturen. Våld är inte bara en kulturell modenöck som håller på att bli omodern, som tur-nyrer och damasker.

Aggressivitet återfinns genom hela vår arts historia och förhistoria, och visar inga tecken på att ha upfunnits på en bestämd plats för att sedan spridas till andra. Den mänskliga hjärnan har bevarat däggdjurets nervbanor för ilska och dominans, och pojkar världen över slåss på lek. En majoritet av alla vuxna har mordfantasier och gillar underhållningsvåld, och variationen i våldsamma tendenser mellan individer är till stor del ärftlig.

Samtidigt har ingen enda typ av våld förblivit på samma nivå un-

SE MÄNNISKAN!

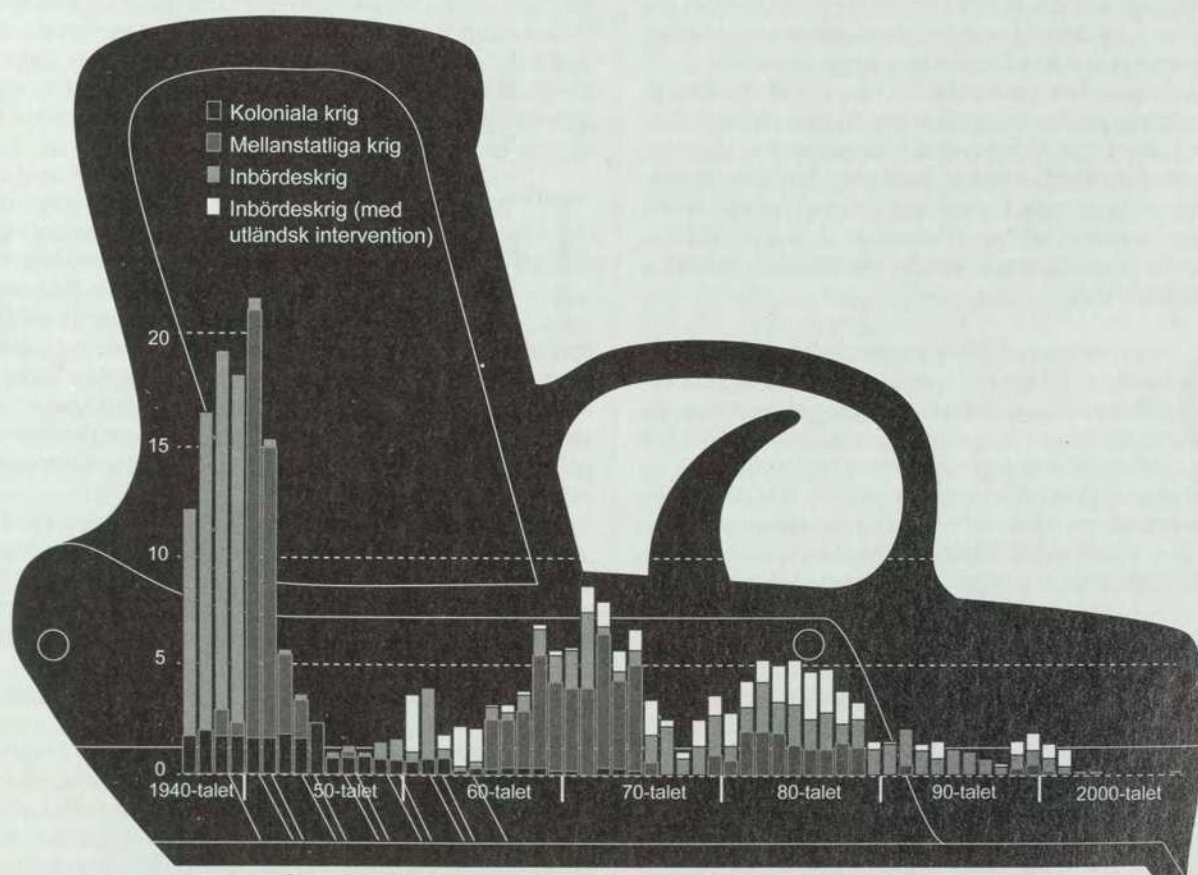
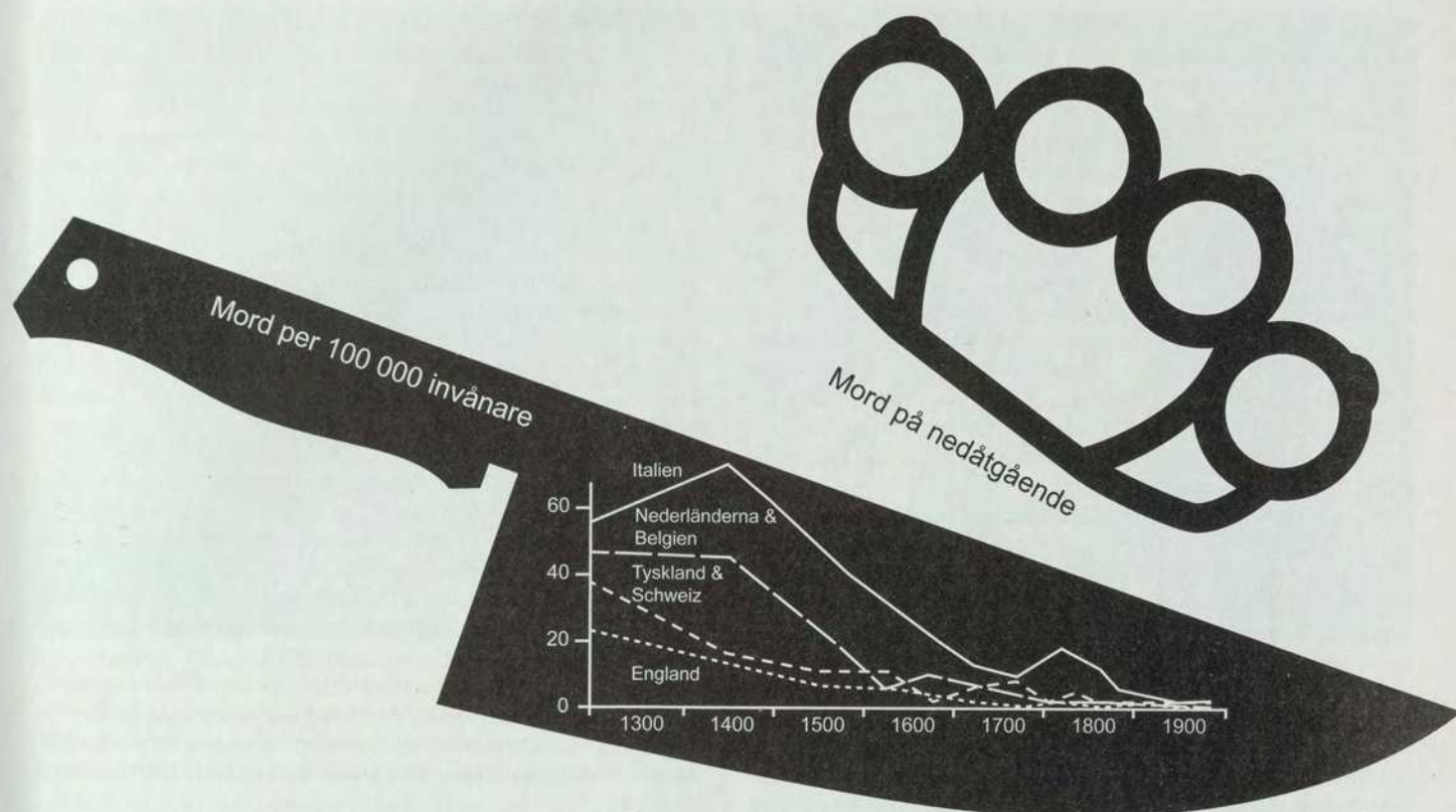

ILLUSTRATION FÖR AXESS AV AMIGOS

der historiens lopp. Vad som än orsakar våld så är det inte en evig drift som hunger, sex eller sömn.

Vad har då fått våldet att minska? Föga eller inget av minskningen kan förklaras genom naturligt urval. Den biologiska evolutionen har en hastighetsbegränsning som mäts i generationer, och en stor del av nedgången har ägt rum under loppet av decennier eller år.

Den mest lovande förklaringen, tror jag, är att de delar av det mänskliga medvetandet som hämmar våld – det som Abraham Lincoln kallade "the better angels of our nature" – har aktiverats i allt högre grad.

Empati är idag den mest kända av dessa änglar. Empati studeras hos barn, schimpanser, studenter och till och med hos enskilda neuroner, och har i storsäljande böcker hyllats som lösningen på mänsklighetens problem. Ökad empati – alstrad genom bildning, resor och kosmopolitism – bidrar verkligen till att förstå varför människor idag tar avstånd från grymma straff och bryr sig mer om de mänskliga kostnaderna av krig.

Men empati kan inte vara hela förklaringen. Tvärtemot den populära föreställningen att spegelneuroner gör primater reflexmässigt empatiska, är empati en ombytlig känsla. Den utlöses av skönhet, släktskap, vänskap, likhet och solidaritet. Och den stängs lätt av eller omvandlas till sin motsats, skadeglädje, genom konkurrens och hämnd.

Den moraliska känslan – ett annat hett forskningsområde inom psykologin – är också mindre fridsam än man skulle tro. Inget samhälle definierar dygd enbart i termer av undvikandet av våld. Moralisk intuition uppstår även ur rädslan för sådant som att förråda en gemenskap, att besmitta sig själv eller den egna gruppen eller att trotsa eller förolämpa en auktoritet. Eftersom människor känner att det är legitimt att bestraffa moraliska överträdelser, ger en vid definition av moral en vid sfär av försyndelser för vilka syndaren kan straffas våldsamt, däribland homosexualitet, skörlevnad, hädelse, kätteri, oanständighet och vanhelgande av heliga symboler.

Eftersom moralen förser människor med motiv för våldshandlingar utan påtaglig personlig fördel, är den faktiskt oftare problemet snarare än lösningen. Om man skulle räkna samman alla mord som begåtts i strävan efter hemmagjord rättvisa, offren för religions- och revolutionskrig, människor avrättade för brott utan dödsoffer och de ägg som knäckts i folkmord för att laga utopiska omeletter, så skulle de säkerligen överträffa antalet dödsoffer för amoralisk plundring och erövring.

Den psykologiska faktor som mest bidragit till att minska våldet på längre sikt skulle istället kunna vara förnuftet: de kognitiva förmågor, finslipade genom språkligt utbyte av idéer, som låter oss förstå världen och förhandla fram en fungerande samhällsordning.

Det ska medges att förnuftet verkar ha kommit på obestånd. Populärkulturen och den politiska debatten rör sig ner mot nya avgrunder av enfald. Vi lever i en tid fylld av kreationism, new age-trams, konspirationsteorier om 11 september och parapsykologisk rådgivning.

Till och med vetenskapsmännen stämmer in i kören. Människor leds av sina begär och lidelser och använder bara förnuftet för att i efterhand rationalisera sina magkänslor, menar många psykologer. Vissa ekonomer visar triumferande hur människans beteende avviker från teorin om rationellt handlande, och välvilligt inställda journalister missar inget tillfälle att ge teorin en känga. Och eftersom irrationaliteten är ofrånkomlig kan vi lika gärna ta det lugnt och njuta av den, är det outtalade budskapet.

Men min slutsats är att både den pessimistiska bedömningen av hur det står till med förnuftet i världen och varje föreställning om

hur illa det är ställt är felaktiga. All sin dåraktighet till trots har de moderna samhällena blivit allt smartare, och allt annat lika är en smartare värld en mindre våldsam värld.

Varför skulle förnuftet leda till mindre våld? Det mest uppenbara skälet påträffas i den franske författaren Voltaires kvickhet att "de som kan få folk att tro på absurditeter kan få dem att begå illdåd". Att avslöja struntprat – som föreställningarna att gudarna kräver offer, kättare kommer till helvetet, judarna förgiftar brunnar, djur saknar känslor, afrikaner är råa och kungar härskar med gudomlig rätt – ger färre motiv till våldshandlingar.

Förnuftet kan också leda människor till att i större utsträckning ta avstånd från våld. Detta kan tyckas svåra mot den skotske filosofen David Humes maxim om att "förnuftet är och bör endast vara passionernas slav". Förnuftet är en kompass som kan leda till fred eller krig, tolerans eller förföljelse, beroende på hur den utnyttjas.

Två villkor tenderar emellertid att länka förnuftet till icke-våld. Det första är att förnuftiga människor bryr sig om sitt eget välbefinnande. De föredrar att leva framför att dö, att behålla sina kroppsdelar intakta och strävar efter en bekväm tillvaro, snarare än våld och smärta. Logiken tvingar inte fram dessa val på förhand.

Men varje varelse sprungen ur det naturliga urvalet – särskild de som har genomlevt entropins härjningar så länge att de överhuvudtaget kan tänka förnuftigt – lär göra dessa val.

Det andra villkoret är att en förnuftig människa tillhör en gemenskap av förnuftiga människor som kan påverka varandras välbefinnande och förstå varandras resonemang. Och *homo sapiens* är verkligen inte bara en rationell varelse utan även social och förfogar över ett språk.

Egenintresse och social förmåga i kombination med förnuft skapar en moral där icke-våld utgör en målsättning. Om någon säger "Det är dåligt för dig att skada mig", har han också gått med på att "Det är dåligt för mig att skada dig", eftersom logiken inte kan skilja på "mig" och "dig". Så snart man försöker övertala någon att låta bli att skada en själv genom att anföra skäl till varför han inte borde göra det, dras man in i ett åtagande där målsättningen blir att undvika våld överhuvudtaget.

Förnuftet är naturligtvis inte människans ursprungliga arvedel. Vi utvecklades från apliknande primater, tillbringade hundratals miljoner år i små grupper och utvecklade våra kognitiva processer för att skaffa föda och umgås.

Bara gradvis, genom framväxten av skrift, städer, fjärrhandel och kommunikationer, kunde våra förfäder odla sitt förnuft och tillämpa det på ett bredare spektrum av angelägenheter. Allteftersom den kollektiva rationaliteten har finslipats genom århundradena kommer den att slå ned på kortsiktiga och hetsiga våldsimpulser och tvinga oss att bemöta ett större antal människor som vi skulle vilja att de bemöter oss.

Och visst, det är märkligt att detta tog oss så lång tid att räkna ut. Varför behövde den mänskliga rationaliteten tusentals år på sig för att dra slutsatsen att det kanske inte är helt rätt med slaveri? Eller att slå barn, våldta självständiga kvinnor, utrota ursprungsbefolkningar, fängsla homosexuella eller föra krig för att lindra kungars sårade fåfänga?

Kanske har människan blivit snällare, eftersom vi har blivit smartare.

I början av 1980-talet drabbades filosofen James Flynn vid University of Otago i Dunedin, Nya Zeeland, av en insikt, när han upptäckte att de företag som säljer IQ-tester regelbundet justerar normalresultatet. Senare generationer svarade oftare rätt när de fick samma frågor som tidigare generationer. Flynn letade fram testresultat världen över och kunde konstatera detsamma i samtliga fall:

SE MÄNNISKAN!

Häxbränning. Träsnitt från 1580.

FOTO: AKG-IMAGES/SCANPIX

IQ-poängen hade ökat under hela 1900-talet. Om en genomsnittlig tonåring idag kunde resa tillbaka till 1910, skulle han eller hon ha haft en IQ på 130, medan en typisk person från 1910 som förflyttades fram till idag skulle ha en genomsnittlig IQ på 70.

Ökningen gäller inte den generella intelligensen, alltså den ärftliga faktorn som ligger till grund för intelligensens alla beståndsdelar (såsom ordförråd, aritmetik och kunskap). Den är koncentrerad till det abstrakta tänkandet, som att upptäcka likheter ("Vad har ett kilo och en centimeter gemensamt?") och analogier ("fågel förhåller sig till ägg som träd förhåller sig till vad?"). De troligaste orsakerna är längre och bättre skolgång, spridning av symbolhantering till både arbete och fritid och att det vetenskapliga och analytiska tänkandet sipprar ner till vardagslivet.

Skulle en utbredning av förnuftet verkligen ha lett till minskat våld? Begrunda uttalanden av stora män för ett århundrade sedan, till exempel Theodore Roosevelt, som skrev: "Jag går inte så långt att jag anser att de enda goda indianerna är döda indianer, men jag tror att nio av tio är det, och jag skulle inte vilja titta alltför nära på det tionde fallet", eller den unge Winston Churchill, som muntert begick illdåd i brittiska kolonier i Asien och Afrika, och skrev: "Jag avskyr indier. De är ett djuriskt folk med en djurisk religion." Idag häpnar vi över den tudelade moralen hos dessa män, som på många sätt var upplysta när det gällde sin egen ras. Likväl tog de aldrig det mentala språng som skulle ha tvingat dem att behandla andra raser med samma hänsyn. Dagens barn har uppmuntrats att ta dessa kognitiva språng genom milda förmaningar, som till exempel "Det finns dåliga indianer och det finns goda indianer precis som det finns dåliga vita människor och goda vita människor. Man kan inte avgöra om en person är god eller dålig genom att betrakta hennes hudfärg", och "Ja, det som de där människorna gör ser märkligt ut i våra ögon. Men det som vi gör ser märkligt ut i deras ögon". Detta är inte indoktrinering utan ett sätt att vägleda barnen till slutsatser som de kan acceptera utifrån sina egna kriterier, och den förståelse som växer fram på detta sätt har då blivit en andra natur.

Finns det några belägg för att ett utvecklat tänkande kan göra oss mindre våldsamma? Resultaten från den kognitiva neurovetenska-

pen tyder på att moral inte enbart styrs av de limbiska nätverk som ligger till grund för känslolivet, utan också av delar av den främre hjärnbarken som ligger till grund för abstrakt tänkande. Och historien visar att initiativet till många humana framsteg togs på idéernas område. Filosofer lade fram genomtänkta resonemang mot slaveri, förtryck, tortyr, religiös förföljelse, grymhet mot djur, stränghet mot barn, våld mot kvinnor och lättsinniga krig. Dessa resonemang spreds genom pamfletter och storsäljande böcker och debatterades i salonger och på pubar, och därefter vid konvent och i parlament som införde reformer.

Det finns också mer direkta kopplingar mellan förnuft och fred. I genomsnitt, och under i övrigt lika förhållanden, begär människor med större förmåga att resonera färre våldsbrott, är mer benägna att samarbeta i experimentsituationer och har mer klassiskt liberala attityder, som motstånd mot rasism och sexism. Och i genomsnitt, allt annat lika, är samhällen som nått högre utbildningsnivå och intellektuella framsteg mer mottagliga för demokrati och har mer sällan inbördeskrig.

Förespråkare för förnuftet och dess gåvor: vetenskap, teknologi och sekulär demokrati, bör inte längre känna att de måste vara på defensiva. Kopplingen mellan det bästa och det värsta under 1900-talet har alltid varit utvecklad och det är dags att ompröva den i ljuset av en statistiskt upplyst historia. Nästan sju årtionden efter fasorna som ägde rum under 1900-talets första hälft kan vi nu se att dessa inte var en ny normalitet eller förebud om en ännu värre framtid, utan en tillfällig topp från vilken världen med skakiga steg snart skulle kliva ner från. De bakomliggande ideologierna var atavismer som hamnade på historiens skräphög, och idealet om universella mänskliga rättigheter, som skulle ha tätt sig sockersött eller obegripligt för våra förfäder, har blivit vår tids moraliska självklarhet.

Förnuftets krafter har naturligtvis inte gått stadigt i en enda riktning och inte heller kommer de någonsin att förverkliga en utopi. Men förnuftet har inte bara förbättrat vår hälsa, erfarenhet och kunskap – det har, i kvantifierbara termer, gjort världen mindre våldsam.

Steven Pinker är professor i psykologi vid Harvard University.

Reprinted by permission from Macmillan Publishers Ltd: Nature, 2011.

Pinker S, Decline of violence: Taming the devil within us. Nature. 478

Översättning: Jim Jakobsson

Den världsberömda hjärnforskaren **Simon Baron-Cohen** visar att mäns och kvinnors hjärnor skiljer sig åt. Det har fått stor betydelse för förståelsen av autism och empatistörningar.

Av Erik W Larsson

»Känsligt att forska om könsskillnader«

En av höjdpunkterna i filmen *Borat* är när Sacha Baron-Cohens fiktive kazakiske reporter försöker lära sig om kvinnors rättigheter från en grupp västerländska feminister. Efter att en av dem påtalat vikten av utbildning för kvinnor rynkar den mustaschprydda misogynen på näsan och utbrister: "Men är inte problemet att kvinnor har mindre hjärnor än män?" Kvinnorna reagerar, inte helt oväntat, med att lämna rummet i vredesmod.

När dr Simon Baron-Cohen, världsberömd hjärnforskare vid Cambridge och kusin till Sacha, gör ett liknande påstående inför ett fullsatt auditorium vid Karolinska institutet är det ingen som lämnar lokalen. Baron-Cohen inleder sin föreläsning om autism med att visa en bild som jämför två hjärnor – en manlig och en kvinnlig – och torrt konstatera att den manliga är ett par hekto tyngre än den kvinnliga. Publiken (som åtminstone till hälften består av kvinnor) lyssnar respektfullt på professorns utläggning om neurologiska könsskillnader, och inte ens under frågestunden verkar någon särskilt upprörd över Baron-Cohens tes. Ingen i publiken får för sig att anklaga honom för att företräda någon förhatlig ism – istället vill de veta mer om hans forskningsmetodik, hans genanalys och om signalsubstanserna i det limbiska systemet.

Nu ska det sägas att Simon Baron-Cohen sannoligen inte är någon Borat. Han har en mjuk, på gränsen till ängslig, framtoning och är nog med att påminna åhörarna om att hans resultat endast har betydelse på grupp nivå och saknar relevans för enskilda individer. Det bör också understrykas att Baron-Cohen inte drivs av några reaktionära avsikter. Hans intresse för könsskillnader i hjärnan är snarare kopplat till hans forskning på den neurologiska störningen *autism*.

Autism är en medfödd, neuropsykiatrisk funktionsnedsättning som involverar svåra kognitiva och emotionella handikapp. Personer med autism har stora svårigheter att förstå sociala sammanhang, kommunicera med andra människor och ens ge ögonkontakt. De kräver en mycket organiserad och störningsfri miljö, och ägnar sig helst åt enformiga och stereotypa aktiviteter. Tillståndet är fyra

gånge vanligare hos män än hos kvinnor – ett faktum som ligger bakom Simon Baron-Cohens revolutionerande teori: att autism i själva verket representerar en "extrem form av den manliga hjärnan". Teorin härrör ur ett antal observationer:

- Män är i genomsnitt bättre än kvinnor på *systematiskt tänkande* – att lösa tekniska och matematiska problem och konstruera system som följer tydliga lagar.

- Män är i genomsnitt mindre *empatiska* än kvinnor – de har större svårigheter med att tolka andra människors känslor och ge ett lämpligt emotionellt gensvar.

- Personer med autismspektrumstörningar är i genomsnitt bättre på systematiskt tänkande, och sämre på att empatisera jämfört med den allmänna befolkningen. De uppvisar således – åtminstone inom dessa två områden – en extrem form av manligt beteende.

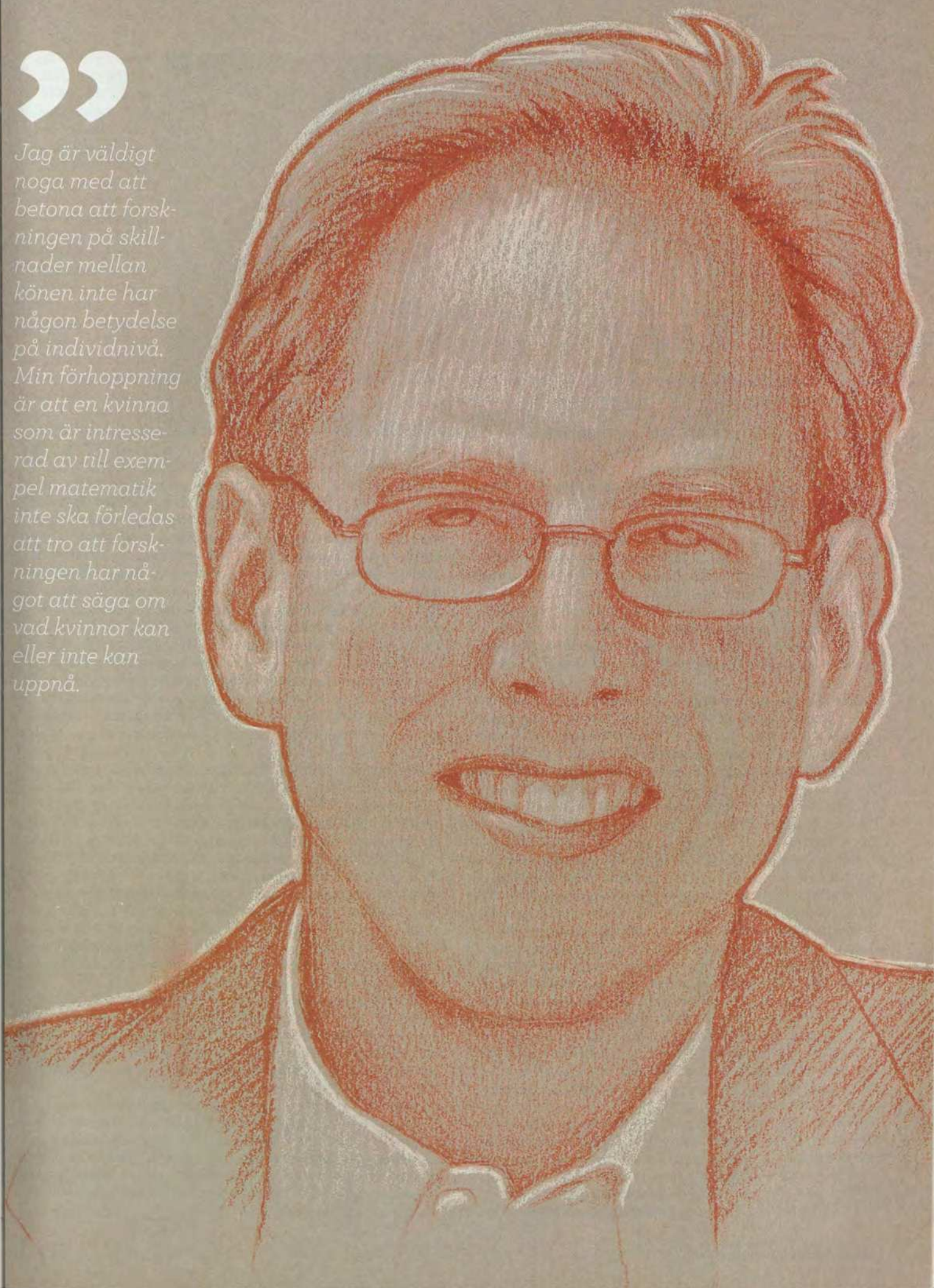
Under föreläsningen presenterar Baron-Cohen en lång rad av experimentella studier som stöder hans tes. Vissa av resultaten är slående; det visar sig till exempel att nivåer av testosteron under fosterlivet korrelerar med såväl social oförmåga som hängivelse till "smala intressen" såsom modellbygge och frimärkssamlande. De ofta kritiserade "leksaksexperimenten", som visat att pojkar föredrar leksaksbilar medan flickor föredrar dockor, återopas också av Baron-Cohen, som är väl medveten om hur sådana studier kan påverkas av såväl gener som miljö. Det faktum att samma experiment nyligen har genomförts på manliga och kvinnliga apor – med identiska resultat – talar dock för att resultaten inte enbart botten i kulturell betingning. Till och med hos nyfödda barn kan skillnader ses; när de tjugofyra timmar efter födseln erbjuds ett val mellan en mekanisk leksak och ett mänskligt ansikte så intresserar sig pojkar mer för den mekaniska leksaken och flickor mer för det mänskliga ansiktet. (Alla är dock inte övertygade – vissa av Baron-Cohens kritiker

”

Jag anser att personer med empatistörningar bör behandlas med samma medkänsla som andra personer med neurologiska problem.

”

Jag är väldigt noga med att betona att forskningen på skillnader mellan könen inte har någon betydelse på individnivå. Min förhoppning är att en kvinna som är intresserad av till exempel matematik inte ska förledas att tro att forskningen har något att säga om vad kvinnor kan eller inte kan uppnå.

har påpekat att tjugofyra timmar minsann är tid nog för ett barn att hinna hjärntvättas av manssamhället.)

När Baron-Cohen som ung psykologistudent började fylla på sin tes betraktades all forskning på könskillnader i hjärnan som *verboten*. Idag, trettio år och hundratal akademiska artiklar senare, är hans idéer om den extrema manliga hjärnan allmänt accepterade inom akademien.

Efter föreläsningen fick jag en möjlighet att prata med Simon Baron-Cohen om hans arbete.

Erik W Larsson: Du skriver att autism och Aspergers syndrom bottnar i en bristande utveckling av något som heter *theory of mind*. Vad är det för något?

Simon Baron-Cohen: I grund och botten handlar det om vår förmåga att föreställa oss andra människors tankar och känslor. Att tänka sig vad det innebär att vara i någon annans skor och se världen ur en annan persons perspektiv. Flickor utvecklar *theory of mind* betydligt fortare än pojkar, och hos personer med autism sker utvecklingen mycket långsamt. Vissa studier har påvisat en försening på upp till fem år hos i övrigt normalbegåvade personer med autism.

EWL: Hur skulle du sammanfatta skillnaderna mellan manliga och kvinnliga hjärnor?

SB-C: Den mest uppenbara skillnaden handlar om storleken; att mäns hjärnor är större. Vissa studier har påvisat skillnader i hjärnvolum redan vid två veckors ålder; skillnader som kvarstår även efter att man kontrollerat för längd och vikt. Den andra stora skillnaden ligger i tillväxthastigheten; att kvinnors hjärnor växer betydligt fortare än mäns. Mycket talar för att skillnaden i tillväxthastighet faktiskt är viktigare än skillnaden i storlek vad gäller beteende. Detta är bara två av de mest uppenbara skillnaderna, men det finns många fler.

EWL: Det spekuleras ofta i om att dessa skillnader skulle vara skapta av evolutionen; till exempel att män i urtiden utvecklade större hjärnor för att bättre kunna orientera sig i djungeln och därmed bli mer effektiva jägare. Vad tror du om den typen av teorier?

SB-C: Evolutionspsykologiska teorier få ofta ett dåligt rykte i medierna, som om de helt saknar validitet. Det vore verkligen underligt om hjärnan stod utanför evolutionen, med tanke på att människans övriga biologi utvecklats under inverkan av naturligt urval, sexuell urval etcetera. Det huvudsakliga skälet till evolutionspsykologins dåliga rykte är dock att teorierna är mycket svåra att testa. Du kan hitta på en historia om hur könsroller såg ut för tusentals år sedan och vad detta kan ha haft för inverkan på hjärnans utveckling, men det kommer aldrig att gå att undersöka empiriskt. Personligen föredrar jag att forska på människor här och nu snarare än att spekulera om urtida folk.

EWL: I ditt föredrag berättade du om den manliga dominansen vid tekniska fakulteter vid Cambridge, trots aktiva insatser från universitetets sida att få fler kvinnor att söka sig till dylika discipliner. Vilka slutsatser kan vi dra av det?

SB-C: Det är uppenbart att kvinnor, trots dessa insatser av vad man skulle kunna kalla "social ingenjörskonst", söker sig till dessa

Vissa aktiviteter lockar nästan enbart till sig män.

ämnen i betydligt mindre utsträckning än män. Den mest extrema skillnaden finner vi inom matematiken, där det går fjorton manliga studenter på varje kvinnlig student. Detta är på kandidatnivå; när man tittar på doktorander och professorer så är skillnaderna ännu mer extrema. Jag tror vi måste vara öppna för möjligheten att detta förhållande inte enbart är ett resultat av kulturell betingning

eller en brist på förebilder.

EWL: Ser du sådana försök som ett slöseri med resurser?

SB-C: Inte alls. Jag tror personligen att det vore bra på många sätt om vi kunde etablera en mer jämn könsfördelning inom dessa områden. Om inte annat så skulle det tjäna som bevis för att vi slutgiltigt rivit ner alla barriärer för kvinnor inom akademien. Att kvinnor idag utgör hälften av alla läkarstudenter vid våra universitet ser jag till exempel som något mycket positivt. Det verkar dock som om kvinnor som väljer att syssla med vetenskap i allmänhet föredrar att tillämpa sina kunskaper på sätt som involverar andra människor snarare än abstrakta system och döda ting.

EWL: Ett vanligt argument mot den här typen av forskning kan grovt förenklas till något i den här stilen: Tänk dig om en liten flicka med en passion och talang för matematik skulle läsa någon av dina artiklar och få för sig att matematik bara är för pojkar och för denskull ge upp sina drömmar om att bli matematiker. Det vore väl synd?

SB-C: Det vore förstås en felaktig tolkning av det som jag har skrivit. När jag för några år sedan skrev en bok om ämnet som hette *The Essential Difference* lade jag ner mer tid på att förklara vad jag *inte* menade än vad jag faktiskt menade. Könskillnader är ett mycket känsligt forskningsområde, fullt av missförstånd och feltolkningar. Under mitt föredrag var jag väldigt noga med att betona att forskningen på skillnader mellan könen inte har någon betydelse på individnivå. Min förhoppning är att en kvinna som är intresserad av till exempel matematik inte ska förledas att tro att forskningen har något att säga om vad kvinnor kan eller inte kan uppnå.

EWL: Vad anser du om argumentet att man inte bör forska på skillnader mellan till exempel kön eller raser, med tanke på vad resultaten kan få för konsekvenser för samhället?

SB-C: Enligt min mening är det upp till varje vetenskapsman att själv ta ställning till detta. Jag skulle till exempel personligen inte forska på skillnader mellan raser, eftersom jag skulle oroa mig för hur mina resultat skulle kunna utnyttjas. Skälet till att jag tycker att min forskning på könskillnader är moraliskt acceptabel är att jag närmar mig ämnet från ett medicinskt perspektiv. Jag vill utreda varför autismspektrumstörningar drabbar män i mycket högre grad än de drabbar kvinnor, och min förhoppning är att vi kan komma närmare svaret på den frågan genom att studera könskillnader i den allmänna befolkningen. Jag tycker inte att vetenskap bör censureras. Principen om akademisk frihet är mycket viktig. Samtidigt har alla vetenskapsmän ett ansvar att åtminstone reflektera över hur deras forskning kan missbrukas.

EWL: Hur ser du på politisk korrekthet inom universitetsvärlden? Är den mer eller mindre strikt än när du började din karriär?

SB-C: På många sätt är dagens samhälle betydligt mer öppet för den här typen av resonemang än det var för tjugo eller trettio år sedan. På den tiden vore det omöjligt för en forskare att presentera bevis för könsskillnader utan att anklagas för att vara något slags fascist. Det fanns en oro över att den typen av forskning bedrevs i syfte att vidmakthålla ojämlikhet mellan könen. Om jag hade hållit den här typen av anförande för trettio år sedan hade föreläsningssalen säkert varit omgiven av demonstranter.

EWL: Mycket av allmänhetens bild av autism har formats av filmer som *Rain Man* och dokumentärer om genier som Kim Peek. Har detta lett till en romantiserad bild av autism? De flesta autister kan trots allt inte citera hela Bibeln utantill eller räkna korten i fyra kortlekar.

SB-C: Det finns definitivt en fara där: att bilden av sjukdomen förvrängs av ett fåtal extraordinära fall. Man skulle till och med kunna säga att det är orättvist mot föräldrar till autistiska barn som saknar dessa extraordinära talanger. Autism är trots allt ett tillstånd som medför svåra beteendemässiga handikapp, och de som lider av sjukdomen och deras anhöriga förtjänar vårt medlidande. Samtidigt finns det en hel del som vi kan lära oss av dessa så kallade *idiot savants*, nämligen att autister är mycket uppmärksamma på detaljer. Detta går att se på tester även hos dem som saknar särskilda matematiska eller musikaliska talanger. Det skulle kunna tala för att autister behandlar information på ett helt annat sätt än vi andra.

Simon Baron-Cohens forskning på autism har förändrat synen på neuropsykiatrisk sjukdom och gjort honom själv till en akademisk superstjärna. Det har också gjort honom uppmärksam på vikten av empati i relationer mellan människor, och hur frånvaron av empati inte sällan resulterar i det vi kallar *ondska*.

I sin senaste bok, *The Science of Evil*, framför Baron-Cohen ståndpunkten att ondska är ett förlegat och ovetenskapligt begrepp, och att vi istället bör tala om underskott av empati för att förklara "onda" handlingar. Baron-Cohen inleder sin bok med en genomgång av de strukturer i hjärnan som ingår i den så kallade *empatikretsen* samt hur dessa strukturer ser ut hos personer med nedsatt empati. Han är noga med att dra en skiljelinje mellan personer med nedsatt empati på grund av autism eller Aspergers syndrom, och dem vilkas bristande empati bottnar i en så kallad *personlighetsstörning*. Det faktum att personer med autism har svårt att tolka känslolntryck betyder inte att de saknar moral; tvärtom kan de ofta ha mycket strikta moraliska principer och blir inte sällan förkrossade när de väl inser att de har gjort någon illa.

Detta skiljer autister från personer med personlighetsstörningar (företrädesvis psykopater, narcissister och personer med så kallat *borderline-syndrom*), vilkas förmåga att tolka känslolntryck är normal, men som helt enkelt inte bryr sig särskilt mycket om andra människor. Båda tillstånden är förknippade med specifika och mätbara förändringar i hjärnan, varför Simon Baron-Cohen tycker det är på tiden att vi utvecklar en mer vetenskaplig syn på mänsklig hänsynslöshet.

EWL: I din nya bok *The Science of Evil* för du tesen att ondska inte är något användbart koncept? Varför inte?

SB-C: Det är förstas användbart om allt du vill göra är att ge uttryck för en allmän förfäran och behöver ett uttryck som är starkare än "hemskt" eller "mycket hemskt". Som förklarande begrepp är det dock inte särskilt hjälpsamt. Att säga att "han gjorde den där hemska saken för att han är ond" säger mig som vetenskapsman ingenting om bakgrunden till handlingen.

EWL: Ett annat problem med ondska är förstas att det är starkt beroende av kultur. Idag betraktar vi till exempel sexism, rasism och homofobi som uttryck för ondska. För några hundra år sedan hade det istället kanske handlat om katteri, häxeri eller illojalitet mot någon lokal furste.

SB-C: Det är också sant, och det är ytterligare ett skäl till att jag föredrar att titta på empati snarare än ondska. Som vetenskapsmän vill vi förstå varför vissa grupper av människor – till exempel de med personlighetsstörningar – uppvisar låga nivåer av empati och vad det får för konsekvenser för deras handlande. Till skillnad från ondska så är empati något som vi faktiskt kan studera empiriskt och forma hypoteser omkring.

EWL: I din bok så förespråkar du en vetenskaplig och terapeutisk hållning gentemot personer som uppvisar låg empati och antisocialt beteende; som om de led av vilken sjukdom som helst. Men finns det egentligen några bevis för att psykopater går att bota?

SB-C: Om någon begår ett brott som en följd av bristande empati, och vi vet att bristande empati beror på ett underskott i hjärnan, så borde vi kanske se själva brottet som ett symptom på en neurologisk störning. När vi möter människor med andra neurologiska funktionshinder så tänker vi inte i första hand på hur vi ska straffa dem, utan istället på hur vi kan hjälpa dem. Jag anser att personer med empatistörningar bör behandlas med samma medkänsla som andra personer med neurologiska problem. Att göra en psykopat mer empatisk har mycket riktigt visat sig vara en svår nöt att knäcka, men det betyder inte att vi borde sluta försöka. Vad är alternativet? Att låsa in dem någonstans och kasta bort nyckeln?

EWL: Det verkar ibland som om villkoret för vår sympati gentemot en avvikande grupp är att vetenskapsmän hittat en krympt anatomisk struktur eller en defekt gen som förklarar det avvikande beteendet. Är inte detta en vansklig modell att följa, med tanke på att man kanske imorgon upptäcker en "våldtäktsgen" eller en "massmördargen"?

SB-C: Personligen tycker jag inte att det spelar någon större roll om beteendet orsakas av gener eller miljö. Vi vet till exempel att misshandel och bristande omsorg i unga år innebär en ökad risk för nedsatt empati, antisocialt beteende och brottslighet. Poängen är att vi har en serie strukturer i hjärnan – vad jag kallar *empatikretsen* – som kan påverkas av såväl gener som miljö. Själva vetenskapen om att en person har nedsatt empati borde i min mening vara skäl nog känna medlidande för henne eller honom.

EWL: Fast du skulle inte nödvändigtvis vilja bo granne med en sådan person?

SB-C: Nej, det är klart. Vi måste förstås prioritera säkerhet, och det är uppenbart att vissa människor behöver en övervakad miljö. Det innebär dock inte att vi måste neka sådana personer vår medkänsla och sympati.

EWL: Män startar alla krig och begår de flesta våldsbrott medan kvinnor, för att citera karaktären Elaine från *Seinfeld*, "bara retar någon tills hon utvecklar en åtstörning". Är detta ett uttryck för något slags unik kvinnlig ondska eller empatibrist?

SB-C: Psykologer har tittat på hur de olika könen ger uttryck för aggressivitet och hur de tävlar inom den egna gruppen. Vissa studier indikerar att kvinnor använder mer verbal aggressivitet, medan män använder mer fysisk aggressivitet för att få vad de vill. Jag tror det vore ett misstag att utmåla det ena könet som mer "aggressivt" än det andra. Konkurrens och aggressivitet är beteenden som vi ser bland både män och kvinnor, även om de kanske uttrycker sig något olika.

EWL: Vad tror du om den norske massmördaren Anders Breivik? Vad för slags störning skulle du misstänka det fallet?

SB-C: Jag tog en titt på hans manifest strax efter att han begick sitt fruktansvärda brott, och det är verkligen otäckt hur rationell han är. Han ger inget galet intryck, och även om det han skriver är väldigt motbjudande så gör han sitt bästa för att lägga fram argumenten på ett logiskt och begripligt sätt. Det faktum att han lade ner flera år på att skriva sitt manifest och planera sitt dåd visar också att det inte heller rör sig om någon impulsiv person. Det är troligt att den psykiatriska undersökningen kommer att visa att han har åtminstone en diagnos – om inte flera – men jag skulle inte vilja spekulera om vilka de är. Om inte annat så kan vi tryggt konstatera att Anders Breivik är en person med mycket låg empati. ☼

Lars Lönnroth är professor emeritus i litteraturvetenskap vid Göteborgs universitet. Hans senaste bok är *Dörrar till främmande rum. Minnesfragment* (2009).

Sven Delblanc och frihetens katastrofer

Den en gång så hyllade Sven Delblanc tycks idag vara glömd av såväl kritiker som läsare. Kanske beror marginaliseringen på att han under sin livstid skaffade sig mäktiga fiender.

Av Lars Lönnroth

Vid sin död 1992 var Sven Delblanc en av Sveriges mest uppburna författare. Hans romaner gavs ut i massupplaga, lovordades på alla kultursidor, gav upphov till tv-serier, översattes till många främmande språk. Idag tycks han redan vara bortglömd, av både publiken och kritikerna. Hans böcker återfinns knappt ens i väl sorterade boklådor och återopås sällan i medierna, trots behjärtansvärda insatser av det trofasta Delblanc-sällskapet.

Delvis kan detta förklaras som en naturlig följd av utvecklingen. Romanförfattare som varit mycket populära under sin livstid brukar förlora en stor del av sin publik när de gått hädan och inte längre kan försvara sitt så kallade "varumärke" genom att prata i tv-soffor eller skriva skandalartiklar. Se bara hur det gick med Vilhelm Moberg och Ivar Lo-Johansson, för att nu inte tala om Olle Hedberg! I vissa fall, särskilt när det gäller gårdagens mest firade populärförfattare, är kanske glömskan också välförtjänt.

Men Sven Delblanc var, trots sin talang för folkligt berättande, inte någon enkel underhållare, fast en del kritiker har velat utmåla honom som en sådan, utan en lärd och komplicerad diktare som skrev om stora existentiella och sociala problem med passionerad glöd och ett språk som inte kan undgå att beröra den läsare som gör sig mödan att lära känna hans romanvärld. Vill man förstå varför han nu hamnat i bakvatten räcker det därför inte med att hänvisa till bokmarknadens och kulturlivets allmänna villkor. Man måste också beakta det faktum att Sven Delblanc under livstiden, särskilt sedan han hade börjat skriva polemik och satiriska artiklar i dagspressen, skaffade sig mäktiga fiender som ännu har inflytande.

En av dessa fiender var länge och är kanske fortfarande Svenska Akademien eller, för att vara mer precis, dess äldre ledamöter, som med smärta minns hur Sven Delblanc brukade håna deras vittra församling, allra värst när Nobelpriset i litteratur år 1974 tilldelades två av Akademiens egna ledamöter, Eyvind Johnson och Harry Martinson. Delblanc skrev då en elakt formulerad kommentar i *Expressen* som svårt sårade de båda No-

belpristagarna och utsatte Akademien för allmänt löje. Numera anser nog flertalet akademiledamöter att beslutet om 1974 års Nobelpris var ett fatalt misstag, i varje fall strategiskt, eftersom ingen av de två pristagarna var tillräckligt känd utomlands för att Akademien skulle kunna undgå jävsanklagelser från internationella medier. Men smärtan efter Delblancs hånfulla kommentar sitter ändå i, trots att hans kritik ingalunda var riktad mot Johnson och Martinson som diktare utan enbart mot det olyckliga beslutet att belöna medlemmar av den egna kretsen. Att utländska kritiker instämde i kritiken gjorde bara saken värre ur akademiledamöternas synvinkel.

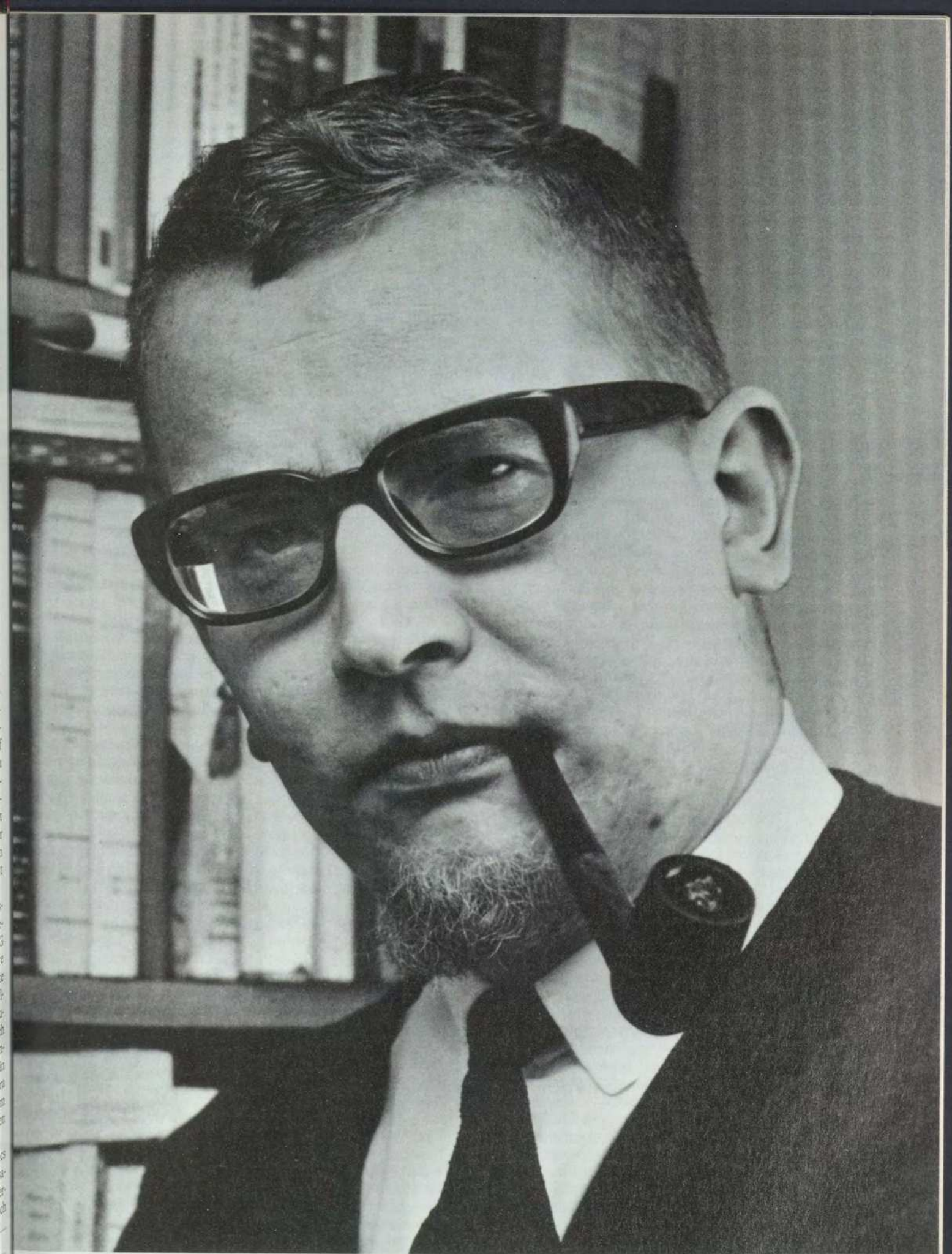
Bland andra fiender märks ett antal feministiska litteraturvetare som förargat sig på Sven Delblancs kvinnosyn och åsikter om kvinnliga författare. Med särskild ilska minns dessa litteraturhistoriker hans sätt att karaktärisera Selma Lagerlöf i *Den svenska litteraturen*. Han såg henne nämligen som en gammaldags sagoberätterska, inte på feministers vis som radikal förnyare och modern pionjär för kvinnolitteraturen. Att Delblanc samtidigt var en hängiven beundrare av Selma Lagerlöf har knappast räknats honom till godo, ej heller att han som litteraturforskare försvarade en traditionell "positivistisk" syn på litteraturvetenskapen.

Till fienderna kan man också räkna modernister som ansåg att Delblanc svikit modernismen genom att hylla traditionella berättare som Frans G Bengtsson och Fritiof Nilsson Piraten på mindre begåvade modernisters bekostnad. För att nu inte tala om alla vänsterskribenter som ansåg att Delblanc hade svikit vänsterns sak genom att mot slutet av sitt liv övergå till det borgerliga lägret och skriva i *Svenska Dagbladet*. I dessa kretsar framstod själva sveket ofta som mer betydelsefullt än att Delblanc själv som författare hade lärt av våra stora modernister och arbetarskildrare, hyllat dem i otaliga sammanhang och briljant vidarefört den litterära traditionen från dem.

Jag tror också att det finns drag i Sven Delblancs romankonst som skrämmer många av dagens läsare: en grotesk blandning av högt och lågt, ett överflöd av sado-masochistiskt sex, skräckscener och

Sven Delblanc biter hårdare om pipskaftet.

FOTO: STUREFOTO/SCANPIX

slapstickfars varvat med religiös mystik, ofta skildrat i ett prunkande barockspråk som tycks tillhöra en annan tid än vår. Som författare var han i vissa avseenden djupt otidsenlig genom sin förankring i ett numera försvunnet bondesamhälle och samtidigt i en lärd retorisk tradition som ingen yngre författare idag kan identifiera sig med, varken de som skriver "smal" poesi för ett fåtal invigda eller de som skriver deckare för den kommersiella bokmarknaden. Också hans samhällskritik verkar otidsenlig i sin paradoxala blandning av radikal anarkism, nattsvart pessimism och elitistisk kulturkonservatism – en hållning som är svår att anpassa till vare sig högerns eller vänsterns värderingar. Men kanske är det ändå just otidsenligheten som garanterar att hans verk på sikt kommer att upptäckas på nytt, leva vidare och vinna nya läsare, när dagens prisbelönade akademidiktare och bästsäljande deckarförfattare är glömda.

Scen ur tv-serien *Hedebyborna*.

FOTO: SCANPIX

Sven Delblancs stora och återkommande tema är drömmen om frihet och hur denna dröm alltid blir förrädd. Ingen kan som han skildra den revolutionära entusiasmen som griper unga sinnen och förmår dem att göra uppror mot tyrannerna. Ingen kan som han visa hur entusiasmen förbyts i desillusion och hur revolutionärerna själva förvandlas till tyranniska och blodtörstiga monster.

Temat utvecklas i hans diktning på flera olika sätt: som politisk allegori, som tragedi, som socialrealistisk samhällsskildring, ibland som satir eller burlesk komedi. Själv har han talat om sin "orena estetik" och sin regelvidriga blandning av Dostojevskij och slapstickfars. Språket växlar mellan det nyktert beskrivande och en yppig, närmast barockartad retorik med inslag av modernistiska metaforer. Ideologiskt är han svärfångad. I ena ögonblicket tycks han befinna sig långt till vänster bland socialister och revolutionära frihetskämpar. I nästa ögonblick kan han tyckas reaktionär i sin extrema pessimism – sin övertygelse om att varje kamp för frihet måste leda till än värre tyranni.

De metamorfoser som frihetstemat genomgår i författarskapet kan knappast förstås enbart som uttryck för politisk ideologi utan måste förstås mot bakgrund av Sven Delblancs egen personlighet och tidiga erfarenheter. Han var, trots sitt fransyska namn, en storvuxen bondson från Vagnhärads i Sörmland, den förste i familjen som hade fått möjlighet att ta studenten och läsa vidare i Uppsala. Liksom åtskilliga andra bondestunder i äldre tid hade han fått en gammaldags humanistisk gymnasieutbildning med både latin och grekiska. Det kan rentav ha föresvävat honom, eller åtminstone hans fromma moder, att han en dag skulle bli präst, men i så fall försvann den idén redan före studentexamen. Säkert är att han var tidigt skolad i antikens klassiska texter och i svensk litteraturhistorisk tradition från Eddan till Ekelöf. På egen hand därhemma läste han Nietzsche och Dostojevskij och grubblade över världsgåtorna.

Han upplevdes dock inte av sina jämnåriga som en bokfixerad innesittare av det slag som dagens ungdomar kallar "nörd". Liksom sin fruktade och ibland brutale far, lantbrukaren Siegfried Delblanc, hade Sven en burlesk, våldsam och grabbig sida som gjorde att han i unga år lätt blev populär bland ishockeyspelare, stamantädda soldater och studentikosa medlemmar av Juvenalorden. I sådana utpräglat maskulina miljöer gästspelade han framgångsrikt som spexmakare och sällskapsbroder under kortare eller längre perioder, vilket senare har omvitnats av entusiastiska men inte påfallande boksynta kompisar. Flickor, särskilt intellektuella flickor, uppfat-

tade honom däremot ofta som blyg och taffatt. En del attraherades av hans lätt drumliga charm medan andra stöttes bort av hans tvära humör och något burdusa uppträdande.

Hans största problem var förhållandet till fadern, som han i självbiografiska texter har skildrat som en sadistisk hustyrann. Fullt så vidrig som fadern där framställs var han nog inte i verkligheten (det menade i varje fall Svens systrar), men han bidrog otvivelaktigt till att skapa svåra ångestkänslor hos sin son, kanske inte enbart genom brutalt uppträdande utan därför att Sven fruktade att själv bli som fadern. Genom hela livet kämpade han mot sitt eget våldsamma temperament som ofta ställde till det för honom. Skräcken för att bli ett monster behärskade honom i sådan grad att han i sällskap, speciellt kvinnligt sällskap, ofta lade band på sig alltför mycket och därmed kom att framstå som orimligt hämmad, ett mumlande och muttrande bergtroll. Eftersom han var något döv efter en språngolycka under militärtjänsten hade han dessutom svårt att behärska sin röst efter om-

givningen: i ena stunden var han nästan ohörbar för att så i nästa ögonblick skrämde slag på sin samtalspartner genom att höjta med dånande stämma.

Samtidigt hade han en våldsam drift att frigöra sig från sin egen sociala miljö och alla slags auktoriteter, först och främst sin stränge far men också sin fromma mor och andra makthavare: lärare, akademiska professorer, tongivande koryfärer på kulturområdet. Under studietiden i Uppsala, som slutade med att han blev lärarutbildare och docent på en avhandling om 1700-talets retoriska äreminnen, bröt han upp – fast under stor ruelse och vända – från de gammaldags värderingar som präglade hans barndomsmiljö och ungdomsåren i Vagnhärads. I likhet med mig och andra studiekamrater blev han under 1960-talet kulturradikal och hamnade i den vänsterliberala studentföreningen Verdan. Där fick han utlopp för sin frihetslängtan men samtidigt växte rädslan för vad friheten skulle kunna utlösa hos honom själv och andra. Konflikten mellan auktoritär ordning och destruktiv frihet framstod för honom som omöjlig att lösa – utom temporärt i form av ett slags benådade mystiska sinnestillstånd som han ibland hemsökte av och i hemlighet längtade efter men i grunden var alltför rationell för att tolka i religiösa termer. Följden blev att han utvecklade sin nattsvarta livssyn, enligt vilken frigörelse alltid måste leda till katastrof och omänsklighet.

I debutromanen *Eremitkräftan* (1962) flyr hans alter ego, Axel, ur det auktoritära Fängelset, där fångarna tvingas underordna sig Chefens brutala och strängt militäriska disciplin, till det liberala och sekulariserade idealsamhället Den Vita Staden, där allt är tillåtet och livet går ut på att njuta. Flykten upptas i stadens gemenskap och inleder ett kärleksförhållande med en vacker kvinna, Lilith. Allt förefaller till en början paradiskt, men efterhand upptäcker Axel att hans nya vänner i hemlighet ägnar sig åt våldsbetonade orgier, tortyr och andra sado-masochistiska aktiviteter i stadens badhus. Förfärad flyr han därifrån vidare till Fiskeläget, en gammaltroende from miljö, där han finner ro och frid hos en helgonliknande kvinna, Judith. Fiskelägets stillastående värld kan dock i längden inte tillfredsställa Axels oroliga sinne, och det slutar med att han återvänder till Fängelset och frivilligt underkastar sig Chefens tyranniska regemente.

Berättelsen tolkades av recensenterna som en politisk allegori, vilket den också var, men det var få som förstod att den också rym-

de en personlig och existentiell dimension, som hade att göra med hans fadersuppror och förhållande till den egna familjen. Framför allt uttrycker texten en skräck för att själv bli omänsklig. Skildringen av Den Vita Staden blev på ett nästan alltför naket vis präglad av författarens egna skuldkänslor och motsägelsefyllda hållning till den kulturradikala studentmiljön i Uppsala, där han upplevt en tillfällig kärlekshistoria som han i efterhand skämdes för. Samtidigt är det just känslorna av skam och skuld som bär fram historien.

I sin följande bok, genombrottsromanen *Prästkappan* (1963), använde han sig av samma grundläggande händelseförlopp – ett flyktförsök som slutar med katastrof och nederlag – men den här gången hade han lärt sig skapa ironisk distans till sitt ämne genom att presentera det i en annan genre och ett helt annat språk. Här är det nämligen fråga om en pikareskroman som utspelar sig i 1700-talets Preussen, en pastisch som erinrar om såväl *Candide* som *Don Quixote* och hämtat färg från den ännu ofullbordade doktorsavhandlingen om äreminnet. Det handlar om ett par avsigkomna antihjältar, den försupne men ärelystne prästen Hermann Anderz och den kättjefulle bonddrängen Lång-Hans, som tillsammans rymmer från ett feodalt gods där de tyranniserar av en ondskefull general. Språket är överdådigt saftigt, festligt, sprängfyllt av metaforer. Äventyren avlöser varandra i rask takt. Först efterhand övergår komedin till tragedi, sedan Hermann blivit grundligt desillusionerad, insett att världen är totalt rutten och att han själv aldrig blir någon hjälte. Han återvänder till fadershuset, erkänns som generalens oäkta son och blir till slut en lika fasansfull tyrann som sin far.

I båda dessa tidiga romaner kan huvudpersonen uppfattas som författarens alter ego, och texten speglar hans egen vanda i valet mellan påtvingad försakelse och destruktiv frihet. Det gäller också de närmast följande romanerna, *Homunculus* (1965) och *Nattresa* (1967), som båda kan betecknas som sado-masochistiska skräckfantasier med inslag av svart humor. I det senare verket skyntar dock för huvudpersonen ett hopp om en ljusare framtid genom att i socialistisk anda solidariserar sig med andra människors frihetsdrömmar. Hoppet återkommer i "dagboksromanen" *Äsnebrygga* (1969), där författaren säger sig längta från "jag" till "vi". Den stora förändringen i författarskapet inträffar på 1970-talet, då Delblanc för en tid ansluter sig till vänstern och låter sig inspireras av arbetardiktare som Vilhelm Moberg och Ivar Lo-Johansson men även av Lars Ahlins idéer om att i kristen människokärlek ge röst åt de förtryckta och övergivna.

Sven Delblanc blir en folklig diktare med sina brett episka, samhällsskildrande kollektivromaner om Hedebyborna (*Äminne* 1970, *Stenfågel* 1973, *Vinteride* 1974 och *Stadsporten* 1976). Här har han låtit sina egna problem träda i bakgrunden för att istället skildra livet i sin sörmåländska hembygd kring Vagnhärad och Trosa, alltifrån klassmotsättningarna i 1930-talets bondesamhälle till framväxten av det socialdemokratiska folkhemmet. Det är en skildring i nöd och lust, ibland socialrealistisk, ibland patetisk men också festligt burlesk och full av sofistikerade reflektioner över historieskrivandets villkor. Men också i detta verk har frihetsproblemet en framträdande plats, och det nya folkhemmet framstår för Sven Delblanc inga-

lunda som mindre förtryckande och grymt än det gamla bondesamhället, snarare tvärtom.

Efter slutförandet av den extremt populära serien om Hedebyborna – som också blev tv-serie – återvände Sven Delblanc till att skriva kortare och mer svårtillgängliga existentiella romaner som *Kastrater* (1975), *Speranza* (1980) och *Jerusalems natt* (1983), alla präglade av historisk lärdom och filosofisk reflektion, i fallet *Jerusalems natt* också av teologi och religiös mystik. Även här skildrar han, tydligast och mest virtuöst i *Speranza*, hur frihetsdrömmar krossas eller leder till blodsorgier och nya katastrofer. Skildringen är nu mer distanserad och mindre jagcenterad än i de tidiga romanerna, stilen stramare, mindre retorisk.

Parallellt med dessa kortare verk skrev han ännu en stor episk och brett samhällsskildrande romaniserie, den som börjar med *Samuels bok* (1981) och slutar med *Maria ensam* (1985). Här handlar det om det tragiska öde som drabbade hans egen familj på morssidan, sedan morfadern, en from lågkyrklig predikant med utbildning från USA, mötts av motgångar i Sverige och slutligen gått under i armod och sinnessjukdom. Denna gång hade Delblanc avstått från de burleska inslag som förekommer i Hedebyböckerna. I sin framställning av familjens vedermödor hade han istället hämtat inspiration från Bibeln och från morfaderns efterlämnade dagböcker. Hela verket präglas av en stark medkänsla som bidragit till att göra det till hans mest älskade verk vid sidan av Hedeby-sviten.

Medan Sven Delblanc arbetade på dessa verk och befäste sin ställning som en av Sveriges stora diktare hade han gripits av allt större vantrivsel med kommersialismen på bokmarknaden men också med konformismen i det svenska folkhemmet. Han bröt upp från den svenska vänsterns alltmer dogmatiska positioner för att istället försvara humanistiska värden i kulturkonserverativ anda. Han började skriva i *Svenska Dagbladet*, där han kritiserade dåtidens medievänster på ett sätt som gjorde att han anklagades av denna vänster för att ha blivit en reaktionär "påfågel". Till sammans med mig blev han huvudredaktör för en ny stor litteraturhistoria som siktade till att återupprätta det svenska kulturarvet.

Kritiken från vänster växte till stormstyrka när han publicerade dystopin *Moria land* (1987) som skildrar ett framtida Sverige av kommunistisk öststatsmodell, där humanistiska värden förråts och all frihet slutgiltigt gått under. Det blev ännu värre när han gav ut *Änkan* (1988), som på ytan framstod som en pastisch på "tantsnusk" av Jackie Collins-typ men som i själva verket var en religiös idéroman i Dostojevskijs anda med udden riktad mot den flärdfulla samtiden. Vid den tiden var han redan angripen av den cancer som inom några få år skulle lägga honom i graven.

Sven Delblancs författarskap är liksom Strindbergs mycket omfattande och kvalitetsmässigt ojämnt. Där finns mästerverk men också misslyckanden. För egen del kan jag i viss mån förstå vänsterkritiken mot en del av Sven Delblancs senare idéromaner som *Moria land* och *Änkan* – liksom jag också kan förstå högerkritiken mot en del tidiga, föregivet "socialistiska" verk som *Nattresa*. Men att han är en av Sveriges största diktare under 1900-talet borde det inte råda någon tvekan om. Och jag tror i grunden att det är meningslöst att försöka bedöma honom ur ideologisk synvinkel, vare sig från vänster eller höger. Han är den han är. Och hans grundtematik, som var djupt förankrad i hans psyke, förblev i grunden densamma både under den tid han kallar sig socialist och den tid han kallar sig kulturkonserverativ.

Det är en tematik som ingalunda har mist sin aktualitet idag, när vi ser hur frihetsdrömmarna i arabländerna och det tidigare Östeuropa förbyts i besvikelse och nya former av tyranni. Men det som gör Sven Delblanc till en enastående konstnär är nog ändå inte främst hans politiska pessimism och illusionslöshet – utan snarare att han förmår levandegöra frihetsdrömmen och dess undergång i ständigt nya, djupt egenartade berättelseformer, stilarter och språkliga bilder, omväxlande komiska och tragiska. Därför kommer också hans livsverk att stå sig, trots att det för tillfället hamnat i skugga. *

”
Men det som gör
Sven Delblanc till
en enastående
konstnär är nog
ändå inte främst
hans politiska pes-
simism och illu-
sionslöshet – utan
snarare att han
förmår levandegöra
frihetsdrömmen och
dess undergång.

PSYKOLOGI

Terapikulturens

Sårbarhet har blivit ett sätt att marknadsföra sig själv. Den som erkänner sina fel och brister vinner ett slags immunitet. Men känslor av annan karaktär än privata anses ofta farliga och destruktiva, menar **Ivar Arpi**.

I SAMBAND MED högtidlighållandet av tioårsdagen av 11 september sände Sveriges Radio ett reportage från New York. Några brandmän som intervjuades berättade att människor fortfarande kommer och lägger rosor utanför deras brandstationer. Själva ville de fortsätta leva sitt liv som vanligt, de flesta sörjde inte längre. Rosorna blev ett symboliskt krav på brandmännen att fortsätta spela rollen som hjältar, och offer. De drogs tillbaka in i berättelsen om ett nationellt trauma, omöjligt att återhämta sig ifrån.

Den brittiske sociologen Frank Furedi menar i boken *Therapy Culture* (2003) att dagens samhälle styrs av en terapeutisk kultur. Varje kultur har en någorlunda gemensam uppfattning om människors potential, vilka motgångar en människa klarar av och vad som är ett acceptabelt beteende under en kris. Varje kultur har också en uppfattning om hur man bör uttrycka lidande, när man ska söka hjälp och vilken typ av upprättelse man förtjänar.

De senaste tjugo åren har en förändring skett i den kulturella uppfattningen om dessa saker. Behovet av terapi har ökat drastiskt. Samtidigt har medierna överväldnats av terapeutiskt språk, med ord som stress, trauman och depressioner. I brittiska tidningar gick ordet "stress" på bara en tioårsperiod från att omnämnas runt 500 gånger 1993 till över 23 000 gånger år 2000. "Trauma" omnämndes runt 500 gånger 1993, men över 5 000 gånger år 2000. Ordet "självförtroende" förekom inte alls förrän runt 1987, och hade en svag ökning fram till 1995, för att 2001 nämnas 3 328 gånger. Ord som "syndrom" och "rådgivning" har en haft liknande utveckling. Språkbruket koloniserar även andra arenor, vilket var tydligt när författaren Maria Sveland i DN Kultur den 8 februari beskrev sin ideologiska besvikelse som en politisk "depression". Samma

dag klagade min fyraåriga brorsdotter på att hon blir stressad när jag ber henne äta upp sin middagsmat. Det terapeutiska språkbruket ger oss intrycket av att våra jag är bräckliga, ständigt underkastade yttre faktorer bortom vår kontroll. Inflation i antal och utdelande av psykiatriska diagnoser, liksom en utökad definition av mental ohälsa, bidrar till denna i grunden fatalistiska syn på människan.

Under nätkampanjen #prataomdet strömmade berättelser fram i bloggar och sociala medier om

Att synas men inte vara

64 Kristoffer Leandoer skriver om Remy de Gourmonts åsikt om att plagiera
Musikindustri på repeat

66 Lars Anders Johansson tycker att den svenska visan har slutat förnya sig
Nu är det kris igen

67 Lars Melin reflekterar över hur den ekonomiska krisen förändrar språket
Krönika

68 Tanja Bergkvist om en abstrakt parningsrit
Notiser

69 Kulturarvsdebatt, kulturdebatt och en svår idédebatt

gensamma hjältar

allt från sexuella fiaskon till regelrätta övergrepp. Många drog slutsatsen att det fanns ett uppdämt behov av att berätta. En annan tolkning är att initiativet bidrog till att odla en typ av offentlig känslighet. Människor anpassade sig till en omgivning som uppmuntrar en viss sorts känslighet och en viss sorts exponering av lidande.

Man kan säga att sårbarhet har blivit ett sätt att marknadsföra sig själv. Den som inte behärskar den nya känsligheten anses ibland konstig, tråkig eller till och med osund. Känslor ska visas upp för alla. När prins Charles inte ville visa sin sorg offent-

ligt efter prinsessan Dianas död utsattes han för intensiv kritik. Hans personliga integritet uppfattades som ett symptom på en näst intill patologisk känslökyla. I tv-soffor sitter kändisar, som behärskar den nya känslomheten, och berättar om sina havererade äktenskap och olika sorters missbruk, vare sig det är alkohol, droger eller sex. Den förväntade reaktionen är säga att de är modiga som berättar. Sällan leder drogberoende, alkoholism, dåligt beteende eller mental ohälsa till avståndstagande – snarare till ett ännu varmare mottagande. Den som erkänner sina brister och berättar om

sina svårigheter vinner ett slags immunitet. Sårbarheten skänker i sig en moralisk överlägsenhet. Offret är terapikulturens egen ikon.

ATT KRITISERA DEN som erkänner sina fel och brister brukar kallas att moralisera, vilket anses fult. Moral och skuld är i dagens individualiserade samhälle kontroversiella begrepp eftersom de antyder att individen underkastar sig ett gemensamt yttre ramverk. Men terapikulturen fjättrar oss istället vid den egna individen. Känslan har blivit alltings mått.

Själva berättandet har blivit centralt i vårt samhälle. Men istället för gemensamma berättelser, som de som kristendomen och politiska ideologier har erbjudit, uppmuntras individer idag att skapa egna berättelser och en autonom identitet fri från andra människor. Det finns en stark tendens att psykologisera historiens hjältar, helgon och skurkar. Inget är för privat för att grävas fram, ingen detalj för smaskig, vilket biografigenren tydligt visat på senare år. Grundantagandet är att ju närmare in på huden man kommer en människa, desto närmare kommer man sanningen. I den sjätte delen av Karl-Ove Knausgårds jag-cen-

Symptomatiskt för vårt tidevarv är att vi minns offer, men sällan hjältar. Vi dyrkar individuella känslouttryck, men är rädda för känslor som förenar oss med andra människor.

trerade epos *Min kamp* beskriver han Adolf Hitler som en man fylld av storhetsvansinne, fadersskräck och en rädsla för social gemenskap. Men vilka andra slutsatser än att Hitler hade både känslor och föräldrar förväntas vi dra av detta?

Sanningen om Hitler antyds finnas i hans negativa känslor, personliga misslyckanden och barndomstrauman, men på vilket sätt ökar det vår förståelse för nazismen?

SOCIOLOGEN THOMAS Johansson hävdar att samtiden odlar en ner- »

FOTO: BRIDGEMAN/BL BILDVIA

vositet inför negativa känslor. Han visar i boken *Makeovermani* (2006) hur en stor del av självhjälpslitteraturen handlar om att bygga upp en vision om en hoppfull framtid. Terapeuten får oss att analysera och ifrågasätta vårt liv, och bryta ned det i beståndsdelar. Sedan erbjuds en alternativ dramaturgi i terapeutens regi. Men en stor del av självhjälpslitteraturen står för en ganska dyster syn på människan, där vi alla har ett autentiskt jag som vi måste acceptera och inte kan undkomma.

Samtidigt som känslolöshet hyllas på bred front, finns parallellt en djupt avog inställning till vissa typer av känslor. Passioner som tar mer än en individ i anspråk anses farliga och destruktiva. Ett tydligt exempel är stark kärlek till och solidaritet med en etnisk grupp, nation, klass eller religion.

Till och med romantisk kärlek definieras ibland som ett beroende. I praktiken är det idag bara på fotbollsarenan som kollektiva känslor fortfarande får levas ut. Genom att koppla loss passion från politik och religion har känslolivet avpolitiserats. I väst har känslor blivit ofarliga och domesticerade. En konform känslighet odlas, långt mindre fri än vad som antyds i prisandet av förmågan att "kunna visa känslor".

Man kan vara medveten om sina känslor utan att dyrka dem, och värna sin egen individualitet utan att mena att all sanning är individuell. Den terapeutiska kulturen förminskar människors aktörskap just genom att isolera individen och patologisera stark gemenskap. Alla tidsepoker och kulturer har sitt sätt att skapa mening. Symptomatiskt för vårt tidevarv är att vi minns offer, men sällan hjältar. Vi dyrkar individuella känslöyttringar, men är rädda för känslor som förenar oss med andra människor.

FRÅN VÄNSTER HÖJS ett varnande finger om att den psykologiserande blicken konkurrerat ut den politiska, och kritik har riktats mot exempelvis "mindfulness"-kurser för att de passiviserar i synnerhet kvinnor. Det ironiska i sammanhanget är att den feministiska kritiken om att det personliga är politiskt till stor del sammanfallit med och även underblåst utvecklingen mot en terapikultur.

Från konservativt håll vänder sig en del mot terapikulturens logik eftersom den medfört en aversion mot familj, vänskap och andra informella relationer. Budskapet lyder: man ska inte vara psykolog åt sin partner, inte ta sig an för mycket, inte komma för nära. Att söka hjälp har blivit synonymt med att anlita en professionell terapeut inte att förlita sig på föräldrar, partner eller vänner. Att distansera sig från människor i sin närhet blir ett sätt att bota sig från existensens sjukdom. Kvar står individen – fri från alla band, ensam i sin diagnos. ✨

Biskops-Ärnö.

LITTERATUR

Att synas men inte vara

Den handbok med råd till unga författare som Remy de Gourmont skrev 1896 förblir aktuell som satir över hur man når litterär framgång genom att vara smidig och synas, skriver **Kristoffer Leandoer**.

HUR BLIR MAN EN framgångsrik författare? "Skriv aldrig litteraturkritik, inget är så farligt som att låta sina åsikter gå i tryck." Hoppsan, redan där gick det tydligen i stöpet. Men vi fortsätter ändå:

"När ni plagierar en kollega, nämn hans namn i förbifarten; på så sätt kan han inte beklaga sig och läsarna kommer att tro att hela artikeln är av er hand, med undantag för denna mening, som avsiktligt valts ut bland de minst viktiga."

Ska man alltså plagiera? Hämningslöst. Man behöver ingen talang, inget ärende, ingen stil. Allt sådant är bara i vägen. Det enda viktiga är framtoningen. Man ska bara läsa bästsäljare. Kvalitet är ett ointressant begrepp i sammanhanget. Förr i världen kunde framgång och kvalitet förenas, och det händer fortfarande att bokhandlare och kritiker talar om kvalitet, men egentligen menar de framgång. Man ska undvika originella uttryck. Man ska bara använda bilder som

förekommer i dagligt tal. Det allra bästa är om läsarna tycker sig ha läst alla era beskrivningar förut. Då får de glädja sig åt att känna sig belästa och de kan intala sig att allt redan är sagt.

RÅDEN KOMMER INTE från någon vanlig skrivarskola, där man snarare vill förmå eleverna att renodla sin särart. Här uppmuntras tvärtom medelmåttigheten och slätstrukenheten: det är det enda säkra om man vill lyckas som författare och få ett bekvämt liv. Och vem skulle ha några andra ambitioner än att leva gott? "Alla unga människor som debuterat de senaste fem sex åren har enligt egen utsago valt litteraturen som vilket bekvämt och inkomstbringande affärsområde som helst."

Vid det här laget anar man att skrivarskolans upphovsman är någon som själv gått miste om publikens gunst. Kanske tycker ni er höra ekon av (manliga) kollegers för-

aktfulla uttalanden om den platta stilen hos (kvinnliga) deckarförfattare som lyckats nå stor publik?

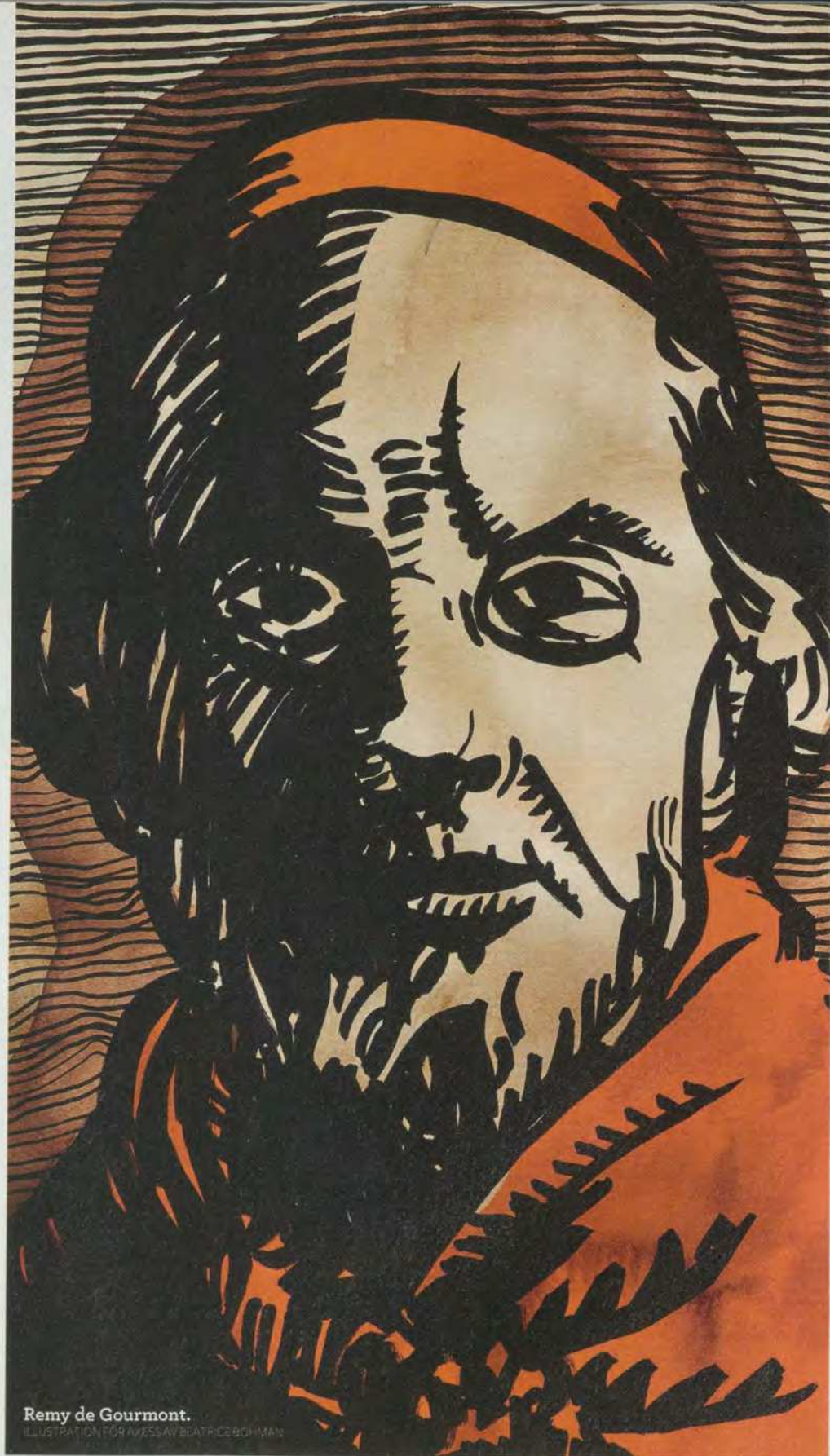
Men den författare som känner sig så förbisedd och tillskriver sina kolleger så lumpna motiv är inte samtida. Den bittra kommentaren om litteratur som ett yrkesval vilket som helst härrör sig från en epok känd för sin smala litteratur, sin konst för konstens egen skull, utan minsta publikfriari: den här texten är skriven före soffprogram och pocketställ, samma år som Mallarmé kröns till poeterens furste och *Kung Ubu* har premiär, mitt under symbolismens storhetstid.

Även förr var det med andra ord bättre förr. Åtminstone enligt symbolistpoeten och essäisten Remy de Gourmont (1858–1915).

"Man behöver bara leva för att bli hatad", säger han och finner sitt påstående så föga märkligt att han sätter parentestecken kring det. Det är september 1896, Remy de Gourmont är trettioåttio år och författari i den tidskrift han själv varit med att starta, *Mercure de France*, en handbok för litterär framgång: *Conseils familiers à un jeune écrivain*, *Förtroliga råd till en ung författare*. Har man den minsta erfarenhet av kulturliv i praktiken är det halsbrytande rolig läsning. Det är litteratursociologi innan begreppet uppfanns, litteratursociologi med en tillsats av ättiksyra, en Pierre Bourdieu vars teorier härdat i helveteseld.

BITTERHETEN HAR sina skäl. Några år tidigare har bokmalen och polyhistorn de Gourmont slängts ut från Nationalbiblioteket, där han haft en tjänst, för att han publicerat en artikel som drivit med den franska patriotismen. Han har drabbats av den lupus som vanställde hans ansikte. Och den beundrade mentorn J-K Huysmans vände honom ryggen när det gällde. Smidighet är ingen egenskap som Remy de Gourmont har särskilt mycket av, eller ens sätter tillräckligt högt för att försöka förvärva: han kommer att göra skandal även senare, med den spränglärda *Physique de l'Amour* (1903), där han sätter människans kärleksliv på samma nivå som sjöborrars och spindlars. Samtidigt ser han hur långt andra kommer med lite smidighet. *Förtroliga råd till en ung författare* är mer än satir, den är en naturvetenskapsmans genuint fascinerade porträtt av en nyupptäckt art: de smidiga. Bitterheten och cynismen är nog delvis en automatisk följd av genren, medan nyfikenheten är uppriktig.

Flera gånger hamnar Gourmont in att det är viktigare att synas än att vara, hellre bli ämne för andras artiklar än att skriva egna. Ögontjäneri uppmuntras, man ska förtala lika hämningslöst som man smickrar. Det är förbjudet att hylla någon i skrift: Hur man än överdriver känner sig ändå ingen hyllad ef-

Remy de Gourmont.

ILLUSTRATION FÖR AXESS AV BEATRICE BOHMAN

ter förtjänst, men de som inte nämns kommer att bemöta er tystnad med tystnad.

Man bör minnas att Remy de Gourmont inte visade sig offentligt, eller ens lämnade sin lägenhet, under sina sista tjugo levnadsår: synas var det sista han gjorde. Däremot höll han kontakten med den nyaste litteraturen, och knöt vänskapsband med

bland andra Ezra Pound. Kanske kan man läsa dessa råd som en säkerhetsventil? Eller som en negativ poetik, vänd varje råd bak och fram och det som kommer fram är inget mindre än symbolismens litterära praktik, maximal osmidighet såväl syntaktiskt som socialt: att stryka publikens förförståelse så mothårs som möjligt. ✱

MUSIK

Musikindustri på repeat

Medan popmusiken har blivit alltmer konservativ och fixerad vid sin historia, utmärks den nutida svenska visan av en tilltagande traditionslöshet, skriver **Lars Anders Johansson**.

POPULÄRKULTUREN har blivit besatt av sitt eget förflutna. Från att under 1900-talets andra hälft ständigt ha sökt efter det nyskapande har den under 2000-talet övergått till att idissla de föregående epokenas musik, konst och mode.

Till skillnad från andra kulturella epoker, som har varit uppfyllda av nostalgi för flydda tider, är inte dagens populärkultur intresserad av någon fjärran historisk period, utan av sitt eget omedelbara förflutna. Det menar den brittisk-amerikanske musikjournalisten Simon Reynolds som i boken *Retromania. Pop Culture's Addiction to Its Own Past* beskriver hur populärkulturens återanvändande av sig själv inte bara flyttat den bortre gränsen för det kulturella medvetandet till 1900-talets mitt, utan också har medfört att nyskapandet i praktiken har upphört.

Somhängiven musikälskare och som musiker verksam inom till synes diametralt olika genrer – punkrock och litterär visa – har jag själv tagit del av denna utveckling på nära håll. Punkmusiken, rockens mest nihilistiska ytterlighetspunkt, gick under 1970-talet tämligen snabbt från att vara avantgarde till ett bli en subkultur. Denna subkultur har i sin tur utvecklat sina egna attribut, sin historia och sina hjältesagor, som traderas vidare från generation till generation. Med nästan fyra årtionden på nacken rym-

mer punkrocken idag en uppsjö underkategorier, vilka alla försöker att musikaliskt och klädmässigt återskapa tidigare epoker i punkens historia. Det finns 77-punk, vilken som namnet antyder försöker återskapa ett sound och en stil från 1977, det finns oi-punk, som försöker återskapa den råare stilen från första halvan av åttiotalet, skatepunk som imiterar 90-talets amerikanska punkvåg, och så vidare. Nutida band bedöms av genrens egna experter utifrån hur väl de lyckas gestalta den utvalda tidsepoken specifika särdrag.

DEN LITTERÄRA VISANS utgångspunkter är på ytan de rakt motsatta jämfört med punkens. Istället för att vara avantgarde har visan alltid värnat om sina traditioner, traditioner som sträcker sig tillbaka till den västerländska kulturens gryning. Den svenska visans giganter, från Bellman via Evert Taube till Cornelis Vreeswijk, har alltid varit måna om denna kontinuitet. Hos både Bellman och Taube står de antika referenserna som spö i backen, och de förekommer även hos Vreeswijk. Hans "Lillsystemens undulat är död" är en travesti på Catullus "Sparven".

Men medan punken kommit att bli alltmer konservativ och traditionsmedveten har visan istället blivit mer populärkulturell. Många av mina kolleger bland dagens vissångare har en kortare tidshorisont och

snävare referensramar än Taube, Sjöberg, Andersson, Vreeswijk och Åkerström. Istället för att söka förebilder och referenspunkter bland antikens skaldar, medeltidens trubadurer och barockens lyriker letar de endast bland den närmast föregående generationen och försöker imitera 1990-talets storheter som Stefan Sundström och Lars Demian. Utfallet av en sådan krympning av referensramarna blir med nödvändighet torftigare. Att också en så traditionstyngd genre som den litterära vismusiken, som på grund av sin traditionsmedvetenhet alltid utgjort ett sällsamt mellanting mellan populärkultur och högkultur, drabbas av dessa mekanismer säger något om samtidskulturen i stort.

SIMON REYNOLDS HÄRLEDER populärmusikens upplösning tillbaka till digitaliseringen av musiken. Inspelningstekniken, som förvandlade musik från något som bara kunde upplevas i stunden, till en fysisk produkt som tillika kunde massproducera, fullföljdes i och med att den mekaniska metoden att överföra ljud ersattes av den digitala. Vinsterna i form av tillgänglighet och utrymmesbesparande går knappast att överskatta. Baksidan är något som närmast skulle kunna beskrivas som en kulturell inflation.

Tidigare dikterades vår musikkonsum-

FOTO: JESSICA GOW/SCANPIX

tion av ekonomiska och fysiska begränsningar. Vår budget och vårt förvaringsutrymme satte gränser för hur många enheter musik vi kunde tillägna oss. Idag är dessa begränsningar obsoleta. Teoretiskt kan vi idag utan kostnad ladda ned all musik som någonsin har spelats in, utan att det tar något egentligt fysiskt utrymme i anspråk. Vi behöver inte ens ladda ned filerna eftersom vi kan streama musiken. Denna obegränsade tillgång, menar Reynolds, gör att vi inte tillgodogör oss musiken på samma sätt som tidigare. Dagens (och framtidens?) musikpublik består inte längre av hängivna fans, trogna vissa artister och subkulturer. 1960-talets motsättning mellan Beatles och Stones blir helt obegriplig för dagens publik. Istället för antingen/eller dominerar både/och.

MEN TILLVARON HAR trots allt sina begränsningar, i form av vår vakna tid och vår hjärnas förmåga att ta in intryck. Den enorma tillgången överträffar vida efterfrågan. En konsekvens är att andelen nyproducerad musik som konsumeras minskar. Istället är det gamla godingar som går hem, när det gäller både försäljning och illegal nedladdning. Vi behöver inte ens aktivt själva söka upp ny eller nygammal musik längre – streaming-tjänster som Spotify har utvecklat algoritmer som utifrån dina spellistor räknar fram snarliga artister som du förväntas tycka om.

En parallell utveckling är att intresset för liveframträdanden har ökat i takt med att värdet på inspelad musik har reducerats till noll. Dock rör det sig företrädesvis om gamla artister, etablerade under 1960-, 70- och 80-talen, som antingen vägrar att lägga av eller som har sett en möjlighet att tjäna en hacka på oändliga återföreningsturnéer. Frågan är vad som skall hända när populärmusikens giganter slutgiltigt pensionerar sig. Kommer coverbanden att vara allt som återstår? ✨

SPRÅK

Nu är det kris igen

Lars Melin funderar över hur den ekonomiska krisen devalverar det svenska språket.

SVENSKA SPRÅKET TILLÅTER hur många sammansättningar som helst, och hur långa som helst. Och det finns en enda regel: det är sista ledet som gäller. En flickskola är en sorts skola och en skolflicka är någon sorts flicka.

Men sedan tar laglöst land över. Det är nämligen oförutsägbart hur sammansättningsleden förhåller sig varandra. En grusplan är full med grus, men en fotbollsplan är inte full med fotbollar. Du blir smal av smalt mat men inte snabb av snabbmat. Barnporr är pornografiska bilder på barn, men tantsnusk är inte snuskiga bilder på tanter. Vardagsorden är rena anarkin.

Men också i det offentliga ordförrådet vimlar det av oförutsägbara relationer. Den som är tjänstledig är ledig från tjänsten, men den som är barnledig är absolut inte ledig från barn.

Tobaksskatt gör cigaretterna dyrare, men trots källskatt är vattnet lika billigt. Bibliotekslagen ska skydda bibliotek, men sexköpslagen skyddar inte prostitutionsnäringen.

Allt detta och mer därtill förmodas vi svensktalande veta, liksom vi vet att kvinnovåld drabbar kvinnor men att polisvåld inte drabbar poliser. Vi bara tolkar rätt, för vi vet hur det brukar vara. Och vi lingvister försöker hitta mönster i galenskapen.

Likaså, när det kommer något nytt bildar vi helt automatiskt en sammansättning. Vi tar som exempel den förra stora ekonomiska krisen kring år 2008. Först muttrade fackfolk under flera år om *subprimekrisen*. Inte så lättolkat, med det var en sammansättning bildat på de högrisklån till husköp (långt under premiumnivå, alltså) som amerikanska staten prackade på stackars betalningssvaga husköpare.

Men i september 2008, när helvetet var över oss akut, använde varen da tidning ett och samma ord: finanskrisen. Namnvalet var självklart. Det var ju den finansiella sektorn som drabbades först. Och det fanns förlagor i många andra branscher: tekokrisen, varvskrisen, oljekrisen, ja, till och med subprimkrisen.

Men den nya krisen då? Här finns ingenting självklart utan tvärtom: en orgie i namn.

Allra först, innan krisen blivit akut, användes det allra vanligaste ordbildningsmönstret: geografisk begränsning. Precis som Asienkrisen, Kubakrisen och mycket annat. Den hette *PIIGS-krisen* efter de länder som hotade att braka samman. Principen höll även när Grekland blivit det akuta krislandet: *Greklandskrisen*.

MEN SNART KOM konkurrenten *Europakrisen*, enligt samma mönster. Men det förkortades ofta ner till *Eurokrisen*, vilket var tvetydigt: Är det valutan euro eller EU (ropa) som avses? Men Eurokrisen har haft svårt att slå igenom. Hela Europa är bara hotat på långt sikt, och valutan euro har hittills gått ganska skadeslös genom krisen. Inte alls som *kronkrisen* och *valutakrisen* (1992).

Ganska sent kom den nu dominerande benämningen – *skuldkrisen*. Ordbildningen har landat i orsaken: politikerna har lånat för mycket pengar. Man kan tycka att det är välbehövligt klarspråk, men det är mer än klarspråk, för det är faktiskt ovanligt att döpa kriser efter orsaker. Vi har bara några få exempel som *fjärtoårskrisen* och *galnakosjukankrisen*. Kanske kan det ge inspiration till ännu mer klarspråk: *galnapolitikerkrisen*. ✨

Abstrakta parningsriter

Bruce Charlton, professor i medicin och författare, skrev (inspirerad av evolutionspsykologen Satoshi Kanazawa) 2009 en artikel i *Medical Hypotheses*: "Clever Sillies. Why High IQ People Tend to Be Deficient in Common Sense" (tillgänglig på nätet). Där lanserar han flera intressanta tankar kring det moderna fenomenet att intelligenta människor förfäktar åsikter som strider mot det sunda förnuftet, definierat som de (genom det naturliga urvalet frambringade) instinktiva och rationella sätten att bedöma, analysera och handskas med vardagliga situationer som rör det sociala samspelet mellan människor.

Vi får ofta anledning att förundras över hur mycket abstrakt nonsens som produceras inom viss modern forskning för att "problematisera" och framför allt lösa triviala vardagliga problem. Ett exempel är från SOU 2009:64, där man tar upp att pojkar ofta talar utan att räkna upp handen i skolan, vilket ska lösas genom en "dekonstruktion av den hegemoniska maskuliniteten" på en (eller många) genusforskarens ritbord istället för genom en enkel tillsägelse om att handuppräknings galler (det funkade ju förut?). Men analyser och välfungerande lösningar baserade på sunt förnuft som redan är välkända hos den stora massan kan ju knappast räknas som nydanande forskning, och det gäller att kunna motivera sin verksamhet.

DÄR EN NORMALINTELLIGENT PERSON, eller en högt intelligent person utrustad med sunt förnuft, skulle förespråka en viss förklaringsmodell, kan en högt intelligent person (ofta aktiv inom den akademiska världen) som forskar inom ett visst område komma med helt absurda och verklighetsfrånvända förklaringar som strider mot det sunda förnuftet. Charlton föreslår att detta beror på ett systematiskt överanvändande av abstrakt analys inom områden och för problem där detta inte är adekvat. Däremot kan det vara ett uttryck för sunt förnuft i sig att producera dessa enfaldiga (men sofistikerat uttryckta) idéer, då det är gynnsamt för karriär, social status och därmed reproduktion, eftersom uppvisandet av intelligens i form av abstrakt tänkande och analytisk förmåga är attraktivt. Charlton menar att det är mer sannolikt att en icke-expert ur de breda folklagren drar en korrekt slutsats gällande ett socialt fenomen än en akademiker som i sin iver att producera något nytt finner något icke-intuitivt som strider mot det som den evolutionärt utvecklade psykologin manifesterat som "sunt förnuft".

Enligt Charlton fungerar detta stigmatiserande av det sunda förnuftet hos den intellektuella (och politiska) eliten som ett sätt att bevara makten. Högt intelligenta har helt enkelt en utomordentlig förmåga att formulera abstrakt nonsens som strider mot det sunda förnuftet. Men det är knappast så att alla dessa sociala ingenjörer i form av genusvetare och andra alla är högt intelligenta. Jag tror att flertalet är normalbegåvade medlöpare, som hakar på en enfaldig trend att köra över sunt förnuft och beprövad erfarenhet för att gynna sig själva.

Frågan är, och den frågan ställer sig även Charlton i slutet av sin artikel, om detta överanalyserande som leder till felaktiga slutsatser som har blivit allmängods (och som ofta heller inte får ifrågasättas) inte är långsiktigt destruktivt rent evolutionärt. Så här skriver han: "Det återstår att se hurvida den genetiska självförstörelsen hos IQ-eliten även kommer att leda till självförstörelsen av de samhällen de styr över". ❀

Tanja Bergkvist är fil dr i matematik, verksam vid Uppsala universitet.

I korthet

Snäv svensk definition av kulturarv

I *International Herald Tribune* kunde man häromsistens ta del av ett upprop med 22 europeiska kulturministrar till stöd för den europeiska kulturen. Bland annat talade man om vikten av att värna det kulturella arvet och om att detta arv bör förbli tillgängligt för alla och envar. Och om att vi i tider av oro och ekonomiska kriser bör inse vikten av att odla de kulturella värden som förbinder de europeiska länderna med varandra. Även om man i uppropet kan notera den i EU-sammanhang sedvanliga förkärleken för floskler, kan man inte annat än välkomna ett initiativ som syftar till att stärka själva civilisationstanken. Liksom man inte kan annat än fundera över varför vår svenska kulturminister inte fanns med bland undertecknarna, lika litet som Danmarks, Polens, Slovakiens och Hollands.

En intressant iakttagelse i sammanhanget kan göras med utgångspunkt i den definition av kulturarv som man kan ta del av på regeringens hemsida. Där sägs väldigt lite om den litterära, intellektuella och konstnärliga grund som vår civilisation vilar på. Istället är det väldigt mycket tal om att "kulturvärdena i bebyggelsen och landskapet tas till vara samt att bevaka kulturmiljöintresset vid samhällsplanering och byggande". Och inget fel i det, men man undrar varför man arbetar med denna påfallande snäva definition av kulturarv, och inte låter kulturarvet utsträckas till exempelvis "the values of democracy" som det talas om i de europeiska kulturministrarnas upprop.

Johan Lundberg

Snävt kulturarv?

Dags att vädra ut i kultursalongen?

När Bengt Ohlsson inledde det nya året med att i DN formulera ett antal kritiska synpunkter på vad han uppfattade som en vänsterdominans i det svenska kulturlivet, bemöttes han på de rikstäckande dagstidningarnas kultursidor med tolv artiklar som argumenterade mot honom, medan blott en skribent gav honom sitt stöd.

Trots att de tolv artiklar som hävdade att Bengt Ohlsson talade i nattmössan och att ingen vänsterdominans föreligger, kan man tycka att själva styrkeförhållandet var en indikation om att Ohlsson ändå var någonting på spåren. Detta intryck försvagades knappast om man läste de argument som framfördes mot hans teser om att vänstervärderingar regelmässigt uppfattas som en förutsättning för att skapa bra konst och kultur, vilket i sin tur antas bero på att vänstervärderingar i sig bygger på en demokratisk och human samhällssyn. I vissa

fall gick man till och med så långt i debatten att man explicit formulerade den slutsats som låg underförstådd i denna sorts resonemang, nämligen att de som argumenterar emot kulturvänstern är inhumana och odemokratiska.

De senare sortens argument framfördes av till exempel Sven Wollter och Åsa Linderborg, av vilka ingendera tycktes uppfatta det som problematiskt att de i andra sammanhang har tagit ställning för ideologier och regimer som knappast kan anklagas för sin humana och demokratiska samhällssyn: stalinismen i det förra fallet och bolsjevismen i det andra.

Ohlsson-debatten följde i övrigt de spår som har trampats upp i åtskilliga tidigare debatter om andra frågor där vänstern har dominerat under de senaste decennierna, till exempel feminism och multikulturalism.

För det första så anses den som kritiserar vänstern slå in öppna dörrar. Noga besett är det nämligen ingen som tillhör vänstern. Och i den mån som någon tillhör vänstern så

utövar vederbörande inget inflytande. Och i den mån som någon tillhör vänstern och utövar inflytande så är de kritiska synpunkterna redan sedan länge kända och adekvata åtgärder vidtagna.

Den senare försvarslinjen kombineras inte sällan med den i sammanhanget inte helt konsekventa synpunkten att den som formulerar kritiken inte vet vad han eller hon talar om. Samt med uppfattningen att det finns mycket viktigare frågor att prata om än just detta, till exempel barnfattigdomen.

När inte den här typen av artilleri räcker drar man naturligtvis till med argumenten att den som kritiserar vänstern går diverse onda krafter ärenden. Vi vet alla att den som formulerar kritik från höger vanligtvis förmodas ha en dold agenda. Medan vänsterns agerande sker på ideell grund antas den som kritiserar vänstern vilja vrida utvecklingen bakåt till ett 1800-tal av stora klassklyftor och kvinnoförtryck.

Vi vet också alla vem som har formulerat kritik av kulturmarxismen. Och tycker man att det är för grovt att dra till med honom, så kan man alltid hänvisa till att det har uttryckts gillande av Bengt Ohlsson på hemsidor som Avpixlat.

Det tröttsamt repetitiva i den här typen av argumentationslinjer visar väl om något att det finns all anledning att släppa in lite ny luft i 2010-talets kultursalonger.

Johan Lundberg

Bengt Ohlsson.
FOTO: PONTUS LUNDQVIST/SCANPIX

Den svåra idédebatten

En av de viktigaste punkterna på dagordningen inom den internationella rörelsen "filosofi för barn" är att lära skolbarn att man inte behöver gräla, fast man är av olika åsikt.

Denna till synes självklara poäng påminns jag om när jag läser den amerikanska etikprofessorn Martha Nussbaums nytvåkna *Philosophical Interventions*, en samling recensioner publicerade i amerikanska idétidningar åren 1986–2011.

Nussbaums recensioner är filosofiska debattinlägg, men samtidigt filosofiska samtal om debatt. I samma anda som hon tar sig an sina böcker tar hon sig också an uppgiften att kritisera sig själv. Hon vänder och vrider på sin egen insats, pekar på möjliga brister, uppmanar läsaren att kritisera hennes kritik och ställer frågor om vad som kännetecknar den goda debattören.

En mindre samvetsgrann recensent med ett kvartss sekel stor produktion att stå till svars för

skulle kanske inte våga ställa en sådan fråga. Risker är att läsaren blir lite för smart, att läsaren lär sig tänka kritiskt om kritik, och därmed att författarens egen position undergrävs redan i förordet. Men eftersom detta är precis vad Nussbaum hävdar är det demokratiska samtalets grundpelare – självständigt tänkande individer som medger uppgiftens svårighet och fallgropar – står hon trygg i det kritiskens ljus som därmed också drabbar hennes egna texter. Hon påpekar att när en intellektuell säger till folk att de inte har något val i en fråga kan de bli lättade, "because liberal debate is difficult".

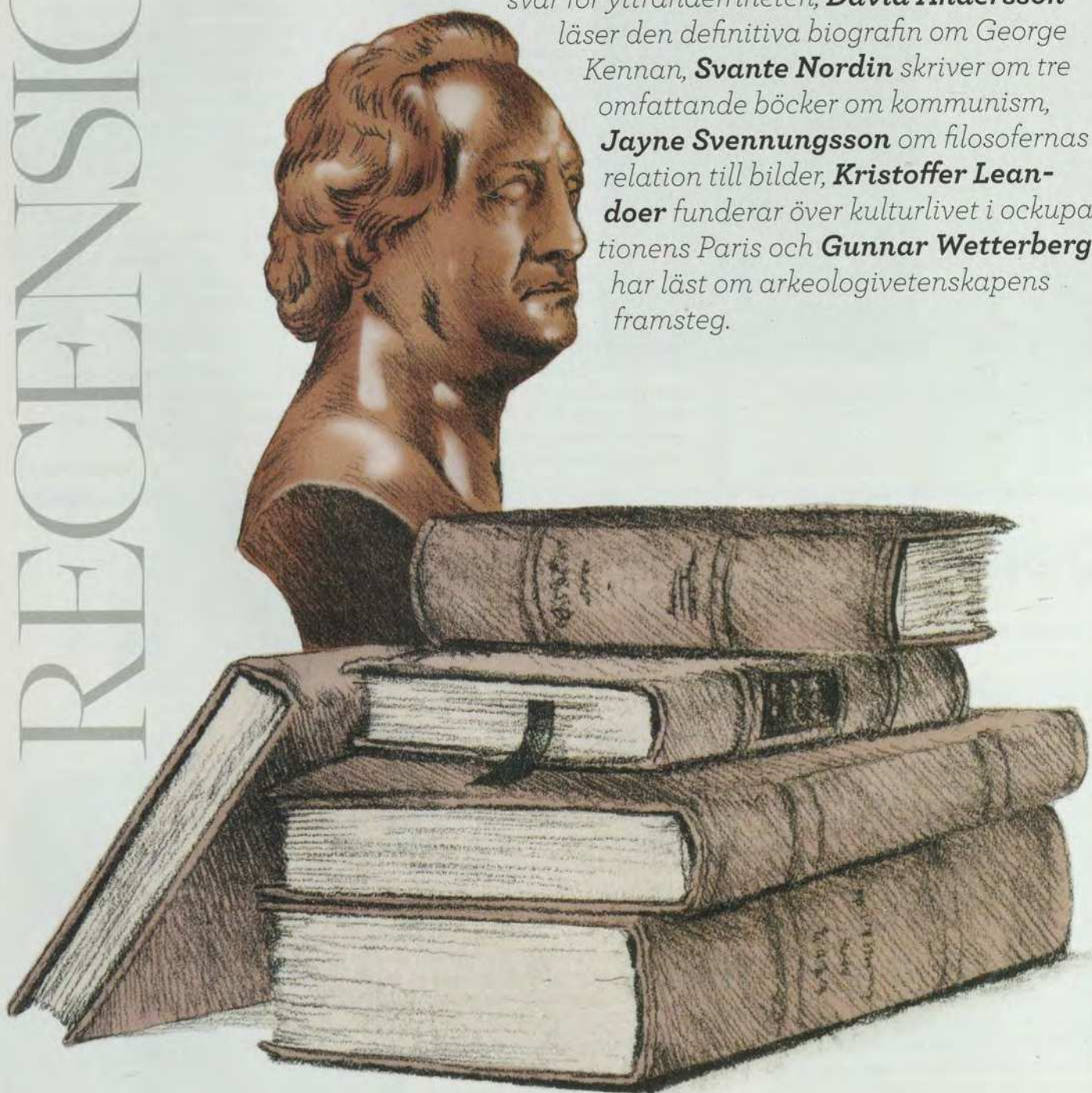
Man behöver naturligtvis inte gräla fast man är av olika åsikt. Att det är något som man vill lära barn betyder inte att det är en självklarhet, inte ens för Martha Nussbaum. Snarare tvärtom. Det är för att det är så svårt som man ska börja träna i tid.

Sara Othman

Martha
Nussbaum

Bland detta nummers recensioner: **Roger Scruton** har läst tre böcker om människan som biologi och kultur, **Staffan Börjesson** recenserar en fyllig biografi om dandyn Maurice Ravel, **Torbjörn Elensky** imponeras av författaren Henry James språkliga precision, **Håkan Tribell** läser om statens förändrade roll, **Gustaf Almkvist** om en självbiografi av Times-redaktören William Rees-Mogg, **Hans Sjögren** om hur världens ekonomier blir alltmer lika varandra, **Per Jönsson** studerar den heliga staden Jerusalems egen biografi, **Peter Luthersson** recenserar en bok om Dantes syn på kärlek, **Widar Andersson** kritiserar en bok om riksdagen, **John Lloyd** funderar över ett ursinnigt försvar för yttrandefriheten, **David Andersson** läser den definitiva biografien om George Kennan, **Svante Nordin** skriver om tre omfattande böcker om kommunism, **Jayne Svennungsson** om filosofernas relation till bilder, **Kristoffer Leandoer** funderar över kulturlivet i ockupationens Paris och **Gunnar Wetterberg** har läst om arkeologivetenskapens framsteg.

Djur med personliga avtryck

FOTO: ROY CORRAL/CORBIS/SCANPIX

Biologin präglar vårt beteende mer än många vill erkänna. Men naturvetenskapen går bet på att förklara det unikt mänskliga och det mysterium som omger människans villkor.

EVOLUTIONSPSYKOLOGI

Människor är olika och lever på olika sätt. Bör vi acceptera att vi är olika av naturen, efter att ha följt skilda utvecklingsvägar? Eller bör vi utgå från att vi har ett gemensamt biologiskt arv men utvecklas på olika sätt beroende på miljö och kultur?

De senaste åren har den vetenskapliga forskningen stöpt om denna välbekanta debatt om arv kontra miljö, som förblir central för vår förståelse av människonaturen och moralen. Under en stor del av 1900-talet menade samhällsvetarna att människolivet är ett enda biologiskt fenomen som strömmar genom de kanaler kulturen har skapat så att det antar skilda och ofta inbördes otillgängliga former. Varje samhälle vidareför den kultur som definierar det, ungefär som den vidare-

för sitt språk. Och kulturens viktigaste aspekter – religion, övergångsriter och lagar – både förenar de människor som ansluter sig till dem och skiljer dem från alla andra. Detta var underförstått i det som John Tooby och Leda Cosmides kallade ”samhällsvetenskapens standardmodell”, som Franz Boas lade till grund för antropologin och Émile Durkheim för sociologin.

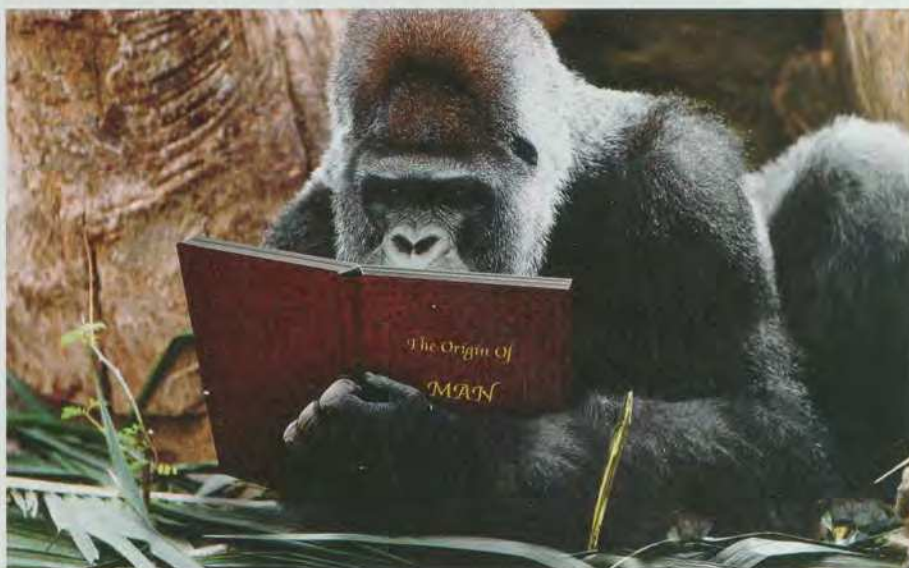
På senare tid har evolutionspsykologer börjat ifrågasätta detta synsätt. Även om man kan förklara en folkstams kultur som en nedärvd egendom, menade de, så förklarar detta inte hur kulturen uppkom till att börja med. Vad är det som ger kulturen dess stabilitet och funktion? Som svar på den frågan uppkom teorin att kulturen inte ger den yttersta förklaringen till de betydelsefulla dragen hos mänskligheten, inte ens till den kulturella mångfalden. Det finns anmärkningsvärda kulturella kon-

stanter: könsroller, incesttabun, högtider, krig, religiösa föreställningar, moraliska betänkligheter, estetiska intressen. Kulturen är också en del av den mänskliga naturen: den är vårt sätt att vara. Vi lever inte i hjordar eller flockar; våra hierarkier är inte baserade enbart på styrka eller sexuell dominans. Vi relaterar till varandra genom språket, moralen och lagen; vi sjunger, dansar och ber tillsammans, och ägnar lika mycket tid åt högtider och historieberättande som åt att söka föda. Våra hierarkier inbegriper ämbeten, ansvar, gåvor och offentligt erkännande. Våra måltider är gemensamma och mat är för oss inte bara näring utan ger oss också anledning att visa gästfrihet och tillgivenhet, och att klä oss fint. Allt detta ingår i idén om kultur – och kulturen, förstådd på detta sätt, efterlevs i alla mänskliga samhällen och ingen annanstans. Hur kommer det sig?

Det svar som ges av evolutionspsykolo- >>

ger är att kulturen är en anpassning som existerar eftersom den gav våra jagan-
de och samlande föregångare en repro-
duktionsfördel. Enligt denna uppfattning
är många av de olika seder som den gån-
se samhällsvetenskapliga modellen till-
skriver miljöpåverkan lokala variationer
på attribut som förvärvades för åtminsto-
ne 70 000 år sedan, under pleistocen, och
som nu (i likhet med andra evolutionä-
ra anpassningar) är "inbyggda i hjärnan".
Men om det förhåller sig så, är de kulturel-
la dragen kanske inte fullt så formbara som
socialvetarna menar. Det finns drag i män-
niskans villkor, till exempel könsrollerna,
som har ansetts vara kulturella och därför
föränderliga. Men om kulturen är en as-
pekt av naturen så betyder "kulturellt" in-
te "föränderligt". Kanske hör dessa kon-
troversier drag i den mänskliga kulturen
till mänsklighetens genetiska utrustning.

Detta nya sätt att tänka fick stöd av den
evolutionistiska moralteorin. Försva-
re av miljöns betydelse utgår från att mo-
ralen är en förvärvad egenskap, förmedlad
genom de seder, lagar och bestraffningar
genom vilka ett samhälle hävdar sina rät-

Jaså, vi är släkt?

FOTO: FIREFLY PRODUCTIONS/CORBIS/SCANPIX

sådana popularisatorer som Matt Ridley
och Richard Dawkins. Men även om mo-
ralen är en delvis förvärvad egenskap som
varierar från plats till plats och från en tid
till en annan, så skulle den fortfarande

att drag som ofta tillskrivs kulturen kan-
ske är en del av vårt genetiska arv och där-
för inte lika föränderliga som många hop-
pats: könsskillnader, intelligens, krigslyst-
nad och så vidare för alla de egenskaper
som människor av en eller annan anled-
ning har velat rädda från ödet och omstö-
pa som en valmöjlighet. Men att spekulera
fritt om sådana saker är riskabelt. Det
en gång i tiden respektabla ämnet eugenik
misstänkliggjordes så starkt genom nazis-
men att "inträde förbjudet" nu står skrivet
över dess dörr.

Den framstående biologen James Wat-
son, medupptäckare av dna:s dubbla spi-
ralstruktur, fördrevs 2007 från den akade-
miska världen för att offentligt ha antytt
(i förvisso inte särskilt vetenskapliga ter-
mer) att subsahariska afrikaner är gene-
tiskt disponerade för lägre IQ än väster-
länningar, medan ekonomen Larry Sum-
mers drabbades av ett liknande öde för att
ha hävdad att kvinnors hjärnor är inte lika
väl lämpade som mäns för studier i de ex-
akta vetenskaperna. I USA antas det all-
mänt att socialt betydelsefulla skillnader
mellan etniska grupper och könen är ett
resultat av sociala faktorer och i synnerhet
av "diskriminering" riktad mot de grup-
per som verkar klara sig mindre bra. Detta
antagande är inte en slutsats av väl under-
byggd forskning utan grunden för en opti-
mistisk världsbild, och att rubba den skul-
le hota hela den samhällsgemenskap som
är baserad på den. Å andra sidan, som Ga-
lileo nästan sade i en jämförbar situation:
Det måste inte vara så.

Därmed befinner vi oss mitt i en an-
nan inflammerad debatt, där det in-
te är religion utan progressiva värderingar
som verkar utmanas av evolutionsteorin.
Det är mot denna bakgrund som filosofen
Jesse Prinz har klivit in i hetluften med en

” Även om moralen är en delvis förvärvad
egenskap som varierar från plats till plats
och från en tid till en annan, så skulle den
fortfarande kunna vila på medfödda grunder som styr
dess huvuddrag.

tigheter över sina medlemmar. Genom ge-
netikens utveckling öppnas emellertid ett
nytt perspektiv upp. "Altruism" börjar lik-
na en "genetisk strategi" som ger de gener
som producerar den en reproduktionsför-
del. I konkurrensen om knappa resurser
kan de genetiskt altruistiska be andra om
hjälp genom samarbetsnätverk som inte är
tillgängliga för de genetiskt själviska, som
därigenom är ute ur leken.

Om det förhåller sig så, är moralen inte
en förvärvad utan en nedärvd egen-
skap. Varje konkurrerande art som in-
te utvecklade medfödda moraliska kän-
slor skulle ha dött ut vid det här laget. Och
det som är sant om moralen är kanske sant
om många andra mänskliga drag som tidi-
gare har tillskrivits miljöpåverkan: språk,
konst, musik, religion, krig, vilkas lokala
variationer är långt mindre betydelseful-
la än deras gemensamma struktur. Jag sä-
ger inte att denna syn på moralen är riktig,
även om den har försvarats av en lång rad
olika tänkare, alltifrån biologen John May-
nard Smith (dess ursprungliga föresprå-
kare) över statsvetaren Robert Axelrod till

kunna vila på medfödda grunder som styr
dess huvuddrag.

Noam Chomskys spekulativa lingvis-
tik har visat sig enormt viktig i denna de-
batt, eftersom språket utgör roten till kul-
turen i alla dess manifestationer: språket
är ett paradigmatiskt exempel på en soci-
al aktivitet som fullständigt förändrar re-
lationerna, förmågorna, kunskapen och
världen för dem som deltar i den. Men in-
gen förklaring till språket skulle kunna be-
trakta det enbart som ett socialt överfört
drag, utan djupare rötter i biologin. Barns
snabba språkinlärning, lika snabb över he-
la jordklotet och utifrån lika knapp infor-
mation från omgivningen, tyder på att det
finns en medfödd universell grammatik
till vilken varje barn knyter de fragmenta-
riska ord och fraser som det uppsnappar
för att alstra sina egna, nya och intelligenta
yttranden. Det som Steven Pinker har kallat
"språkinstinkten" är djupt inpräglad av
evolutionen, som förser varje barn med de
mentala förmågor som är gemensamma
för vår art.

Om vi håller oss till evolutionsbiologer-
na kan vi därför vara benägna att acceptera

BEYOND HUMAN NATURE

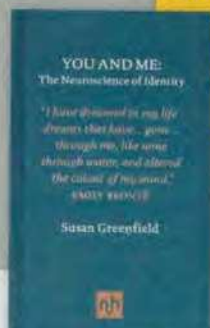
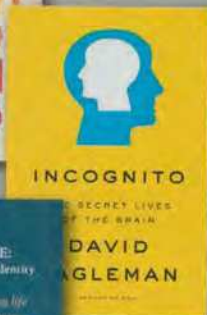
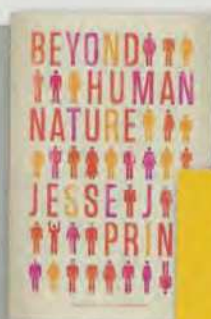
JESSE PRINZ
Allen Lane 2011

INCOGNITO

THE SECRET LIFE
OF THE BRAIN
DAVID EAGLEMAN
Canongate 2011

YOU AND ME THE NEUROSCIENCE OF IDENTITY

SUSAN GREENFIELD
Notting Hill Editions 2011

omfattande bok, *Beyond Human Nature*, där han hävdar att det "inte finns mycket som talar för att biologin har någon större relevans för att förklara mänskliga skillnader". Han granskar tålmodigt de argument som har givits för att återföra det ena eller andra draget på det genetiska arvet och försöker visa antingen att forskningen har metodologiska brister eller att den inte ger stöd för slutsatsen. Jag säger "tålmodigt", även om det bör tilläggas att Prinz i sin diskussion av IQ och könsskillnader raskt avfärdar dem som i likhet med Charles Murray, Richard Herrnstein och Larry Summers inte har låtit sig övertygas av det rådande samförståndet.

Prinz menar att våra kognitiva förmågor väcks först när de får erfarenheter att arbeta med. Spädbarn lär sig att dela upp världen i olika slag genom att extrapolera utifrån vad de känner, hör och ser. Det finns inga medfödda klassifikationer och inga roller eller relationer som inte i någon mening och i någon mån är socialt konstruerade. Prinz angriper Chomskys tes att det finns en universell grammatik och avfärdar den teori som framförts av Jerry Fodor och andra om att våra mentala processer äger rum i ett gemensamt "tankespråk". Tyst tänkande inbegriper enligt Prinz bruket av bilder, vilka har sitt ursprung i den individuella erfarenheten, medan språket snappas upp genom en spontan statistisk analys ur vilken barnet utvinnet grammatikens regler. Prinz tar till och med ett steg i riktning mot att återuppliva Sapir-Whorf-hypotesen, som säger att strukturen i en persons språk bestämmer ramarna för hennes värld: "Språket är en uppfinning, inte en instinkt ... Om språket visar vilka vi är, så visar det att vi i grunden är flexibla." Prinz fortsätter med att hävda att könsskillnader är till stor del

förvärvade, att distinktionen mellan individualister och kollektivist är kulturell snarare än biologisk och att känslor är socialt konstruerade.

Han hävdar detta rättframt och med åtskilligt stöd från experimentalpsykologisk litteratur. Likväl tycker jag att Prinz missar målet. I *Ett oskrivet blad* samlade Steven Pinker belägg för slutsatsen att våra grundläggande förmågor är ett resultat av evolutionen och formbara endast i de avseenden där det skulle ge en reproduktiv fördel. Hans resonemang var grundligt och seriöst, och tyngden av den vetenskapliga bevisningen obestridlig. I en eller annan detalj skulle de vetenskapliga rönen kanske kunna tillbakavisas eller revideras, men den övergripande bilden är utan tvivel övertygande.

Ta till exempel den rollfördelning som överallt kan observeras mellan män och kvinnor. Det finns ett starkt skäl att tro att denna är rotad i en djupare biologisk arbetsdelning, som ett evolutionärt urval baserat på de kärva villkor som hotade att utplåna våra föregångare. Människor uppvisar nämligen neoteni, egenskapen att föda hjälplös avkomma med stor hjärna som kan ta hand om sig själv först efter tio års omsorger och nu för tiden inte ens då. Neoteni är en gigantisk evolutionär fördel, men den köps till en likaså gigantisk biologisk kostnad. En art vars ungar är så sårbara som människors barn behöver både ett organiserat försvar och ett ordentligt hem om den ska lyckas reproducera sig.

Men det finns ett annat skäl att vara kritisk till Prinz perspektiv. När idén om kulturell mångfald först slog rot i den tyska upplysningen var den förknippad med studiet av antikens myter, seder och konst,

utforskning av österländska religioner och upptäckande av Afrikas och Amerikas stamkulturer. De som studerade dessa ting drevs av vad man kunde kalla imperiebyggarens vördnad för det främmande, och det var med en antydning till sorg som de tidiga antropologerna noterade hur lokala kulturer raskt kollapsade under deras förintande forskarblick. Prinz mentalitet är en annan – en som kan konstateras hos vissa av Boas lärjungar. Han har ingen större sympati för någon annan kultur än den han är uppslukad av – den amerikanska akademiska världens egalitära kultur, som menar att könsroller är konstruerade, sexualmoralen begränsad till kravet på samtycke och att alla "nackdelar" beror på miljöfaktorer som vi kan samarbeta för att övervinna. Han skulle kanske förneka att detta är en kultur snarare än en uppsättning rationellt grundade övertygelser. Men hela tendensen i hans resonemang är att vi kan och bör leva så som han lever.

Det kan hända att detta är det håll dit vi är på väg. Men trots allt han säger om motsatsen kunde det hända att det finns hinder för denna utveckling som är fastlagda genom vår natur och inte kan förändras genom en annan samhällsordning. Vi känner till den feministiska anklagelsen att kvinnor får sämre resultat på matematikprov på grund av omedveten diskriminering, stereotypisering och andra faktorer som påstås urholka deras självförtroende – ett resonemang som i sina förespråkares ögon fick ytterligare stöd genom Larry Summers dumdristiga försök att ifrågasätta det. Men finns det någon som tror att män hamnar i fängelse tio gånger så ofta som kvinnor på grund av omedveten diskriminering eller stereotypisering? Givetvis inte. Vi erkänner att män till sin natur är mer aggressiva och mer benägna att lösa konflikter genom våld. Och ingen bildad person lär bestrida att denna skillnad mellan män och kvinnor är genetisk. Den verkliga frågan är hur långt denna typ av genetiskt inflytande sträcker sig. Susan Greenfield refererar i sin bok *You and Me* till färsk hjärnforskning av Ryota Kanai och andra vid University College London som sägs visa att studenter med konservativa politiska åsikter tenderar att ha en större amygdala än normalt, medan det bland dem med vänsterövertygelser är den bakre delen av gördelvindlingen (*Gyrus cinguli*) som utmärker sig. Skulle det kunna vara ett bevis för WS Gilberts tes att "Varje barn som föds vid liv/ Är antingen en liten liberal/ Eller en liten konservativ"?

Dessa spekulationer leder oss till ett annat och mycket allvarigare hinder för människans förståelse av sitt tillstånd än det som bekymrar Prinz. Framsteg inom neurovetenskapen har börjat peka på >>

att medan hjärnan är formbar och anpassningsbar, så bär den på sina egna naturliga begränsningar och kopplingar som har dragits utan vår vetenskap och definitivt utan vårt samtycke. Därför kan processer i hjärnan påverka vårt beslutsfattande utan att vi förmår påverka dem. När Charles Withman, tidigare känd som en bra människa, 1966 dödade 13 personer och sårade ytterligare 32 genom att skjuta från toppen av University Tower i Austin, Texas, hade han redan antytt att någonting inte var riktigt som det skulle inuti hans huvud. Efter att han skjutits ned av polisens krypskytt avslöjade en obduktion en liten tumör som tryckte på amygdala, som neurovetenskapen betraktar som sätet för de magkänslor genom vilka vi skyddar vår närmaste sfär. Var Whitman alltså ansvarig för vad han gjorde? Och om inte, kan jag efter decennier av förebråelser för mina konservativa åsikter ursäkta mig med "amygdala-faktorn", precis som i Whitmans fall?

Med utgångspunkt i Whitmanfallet argumenterar David Eagleman i studien *In-*

som den samtidigt låtsas ha kontroll över, är en felaktig bild av självreferensens natur. Ordet "jag" refererar inte till någon medveten "del" av personen. "Jaget" är en term i "jag-du"-relationen, som är en ansvarsrelation i vilken hela personen ingår. Att använda första personens pronomen är att utsätta sig för omgivningens bedömning. Det är att ta ansvar för en rad förändringar i världen och i synnerhet för dem som du rimligen kan ställa mig till svars för genom att fråga "varför?" Denna fråga är grunden för ett samarbetsprojekt i vilket vi drar fram ur varandra de skäl, uppfattningar och val som gör oss begripliga. Att förstå logiken bakom frågan "varför?" är en uppgift som ett flertal personer har försökt sig på – blanda andra Elizabeth Anscombe, Stephen Darwall och Sebastian Rödl. Det är den fråga som ligger till grund för begreppet *ansvar* i vår rättspraxis. Och filosofer har gjort mycket för att visa att den dialog genom vilken vi etablerar och diskuterar vårt ansvar är väl grundad och inte nödvändigtvis undergrävs av vår ny-

är ett annat än den vetenskapliga slutledningens "varför?" Och det besvaras genom att begreppslogiska världen under aspekten av frihet och val. Människor gör vad de gör på grund av händelser i deras hjärnor. Men när hjärnan är normal handlar de också av skäl, i vetenskap om vad de gör och genom att ta på sig ansvaret för det.

Därmed inte sagt att vi ska strunta i vad som pågår i hjärnan. I sin livliga monografi betonar Susan Greenfield att våra hjärnor är plastiska och kan influeras på olika sätt som äventyrar vår moraliska utveckling. Prinz försvarar av miljöns betydelse mot vår nedärvda natur kan se ut som ett försvar för mänsklig frihet. Men miljön kan lika lätt förstöra friheten som förstärka den. Vi kan uppfostra barn genom passiv och vanebildande underhållning som undergräver deras intresse för den verkliga världen och kopplar om de neurala nätverk som deras moraliska utveckling vilar på. Kortsiktig jakt på tillfredsställelse kan fördriva sinnet för ansvarsfullt handlande på lång sikt. Därtill kommer att om barn lär sig lagra sina minnen på datorer och sitt sociala liv i bärbara apparater så kommer både minnen och vänskaper gradvis att skrupna.

” Men anpassningsteorin säger oss lika lite om innebörden av 'jag' som om matematikens giltighet, den vetenskapliga metodens natur eller musikens värde.

cognito för att vi bör revidera vår känsla för juridiskt och moraliskt ansvar genom att erkänna att det mesta som vi gör och känner uppkommer genom processer som vi inte har någon kontroll över. Hjärnan rör sig inkognito under våra medvetna överväganden, likt en stor oceanångare på vars däck vi promenerar fram och tillbaka i tron att det är vi som förflyttar den med våra fötter. Eagleman lägger fram sin egen version av Freuds berättelse, på den lysande prosa han med rätta uppskattas för, och hävdar att det mesta vi gör är mer influerat av omedvetna än av medvetna processer och att begrepp som ansvar och frihet inte kan klara sig helskinnade undan neurovetenskapens framryckningar. Vare sig det är naturen eller miljön som dragit kopplingarna i vår hjärna, så härrör kopplingarna till största delen inte från oss själva och är ingenting som vi kan berömmas eller klandras för.

Eagleman är en alltför subtil tänkare och alltför ansvarsfull person för att dra en riktigt så långtgående slutsats. Han vill revidera vårt begrepp om ansvar så att det fortfarande rymmer hans version av ansvar. Mitt korta svar är emellertid att säga att han har beskrivit problemet fel. Den bild han ger, av hur det bräckliga "jaget" rider på den gråa hjärnsubstansens elefant

funna kunskap om hjärnan.

Denna poäng visar hur Prinz skulle ha kunnat ta hjälp av filosofin för att stödja sina slutsatser. Den verkliga fråga som evolutionsbiologin och neurovetenskapen väcker är inte om dessa vetenskaper kan vederläggas, utan om vi kan acceptera vad de har att säga samtidigt som vi håller fast vid de övertygelser som moralen kräver av oss. Från Kant och Hegel till Wittgenstein och Husserl har det förekommit försök att utveckla en *filosofi* om människans villkor som skiljer sig från den biologiska vetenskapen utan att motsätta sig den. Men dessa försök blir antingen inte uppmärksammade eller snabbt avfärdade i Prinz resonemang, som försöker bekämpa de biologiska vetenskaperna på deras egen terräng vilket gör honom dömd att förlora.

Vi är förvisso mänskliga varelser. Men vi är också personer. De mänskliga varselerna bildar ett biologiskt släkte som det är vetenskapens uppgift att beskriva. Trogen kommer den att göra det på det sätt som evolutionspsykologerna föreslår. Men personer bildar inte ett biologiskt släkte. Begreppet person har formats på ett annat sätt, inte genom våra försök att förklara saker och ting utan genom våra försök att förstå, interagera, ställa till svars, få kontakt. Den personliga förståelsens "varför?"

Jag sympatiserar med dessa farhågor.

Men det förändrar inte den ståndpunkt som en filosof bör inta. Enligt Greenfields resonemang finns det ett slags mänsklig utveckling på neurologisk nivå som förbereder oss för fattandet av ansvarsfulla beslut. Om vi uppfostrar våra barn rätt, utan att skämma bort dem eller koppla om deras hjärnor genom mängder av digitala prylar, så kommer deras ansvarskänsla att utvecklas. De kommer att ta en fullvärdig plats i en värld av jag och du, bli fritt handlande och moraliska varelser och lära sig leva som de bör, inte som djur utan som personer.

Låt alltså barn interagera med verkliga personer. När jag-du-relationen väl finns på plats innebär den onekligen en reproduktiv fördel, precis som matematisk färdighet, vetenskaplig kunskap och (kanske) musikalisk begåvning. Men anpassningsteorin säger oss lika lite om innebörden av "jag" som om matematikens giltighet, den vetenskapliga metodens natur eller musikens värde. Att beskriva mänskliga egenskaper som anpassningsdrag är inte att säga hur vi förstår dem. Även om vi accepterar evolutionspsykologins anspråk kvarstår därför det mysterium som omger människans villkor. Detta mysterium fångas i en enda fråga: Hur kan en och samma varelse *förklaras* som ett djur och *förstås* som en person?

Roger Scruton

Artikeln är även publicerad i *Prospect* nr 1 2012

Översättning: Jim Jakobsson

Den undflyende kompositören

MUSIKHISTORIA

Maurice Ravel hade knappast en överklassbakgrund. Hans far var ingenjör och uppfinnare och modern en praktiskt taget illitterat fiskmånglerska från Baskien. Familjen flyttade till Paris 1875, samma år som Ravel föddes. Som 14-åring skrevs han in vid Pariskonserveriet, där han till en början var pianoelev, men senare skulle komma att studera kompositionslära för Gabriel Fauré.

Som andra unga franska tonsättare deltog han i Grand Prix de Rome, en prestigefylld tävling som instiftades redan 1803, och som gav vinnaren en studievistelse i Rom under två eller tre år. Debussy var en av de tidigare vinnarna, men Ravel misslyckades med att ansluta till denna skara. Han deltog fem gånger, den sista 1905 när han redan var en etablerad tonsättare, med verk som orkestersångerna *Shéhérazade*, stråkkvartetten och pianoverket *Jeux d'eau* bakom sig.

Ravels misslyckande orsakade en skandal när det uppdagades att alla finalisterna var elever till en av domarna i tävlingen. Kritik blossade upp i den parisiska pressen, och chefen för Pariskonserveriet tvingades att avgå.

Att reaktionerna blev så kraftiga berodde på att Ravel redan som 30-åring skaffat sig en position som den främste franske tonsättaren efter Debussy. De båda kompositörerna var också närmare bekanta, och deras vänskap nådde sin höjdpunkt vid tiden för uruppförandet av Debussys opera *Pelléas et Mélisande* 1902. Det påstås till och med att Ravel närvarade vid 14 framföranden i rad. Deras vänskap skulle senare svalna och orsakerna fanns till största delen hos Debussy, som blev avundsjuk på Ravels framgångar och sociala förmåga, något som tonsättaren till *Pelléas et Mélisande* inte hade utrustats med. Ravel å sin sida framförde kritik mot bristande form i sin kollegas kompositioner, men först efter dennes död. Själv såg han sig som mozartian snarare än den som förtvålade arvet efter Debussy.

En av Ravels inspirationskällor var sagan, som gav upphov till *Ma mère l'oye*, baserad på Perraults *Gåsmors sagor*. Ravel hade en ovanlig förmåga att sätta sig in i barns föreställningsvärldar, men själv menade han att för att nå dit var han tvungen att förenkla och förfina sina uttrycksmedel. Pianosviten *Ma mère l'oye* uruppfördes 1910 och två år senare följde en orkest-

Maurice Ravel.

FOTO: BRIDGEMAN/BL. BILDVIA

rerad och utökad balettversion. Verket har alltid hyllats som ett av Ravels främsta.

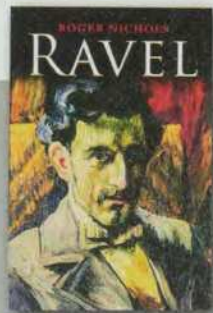
Det raffinemang som utmärker hans kompositioner fanns också hos människan Ravel. Han har ofta beskrivits som en dandy, och vissa uppfattade honom som kylig, affekterad och likgiltig. Han var noga med sitt yttre och kunde komma sminkad och parfymrad till frukostbordet. Men oavsett hur han uppfattades var det få som inte insåg hans sällsynta begåvning som tonsättare.

Ändå hände det ibland att han trampade i klaveret. Orkesterverket *Tzigane* fick inget varmt mottagande. Musiken uppfattades som artificiell och beskrevs som en pastisch som hade tröttnat på sig själv. Flera tonsättare var kritiska, bland annat Bartók som avskydde när utlänningar fusade med ungersk folkmusik.

Ännu fler höjde på ögonbrynen när *Bohémien* hade sitt uruppförande. Verket skrevs på beställning av Ida Rubinstein som i balletten utför en zigenardans på

>>

RAVEL
ROGER NICHOLS
Yale University Press 2011

borden i en spansk taverna. De manliga kroggästerna blir alltmer upphetsade och ansluter sig till en dans som blir allt vildare. Stycket blev en omedelbar publiksuccé, något som förvånade även Ravel.

Boléro uruppfördes 1928, och tidigare samma år hade Ravel turnerat i Amerika dit han var inbjuden som pianist och dirigent. Turnén var till stora delar en framgång, även om han knappast tillhörde de stora bland pianister och dirigenter. Tillsammans med Joseph Szigeti framförde han sin violinsonat, ett väl medvetet val av verk. En av satserna har beteckningen "blues", och han ville att amerikanerna skulle göras uppmärksamma på de kvaliteter deras inhemska musik har. Ändå misslyckades han; jazz och blues betraktades inte som seriös musik i USA.

Efter *Boléro* hade Ravel ytterligare två större verk att skriva: de båda pianokonserterna. Den för vänster hand skrevs för den enarmade pianisten Paul Wittgenstein, filosofens bror, en besvärlig herre att ha att göra med. Han spelade inte verket väl och insisterade på att göra förändringar i pianostämman, något som Ravel å det bestämdaste motsatte sig. Olyckligtvis hade Wittgenstein ensamrätt till verket under sex år, och därför dröjde det innan det spelades så som Ravel ville. De sista fyra åren plågades Ravel av psykiska problem. Han blev glömsk, rörde sig långsamt och kände inte längre igen bekanta. En taxiolycka där han slog i huvudet förvärrade problemen ytterligare. En operation avslutade hans liv 1937.

Roger Nichols nya biografi, *Ravel*, är den hittills mest omfattande som skrivits på engelska om Ravel. Boken är en revidering och utökning av en bok som Nichols skrev på 1970-talet. Författaren menar att så mycket nytt material har kommit fram att det ger en helt ny bild av tonsättaren, vilket är en överdrift. Ravel var svår att komma in på livet och hans sexualitet, som det alltid spekulerats om, lyckas Nichols inte kasta något nytt ljus över.

Ravel gifte sig aldrig och mycket tyder på att han aldrig hade några intimare relationer med vare sig det ena eller andra könet. Nichols kastar fram tanken att han troligen inte ville att någon skulle komma emellan honom och komponerandet. Nichols fördjupar sig inte i de psykiska problem som fördystrade Ravels liv de sista åren, och det kan läsaren tycka vara en brist. Hursomhelst ger boken ett fylligt porträtt av en fascinerande människa och tonsättare.

Staffan Börjesson

Henry James – detaljernas mästare

LITTERATURHISTORIA

Henry James var en driven författare som aldrig förväxlade litteraturen med verkligheten, eller för den delen en berättelse med en roman. Medvetenheten hos honom i varje fras, varje vändning och ordval kan göra att en del av hans böcker troligen känns aningen övermäktiga för en otränad modern läsare, som är van vid porösare textur. Men för den som tar sig tiden, och unnar sig lyxen att läsa långsamt, erbjuder både hans stora romaner och kortprosa en njutning som ger mersmak. På ett liknande sätt som när man låter sig sjunka in i läsningen av Proust, tar efter ett tags arbete texten över och läsaren själv kan flyta med och låta sig bli delaktig i en intellektuell process som fördjupar världens färger och förnyar självmedvetandet.

När Henry James samlade litterära verk skulle ges ut i New York 1909 skrev han själv förord till samtliga volymer. Dessa gavs i sin tur ut i bokform 1934 med ett värdfullt förord av poeten och kritikern R P Blackmur som lyfter fram kritiska teman och ger en användbar överblick. Detta är en unik samling av litteraturkritik. Analysen är på högsta nivå, författad av James själv, som riktar sin uppmärksamhet tillbaka mot sitt eget verk med samma skärpa som han i romanerna skrev om till exempel amerikaner i Europa, skillnaden mellan den nya och den gamla världen, klassmärken och psykologiska konflikter. Det är en av de mest grundliga genomgångar av det litterära hantverket som finns tillgängligt på något språk, och skulle kunna användas rakt av som material till exempelvis något skrivarseminarium. Denna utgåva är även försedd med ett mycket välskrivet förord av Colm Tóibín.

Henry James förord påminner en aning om Raymond Roussels famösa beskrivning av hur han skrev sina böcker. Det som uppfattats som nonsens och vilda fantasier avslöjades som rätt enkla konstruktioner, byggda på språkliga dubbeltydigheter, vilka utvecklades och varierades genom romanerna. Med facit i hand tyckte en del kritiker att det sänkte verket – medan andra, främst Oulipo-grup-

pen, med Raymond Queneau i spetsen, tog upp hans tekniska utmaning och gjorde den typen av inventioner till utgångspunkten för flera egna verk. Georges Perecs roman *La Disparition*, som han författade utan att använda bokstaven "e" är kanske den mest kända i genren. Men Henry James självpåtagna begränsningar är långtifrån enbart tekniska, och de är aldrig mekaniska, som en del av Oulipo-tricken. Begränsningarna handlar i lika hög grad om hur de fiktiva gestalterna konstrueras, och hur deras olika synvinklar bryts och samspelar med varandra för att bygga upp de färdiga verken. Han ger läsaren ett antal nycklar och ger sedan förklaringar till hur och varför han har skrivit vissa saker på ett särskilt sätt, vilket dock inte på något sätt uttömmar hans verks litterära värde. Andningen, rösten och språket hos honom överskrider alla dessa tekniska överväganden och gör att det "facit" han ger egentligen har sitt största värde inte som handbok i hur man ska läsa hans böcker, utan som ett slags indirekt självbiografi av en av de mest briljanta och kontrollerade författare vi känner.

James författande tog alltid sin början i en bestämd intention. Ett exempel är den berömda långnovellen *The Turn of the Screw* som nyligen har kommit ut i nyöversättning på bokförlaget Modernista. Hans mål var att skriva en enkel, klar och avrundad berättelse, i vilken fantasin ändå skulle få fria tyglar. Enligt honom själv leder denna spänning mellan två disparata idéer, till att novellen endast är tänkbar som fri, men underhållande bara genom att vara kontrollerad. Den berättelse han har skapat är en utflykt in i kaoset som endast är möjlig just i denna strängt reglerade form. Tydligt är att disciplinen och formtroheten var starka inspirationskällor för honom. "Inget är så lätt som improvisation", skriver han, vilket är lätt att instämma i. Det finns ett slags flödande, flyhänt litteratur, som bygger på massa, och som tycks vara i ropet i våra dagar, där den ena boken tävlar i tjocklek med den andra. För Henry James låg konsten i begränsningen. Om någon berättade en historia för honom, eller antydde något som hade hänt, som James anade kunde innehålla stoff till en litterär text blev han rastlöst bekymrad över

Henry James porträtterad av John Singer Sargent, 1913.

att få veta för mycket. Han ville inte veta mer än vad som krävdes för att trigga igång hans egen litterära fantasi, och avbröt hellre någons berättelse innan den var klar, för att istället låta den växa i sitt eget medvetande.

Verkligheten pågår alla relationer och händelseförlopp utan ände, utan gräns eller slut, och den stora utmaningen för konstnären är att dra upp en cirkel innanför vilken allt synes pågå på samma sätt. Konst är artificiell; den syftar till att skapa illusionen av liv. Det gäller att lära sig att behärska de begränsningens lagar som endast går att få bukt med genom viljekraft och övning. James jämför författandet med att måla en tavla, men han liknar

det också vid hantverk, som att brodera eller fläta en krans. Allt bygger på övning och ett väldigt tålmod. Amatören kan skriva fritt flödande och utan ramar, men den sanne konstnären vet att sätta ramarna på det sätt som tydligast framhäver motivet, och han drar sig aldrig för att skriva om.

Han skriver också att han har svårt att se en historia innan dess gestalter är tydliga för honom. Han avundas författare som kan ta en berättelse och fylla den med liv, för honom är det nödvändigt att känna gestalterna på djupet innan den berättelse de ska ingå i kan ta form. Romangestalter måste också befinna sig på helt rätt nivå av medvetande, menade James. Om en fiktiv person framställs som för klok eller

känslig, och uppfattar för mycket om det som utspelar sig runt honom, blir denna snart osannolik.

Det gäller, menar James, att bygga upp bilden av en gestalts medvetande med hundratals små punkter, där de förmedlade iakttagelserna måste ligga på exakt rätt nivå för att gemensamt ge intrycket av en viss typ av personlighet. En liknelse som ger extra djup åt broderiet som metafor för skrivandets hantverk.

För James är tempot en annan viktig aspekt; varje berättelse kräver sitt rätta tempo. Han spar inte på självkritik när han vid omläsningen märker att hans egna romaner inte håller måttet. Roderick Hudsons sönderfall, i romanen med samma namn, dömer han ut som alltför snabbt avklarat, så snabbt att det istället för typiskt framstår som abnormt, vilket därmed gör att berättelsen missar sitt mål. Avgränsning, balans, allt i rätt mått och i det rätta tempot. Så enkelt det låter, och så mycket koncentration, arbetstid och rent sittflask det kräver. Samt förmågan att osentimentalt gång på gång riva upp de egna meningarna och börja om från början. Tendensen att överarbeta texterna är han medveten om, men James uppfattar det som ett avsevärt mycket mindre problem än andra författares underarbetning.

Kanske är det idag få som har möjligheten att leva det privilegierade liv Henry James förde, vilket också var en förutsättning för att han skulle ha råd att ägna sig åt sitt omständliga litterära arbete. Men han påminner om något annat också, i en passage där han citerar Robert Louis Stevenson, som säger sig häpna över att man kan få betalt för att syssla med något så otroligt roligt och givande. Han kände det som ett sant privilegium att ha såväl begåvningen som möjligheterna att få ägna sig åt sitt författarskap.

En samtida svensk författare, som jag själv, har antagligen störst nytta av de tekniska synpunkterna, som verkligen många gånger är värda att tas till vara. Men viktigare än de specifika råden är hängivenheten, allvaret och noggrannheten med vilken han arbetade. Redan Paul Valéry menade att de moderna konstnärerna nöjde sig med bra lite, och det blir så väldigt tydligt vid just denna läsning att många av oss samtida författare verkligen nöjer oss med alldeles för lite. För otydliga mål, för snäva ramar, för dåliga omarbetningar. Henry James hängivna uppmärksamhet på det egna verket och hans osentimentala inställning till dess styrka och svaghet, samt hans konsekventa arbete på att förbättra det, för en publik som säkert många gånger inte alls skulle ha upptäckt sådant han själv slår ner på, är absolut föredömlig.

Torbjörn Elensky

THE ART OF THE NOVEL CRITICAL PREFACES

HENRY JAMES
The University of
Chicago Press 2011

Så expanderade staten

NATIONALEKONOMI

Vad bör staten göra? Frågan ställdes i en av Bo Rothsteins boktitlar i början av 1990-talet, och kan rymma nästan vad som helst. Rothstein kombinerade filosofiska teorier om rättvisa med samhällsvetenskapliga studier av framför allt välfärdsstatens funktionssätt. Boken är präglad av det tidiga 1990-talets kris, och det är förstås ingen slump att grundläggande frågor ställs när världen upplevs vara upp och ned och gamla sanningar av nödvändighet omprövas.

I våra dagar är krisen inte bara svensk utan global, definitivt västerländsk, och inte minst europeisk. Det har dessutom blivit en truism, drygt tre år efter Lehman-kraschen, att det framför allt är kapitalismen som är i kris. Lyckligtvis vänder inte alla blicken ensidigt åt det hållet.

I *Governments versus Markets* undersöker den italienska ekonomen Vito Tanzi, som titeln visar, hur relationen mellan stat och marknad ser ut, har sett ut och bör ser ut. Bokens främsta förtjänst märks redan i ansatsen – väldigt lite tas för givet. Tanzi gör sitt yttersta för att kritiskt granska andras uttalade och outtalade antaganden om hur ekonomi fungerar, samtidigt som han försöker redovisa sina egna utgångspunkter. Resultatet är en imponerande och förhållandevis lättillgänglig översikt över en av vår tids viktigaste frågor: Hur kan och bör samspelet mellan marknaden och den demokratiska staten fungera?

Tanzi är en av de lyckligt lottade ekonomer som fått ett eget fenomen – Tanzi-effekten – uppkallad efter sig, sedan han visat att hög inflation påverkar statens förväntade skatteintäkter negativt. Att han är italienare gör också att han, för en svensk läsare, bidrar med ett för frågeställningen relevant men ofta bortglömt perspektiv när kapitalismens kris diskuteras: hur staten fungerar.

Staten (*government*) ska här förstås som "det offentliga", det vill säga den statsmakt som genom olika offentliga organ utövar makt i form av kontroll och inflytande över "marknaden". Marknaden betecknar den mångfasetterade arena där människor interagerar och utbyter varor och tjänster av allehanda slag i jakt på framgång, trygghet och utveckling. Tanzi inleder med att konstatera att relationen mellan stat och marknad har förändrats drastiskt under de gångna hundra åren. Vad har drivit fram

förändringen? Vad kunde ha varit annorlunda? Vilka är utmaningarna framöver?

I debatten om kapitalismens kris finns ofta ett underliggande antagande om att staten inte bara är god i betydelsen välvillig, utan också god i betydelsen kapabel. Ekonomers normativa teorier utgår från att politiker och tjänstemän "besitter Sallomos vishet, Googles ackumulerade kunskap och är ärliga som helgon", sammanfattar Tanzi. Dessa antaganden har också legat till grund för statsmaktens fenomenala expansion under 1900-talet, framför allt under årtiondena omedelbart efter andra världskriget. "Marknadsmisslyckande" är ett vanligt förekommande ord i litteraturen – "politikmisslyckande" snudd på icke-existerande.

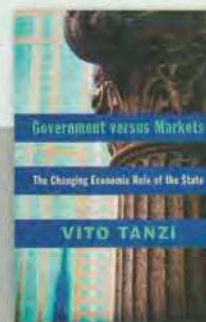
Det är också föreställningen om marknadens misslyckanden som har varit drivande i den enorma offentliga expansionen som har ägt rum. Enorm ska här förstås deskriptivt, inte normativt. Siffrorna talar sitt tydliga språk, oavsett om det gäller offentliga utgifter, omfattning av regleringar, komplexitet i skattelagstiftning eller något annat av de mått Tanzi undersöker. Frapperande är också hur mönstret är likartat över hela västvärlden, inklusive länder som Japan och Australien. Före första världskriget låg de svenska offentliga utgifterna på 10 procent av BNP. De steg därefter marginellt till drygt 16 procent före nästa världskrig. Sedan skedde en fördubbling till 1960, och därefter ytterligare en fördubbling till 1980. Extremt? Jo, men inte onormalt. 1913–1980 går Tyskland från 15 till 48 procent och Storbritannien från 13 till 43 procent (vilket även är snittet för de länder Tanzi har undersökt). Sociala transfereringar går från ett par procentenheter av BNP kring 1930 till att utgöra en tiondel kring 1960, för att sedan explodera till mellan en femtedel och en fjärdedel i många länder några årtionden senare. Det är viktigt att poängtera att detta även gäller i länder som ofta sägs sakna välfärdsstat, till exempel USA. Det rör sig alltså om

skillnader i grad och form, men inte i art, när välfärdsstaten byggs upp och byggs ut i alla dessa länder – inklusive USA.

En viktig händelse är förstås 1930-talskrisen. Man ville hitta sätt att mildra den ekonomiska och sociala nöd som drabbade människor. Samtidigt presenterade Keynes sin teori om att staten kan motverka konjunktursvängningarna och därmed mildra effekten av framtida kriser, kanske rentav förhindra dem. Statens expansion innebar att en mängd olika, spontant uppkomna, trygghetssystem trängdes ut och inkorporerades i staten. Politikerna och tjänstemäns makt ökade på bekostnad av individer, företag och föreningar. Efterhand börjar även ekonomisk jämlikhet ses som en statlig uppgift. Förskjutningen går alltså från krav på att staten ska upprätthålla institutioner för en fungerande marknad, via att stabilisera marknaden över konjunkturcykeln, till att garantera trygghet och jämlikhet. Dessa uppgifter är fundamentalt olika och kräver därför olika verktyg och kompetens. Besitter staten verkligen denna kompetens?

En förklaring till statens expansion är att den faktiskt har blivit mer kompetent, inte minst när det gäller förmågan att beskatta. I Tanzis litteraturlista hittar man inte bara framstående dåtida och nutida nordiska forskare, som svenske Knut Wicksell eller danske Gösta Esping-Andersen, ekonomiska giganter som Smith, Keynes, Hayek och Friedman utan också, i alla fall för mig, obekanta italienare. En viktig förklaring till statens förmåga till expansion finner Tanzi hos landsmannen Amilcare Puviani och begreppet *fiscal illusion*, presenterat i boken *Teoria dell'illusione finanziaria* (1903). Lika lite som på marknaden har aktörer i den politiska sfären perfekt och symmetrisk information. En del grupper vet mer än andra, och förstår att utnyttja detta. Indirekt och osynlig beskattning (källskatt) är viktiga instrument för att förklara statens förmå-

GOVERNMENT VERSUS MARKETS
THE CHANGING ECONOMIC
ROLE OF THE STATE
VITO TANZI
Cambridge University Press 2011

ga till expansion – efterfrågan på ”gratis” offentliga tjänster är helt enkelt betydligt större än viljan att betala för dessa tjänster. Ett alternativ är att lånefinansiera utgifter och bygga underskott, eftersom detta betalas någon gång i framtiden, förmodligen av någon annan. Finansiell illusion kan helt enkelt betraktas som ett verktyg i Machiavellis verktygslåda, som härskaren kan använda för att gynna sina undersåtar utan att de som får stå för notan riktigt märker det. Tanzi listar nio varianter på hur detta verktyg används, inklusive att ”permanenta skatter introduceras som tillfälliga”. Var det någon som sa värnsskatt?

Genombrottet för allmän och lika rösträtt är vitalt för att förstå varför statens expansion tar fart. Oavsett om det sker av välvilja eller illvilja – och det torde vara uppenbart att över tid och i alla dessa länder har båda delarna förekommit – sker en gradvis utökning av det offentliga åtagandet. Från seklets början vänder sig bokstavligt alla till staten med krav på allt det som livet kräver: jobb, utbildning, social och ekonomisk trygghet. Vägen till politisk framgång blir därmed också att erbjuda detta. Det som Tage Erlander redan tidigt i den expansiva fasen identifie-

rade som de stigande förväntningarnas missnöje finns därmed inbyggt i systemet redan från början. Eller som den franske ekonomen Frédéric Bastiat formulerade det hundra år tidigare: staten är den stora illusion i vilken alla tror sig kunna leva på någon annans bekostnad.

Hur förhåller det sig med den tesen? Har staten vuxit sig för stor? Visar inte minst exemplet Sverige på motsatsen? Tanzi tar sig an dessa frågor i tre utförliga kapitel, varav ett specifikt behandlar Norden. Både sättet och resultatet är intressant. Han skapar två index, ett för att mäta statens prestationer, ett för att mäta statens effektivitet. Prestationerna som räknas är olika indikatorer på välbefinnande, till exempel hälsa, utbildning och infrastruktur. I effektivitetsindex jämförs prestationerna med kostnaden. Som mätverktyg är de knappast perfekta, men duger till en hygglig uppskattning. Kontentan är att mindre omfattande stater (utgiftsnivån mindre än 40 procent av BNP) klarar sig bättre än större (mer än 50 procent). Det finns helt enkelt en gräns för när de negativa konsekvenserna för marknadens funktionssätt inte uppvägs av andra fördelar. Precis som när höjd tobaksskatt över en viss nivå resulterar i mer

smuggling och lägre skatteintäkter, utan att effekten blir minskad rökning. I ett sådant läge är det bättre att reformera, liberalisera och totalt sett minska statens omfattning, så som skett i Sverige de senaste årtiondena. Eller som Labours David Miliband (brodern, inte partiledaren) skrev i *New Statesman* nyligen: ”The big state is a political dead end.”

En tydlig brist i Tanzis framställning är hans skissartade framställning av statens framtida roll. Han menar att staten kommer att bli mer av en regulator och granskare, och i minskad utsträckning uppdragsgivare och utförare. Med nuvarande västerländska parti- och byråkrati-strukturer är det svårt att se hur en så markant förändring av politikerrollen skulle vara genomförbar. *Governments versus Markets* är trots denna reservation en utmärkt utgångspunkt för diskussioner om kapitalismens, välfärdsstatens och demokratins kris. Den intellektuella avkastningen från Tanzis bok är i alla händelser betydligt större än hos alla de debattörer som ensidigt ser kapitalismen som krisande och staten som den nödvändiga – och för många efterlängttade – räddaren.

Håkan Tribell

Minnen av en förlorad tidningsvärld

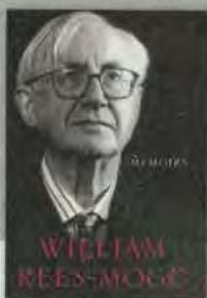
PRESSHISTORIA

När William Rees-Mogg blev chefredaktör för *Times* 1967 var det i ett land vars blick ännu var fästad mer på 1945 än på framtiden och vars ekonomi fortfarande var präglad av krigets utarmning. När Rees-Mogg slutade, 1981, var thatcherismen ett faktum och tjänsteekonomin på intåg med allt vad det innebar. Chefredaktören för den tidning som är det närmaste Storbritannien har en *newspaper of record* stod ofta mitt i de skeenden som under dessa 14 år så förändrade landet.

Rees-Mogg vet i sina memoarer, *Memoirs*, att berätta om det intressanta liv som han levde: hur han som barn lärde sig simma med kejsar Haile Selassie vid bassängkanten, hur han i början av 70-talet oväntat fick i uppgift att framföra ett fredsbud från Egyptens ledare Anwar Sadat till Israels premiärminister Golda Meir, eller hur han fick en huvudroll i den infekterade striden kring Storbritanniens ratificering av Maastrichtfördraget 1993.

Det hela återges med humor, värme och, inte sällan, med en nästan pojkkaktig entusiasm som förtar den lite pretentiö-

MEMOIRS
WILLIAM REES-MOGG
HarperPress 2011

sa stämning som framställningen annars skulle riskera att frammana.

Rees-Mogg blev som 23-årig Oxfordstudent handplockad till *Financial Times*, som på 1950-talet inte alls hade den ställning som tidningen har idag. Snarare var den, för att använda Rees-Moggs ord, en liten tidning vars redaktion hade karaktären av ett *senior common room* i Oxford. Rees-Mogg kom snabbt att hamna på ledarredaktionen. Det drog in honom i den politiska hetluften som talskrivare åt premiärminister Anthony Eden, vars korta peri-

od som Churchills efterträdare ändades av det misslyckade Suezkriget.

Förlusten av kanalen som hade utgjort vägen till Indien markerade att det brittiska imperiet definitivt var något som hörde till historien. Den långa omställningsprocess som Storbritannien därefter har gått igenom blev oundviklig. Rees-Mogg fortsatte samtidigt, efter ett misslyckat försök att bli parlamentsledamot, sin karriär på *Sunday Times* innan utnämningen till *Times* alltså kom 1967. Det är i skildringen av tiden som därefter följde som Rees-Moggs memoarer är som mest intressanta.

Kvalitetstidningar vinner inte val, understryker han. Det gör kvällstidningarna, om överhuvudtaget någon tidning gör det nuförtiden. Däremot sätter kvalitetstidningen agendan genom att uppmärksamma sådant som sedan kan föras vidare av mer högljudda medier. Allra mest uppmärksamhet fick Rees-Mogg för en ledare som, 40 år senare, fortfarande är välkänd: under rubriken ”Who Breaks a Butterfly Upon a Wheel?” angrep den konservative chefredaktören rättsystemets i hans tycke alltför stränga behandling av Rolling Stones-stjärnan Mick Jagger, som dömts »

för ett ringa narkotikabrott. Det berömda inlägget mot moralism i den gryende narkotikadebatten avslöjar en person med mycket sammansatta värderingar. "He's not our kind of Tory", lär *Daily Telegraphs* ägare ha avfärdat Rees-Mogg med när man sökte en ny chefredaktör till tidningen. Rees-Mogg erkänner sig skyldig, och medger att han snarare är en "John Locke, Declaration of Independence [...] type of Tory".

Genom litteraturen upptäckte dock Rees-Mogg redan som tolvåring var hans politiska temperament låg. John Miltons berömda diktverk *Det förlorade paradiset* imponerade visserligen på den blivande redaktören. Samtidigt framstod Milton för den unge Rees-

Kvalitetstidningar vinner inte val, understryker han. Det gör kvällstidningarna. Däremot sätter kvalitetstidningen agendan genom att uppmärksamma sådant som sedan kan föras vidare av mer högljudda medier.

Mogg som en obehaglig radikal-progressiv "som hade varit jakobin om han levte i 1790-talets Frankrike och bolsjevik om han levte i Ryssland 1917".

Rees-Mogg, vars kärlek till den engelska litteraturen går som en röd tråd genom memoarerna, föredrog snarare 1700-talspoeten Alexander Pope. Med honom delar Rees-Mogg en stillsam, resonerande konservatism, och en balanserad syn på ett människosläkte som är "in doubt to deem himself a God, or Beast".

83 år gammal skriver William Rees-Mogg fortfarande en kolumn i *Times* varannan vecka, och deltar i överhusarbetet. Han är dessutom ordförande för ett bokförlag som ger ut klassiker. När han nu har givit ut sina memoarer ger det läsaren en möjlighet att på djupet stifta bekantskap med en ovanlig, spännande persons livshistoria och hans tankar kring den värld som onekligen har förändrats under hans tid på scenen.

Gustaf Almkvist

Världens ekonomier blir alltmer lika

EKONOMISK HISTORIA

Har världens länder blivit mer lika eller olika? Har utvecklingsländerna närmat sig industriländerna i termer av tillväxt och välbstånd, eller har länderna gått mer isär? Dessa frågor diskuteras i en nyutkommen bok av Nobelpristagaren i ekonomi, Michael Spence, främst känd som mikroekonom. I *The Next Convergence* griper Spence sig dock an makroekonomiska frågor efter ett nyvunnet intresse för utvecklingsländernas framtid. Frågorna brukar ofta behandlas inom ramen för två teorier, en som hävdar konvergens och en som hävdar divergens mellan länder.

Konvergensteorin anger hur fördelningen av produktionsfaktorer förändras när marknader som i utgångsläget har olika mycket av arbete, jord och kapital, samt olika priser på dessa produktionsfaktorer, integreras. När marknaden vidgas genom integration jämnas priserna ut så att de produkter som det finns mycket av i ett land stiger i pris, medan produkterna som det finns mindre av faller i pris. Om marknaderna fungerar väl stiger tillväxten i fattiga ekonomier i relation till rikare ekonomier. Enligt konvergensteorin har globaliseringen lett till att ekonomierna i världen har blivit alltmer lika. Eftersom fler och fler länder har kommit att bli en del av marknadsekonomin de senaste två hundra åren, skulle man kunna tro att konvergens är normaltillståndet i världen. Möjligen stämmer det på perioden från liberalisemens och frihandelsavtalens genombrott under andra hälften av 1800-talet och fram till första världskriget, samt under de första decennierna efter andra världskriget. Men för senare perioder är det mer tveksamt, då vissa industriländer, inte minst USA, dragit ifrån i tillväxtligan och lämnat många utvecklingsländer långt bakom sig. Så fram till den senaste finanskrisen, åtminstone, kan teorin bli svår att belägga.

Enligt den nya tillväxtteorin växer snarare avståndet mellan den rika och fattiga världen. Förklaringen är att produktionen i ett land i hög grad bestäms av mängden kunskap, humankapital, teknologi och innovationer. Och eftersom kunskapsproduktionen är större i rika länder

kommer dessa att skapa ytterligare tillväxt och därmed öka sitt välbstånd i högre takt. Så långt textboken. Vad Michael Spence gör är att han vänder på begreppen och argumenterar med stöd av kunskapsmotivet i den nya tillväxtteorin för att världens ekonomier går mot konvergens, i linje med konvergensteorin. Han lyfter fram tretton utvecklingsländer som har haft en tillväxttakt på 7 procent eller mer under en period av tjugofem år, bland andra Brasilien och Kina. I övrigt upptar listan främst mindre ekonomier. Det faktum att antalet utvecklingsländer är runt 180 gör att listan känns lite tunn. Den blir inget starkt belägg för ökad konvergens i världen generellt sett. Därmed inte sagt att tillväxttakten i de så kallade Brics-länderna inte har varit högst imponerande under de senaste decennierna. Han använder sedan de tretton länderna för att specialstudera vissa samhällsförändringar, som tecken på ökat välbstånd och närmande till den rika världen: resursutnyttjande, inkomstfördelning, hälsa, ledarskap och statliga styrningsmekanismer. Ett ökat inslag av marknadsekonomi i Indien och Kina har till exempel lett till att andelen bosatta på landsbygden har sjunkit kraftigt, i Kina från drygt 80 procent av befolkningen 1960 till under 60 procent 2006. I takt med denna urbanisering har hushållsinkomsterna stigit kraftigt.

Spence tecknar med bred pensel de skräckartade dragen i de olika industriella revolutionerna, med fokus på i vilken mån de nya tillväxtmarknaderna har fångat upp den nya informationsteknologin och anpassat sina institutioner till olika tillväxtskapande drivkrafter. Han slår fast att kunskapsöverföringen mellan länder har varit den avgörande viktigaste mekanismen för förmågan till *catch-up* hos tillväxtländerna. Men här är analysen något grund. Han skulle ha behövt leta fram de historiska rötterna till dagens utveckling, med början i upplysningsidéernas betydelse för teknologisk och ekonomisk utveckling. Den senaste ekonomiskhistoriska forskningen lägger allt större vikt vid upplysningstiden som förklaring till det industriella genombrottet och den tillväxt som sedan följt på det ekonomiska området. Dessutom inställer sig frågan om vilka riktningar kunskapsöverföringen kommer att ta i framtiden. Med finanskrisen

har amerikanska universitet fått allt svårare att attrahera de bästa förmågorna, samtidigt som Indien och en mängd asiatiska länder har det mesta av vad som krävs för att ta fram det bästa humankapitalet.

Spence borde också ha kunnat fånga in mer av den finansiella utvecklingen, där marknaden för risk kraftigt har förändrats under de senaste decennierna, delvis som en följd av det kommunistiska blockets fall. I korthet handlar det om en övergång från politisk risk till kommersiell risk. Fram till 1990-talet var det vanligt att ett svenskt exportföretag sålde varor till en annan stat, där priset sattes i relation till risken för att staten inte kunde betala. Köparen var en offentlig aktör och risken var bunden till statsbudgeten. Det handlade följaktligen om statsrisk, en bedömning av en annan stats betalningsförmåga. Att fokus låg på statsrisker var ett resultat av utformningen av det ekonomiska systemet. Dessutom fungerade exportkrediter till Sovjetunionen; och de östeuropeiska länderna utgjorde ett slags betalningsbalansstöd: det ekonomiska systemet i det kommunistiska blocket medgav inte att köparen tog ansvar för betalningen av skulden. Med Sovjetunionens fall och privatiseringsvågen på 1990-talet försköts tyngdpunkten från statsrisker till kommersiella risker. Idag utgör statsriskerna mindre än en fjärdedel av affärerna för svenska exportföretag. En viktig förändring som har ägt rum på kapitalmarknaden är alltså att statsrisker mer och mer ersatts av risker på offentligt ägda bolag och privata aktörer.

Det började med en amerikansk bolånekras, som övergick i en anglosaxisk bankkras, som ledde vidare mot en statskuldkris. Och under de senaste månaderna har vi sett en politisk kris utvecklas, som resultatet av villrådigheten att hitta rätt medicin mot de galopperande statskulder som har skapats såväl i Syd-europa som i USA. Dessa olika finanskriser har lett till att privata balansräkningar har krympt, medan statliga balansräkningar vuxit i takt med att nya lån tagits för att klara offentliga utgifter och räntor på gamla och nya lån. En hel del av pengarna har också använts för osedvanliga räddningsaktioner, i försök att få det finansiella systemet på fötter igen. Dessutom har centralbanker begagnat sig av att möjligheten att trycka nya sedlar. Men allt är inte mör-

Michael Spence.

ker. Likviditeten i världsekonomin är fortfarande stor. Dessutom har världshandeln stigit kraftigt de senaste decennierna, inte minst efter Kinas inträde på världsmarknaden, vilket har lett till att de finansiella flödena har ökat i omfattning. Problemet är emellertid, som Spence påpekar, att de ekonomiska obalanserna ökat, med ett gigantiskt världsrekord i handelsöverskott i Kina och ett lika gigantiskt handelsunderskott i USA. Och priset har, som sagt, varit en kraftigt stigande utländsk statsskuld i de länder där bankkrisen dragit fram.

Den senaste finanskrisen demonstrerar med största tydlighet att världsekonomin har nått en nivå där det internationella beroendet mellan länder har blivit så stort att ingen nationell policy är tillräcklig för att stoppa spridningen av högre finansiella risker. Vi har fått en global och systemövergi-

pande finansiell kris som kräver överstatliga ingrepp. Spence menar att vi nu söker en värld med regleringar av finansmarknaden som kan garantera högre stabilitet och en uthållig tillväxttakt, för alla länder. Tillväxtmarknaderna (utvecklingsländerna) är inte bara beroende av kunskapsöverföringen utan även av att industriländerna fortsätter att importera varor. Exportsektorn i ett tillväxtland är oftast liten och underutvecklad och behöver dragkraft från industriländerna, jämte fortsatt frihandel. Alternativet är en utdragen recession, som den under 1930-talet, då ökad protektionism hos industriländerna ledde till att recessionen både fördjupades och förlängdes, vilket bland annat innebar skyhögt arbetslöshet.

Däremot är Spence ute på hal is när det gäller hur mycket resurser som bör läggas på att reglera bort bankkriser, eftersom de länder som har haft bankkriser de senaste hundra åren är samma länder som också har haft högst tillväxt i världen. Sambanden mellan den reala och finansiella sektorn är därför mer komplexa än Spence menar. Om vi vill fortsätta med marknadsekonomi och demokratisk kapitalism får vi ta det onda med det goda. Historien visar att kreativ förstörelse och bankkriser är baksidan av entreprenörskap och hög tillväxt.

Spence presenterar en verktygslåda för att skapa ekonomisk ordning i världen just nu. Denna låda överränner han med varm hand till G20-gruppen (nitton större ekonomier samt EU). Han tillägger att framtiden för utvecklingsländerna och den globala tillväxten beror på koordinationen och policyer som tas fram på denna samsarbetsarena. Det gäller inte minst i energi- och klimatfrågorna. Där är Spence en stark förespråkare för handel med utläggsrättigheter i syfte att minska koldioxidutsläppen.

Stora frågor kräver stora svar, och Spence kommer långt i sitt försök i boken *The Next Convergence*. Spences främsta bidrag är att han pekar på vad som är viktigt att beakta inför den strukturella förändring som världsekonomin just nu står inför. Hans slutsats att ekonomierna konvergerar kan mycket väl stämma, utan att resonemanget som leder fram till svaret är riktigt. För skälet till konvergensen är sannolikt inte bara att ett tiotal utvecklingsländer har ökat sin tillväxttakt utan kanske framförallt att västvärlden inklusive Japan har råkat in i den värsta ekonomiska krisen sedan 1930-talet. Detta har lett till snabbt sjunkande tillväxttakt och en situation som under lång tid kommer att påverka de mogna industriländernas möjlighet att driva världsekonomin framåt på det sätt vi har varit vana vid.

Hans Sjögren

THE NEXT CONVERGENCE THE FUTURE OF ECONOMIC GROWTH IN A MULTISPEED WORLD

MICHAEL SPENCE
Farrar, Straus and Giroux 2011

Blod och erotik i den heligaste staden

HISTORIA

De slåss om samma mark och samma helgedomar." Så lyder en vanlig och träffande karaktäristik av den aldrig ändande dispyten mellan palestinska araber och judiska israeler. Ingenstans är detta så tydligt som i Jerusalem, en bergig ökenhåla som båda grupperna insisterar på att kalla sin huvudstad.

Av rent rationella skäl skulle nog ingen av Jerusalems många härskare genom årtusendena ha valt att göra just denna fläck på jorden till något slags centralort eller korsväg. Jerusalem saknar strategiskt läge, det ligger ganska långt från såväl hav och floder som viktiga handelsleder, klimatet är för hett om sommaren och för kallt om vintern, det är ont om vatten, vägen dit är uppförsbacke från nästan alla håll. Ändå är Jerusalem den sannolikt mest omstridda staden i historien – eftertraktad, sönderlagen, erövrade och återuppbyggd av praktiskt taget samtliga imperiemakter från Indiska oceanen till Medelhavet. Och i vår tid är Jerusalem symbol för den i särklass

segaste mellanfolkliga konflikten som varken supermakter eller FN förmått bilägga.

Om detta storpolitiska svarta hål har den högt prisade Stalinskildraren Simon Sebag Montefiore skrivit mastodontverket *Jerusalem. Biografen*. Den måste vara en av de utförligaste av de otaliga böcker som skrivits om Jerusalem. De 800 sidorna bjuder på njutbar läsning. Därmed inte sagt att denna Jerusalemkrönika i alla delar är ett mästestycke.

Montefiore tecknar en 3 000-årig orgie i mänskliga masslakter och bisarra sexuella excesser. Judar, assyrier, babylonier, makedonier, romare, muslimer, turkosmaner, albaner, fransmän, briter, arabiska nationalisterna, sionister – alla har de till och från slagits och kopulerat med varandra i ett evigt kattrakande om de tre stora monoteistiska religionernas heliga stad.

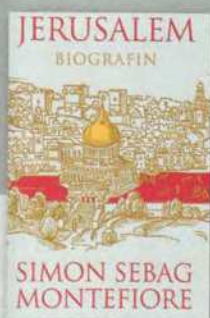
Så får vi exempelvis veta att den store judiske tempelbyggaren Herodes var en man med glupande sexaptit – förutom tio hustrur hade han 500 konkubiner plus att han på samma sätt åtnjöt det kungliga hushållets pager och eunucker. Vid den store

korsfarardödaren Saladins hov kunde man bättra på slokande lust med medeltida Viagra: massage av penisen med oljor i vilka saffransgula myror blandats in. Och i förra sekelskiftets Jerusalem förekom ett yvigt festande och sexköpande av ryska, arabiska och judiska kvinnor, med inte minst de tiotusentals kristna pilgrimerna som klienter.

Vi får också ta del av hur den duglige romerske kejsaren Hadrianus kring år 130 e Kr dödade nära 600 000 judar, rev ner Jerusalem till grunden och ersatte den med en helt ny stad, Aelia Capitolina. De första segerrika korsfararna var inte mycket sämre: hela Jerusalems befolkning, några tiotusental muslimer och judar slaktades, stympades och massakrerades år 1099. Det osmanska Palestinas krigsherre Ahmet Jazzar Pasha murade in kristna levande, alternativt tvingade dem att klä av sig nakna varefter hans soldater hackade ihjäl dem. Under sin marsch till Jerusalem 1799 svarade Napoleon med samma mynt – han lät avrätta flera tusen av Ahmet Jazzers män, samt våldta och hacka ihjäl deras hustrur och döttrar. På 1930-talet utbil-

**JERUSALEM
BIOGRAFIN**
SIMON SEBAG MONTEFIORE
ÖVERS. ULF GYLLENHAK
Norstedts 2011

dade den brittiske officeren Orde Wingate judiska specialstyrkor som systematiskt

sköt ihjäl upproriska palestinier – totalt dödades cirka 4 000.

Ja, här frossas det i blod och erotik – ofta kittlande, oftare härresande, alltsomof-tast tröttande. En kanske allvarligare anmärkning mot Montefiores Jerusalem-biografi är att den till allra största delen är de höga herrarnas historia. Snart sagt varenda kung, general, kejsare, ståthållare, överrabbin, stormufti, pascha, sultan, minister och president får sin egen berättelse. Här och var också älskarinnor och älskare, krönikerättare, pilgrimer och poeter. Men nästan aldrig nämns de antingen förslavade eller vardagssläpande jerusalemiter som genom alla år hållit Jerusalem vid liv, byggt upp dess ständigt raserade murar och boningar samt skrapat ihop de ma-

teriella rikedomar som höga herrar sedan har förslösat eller blivit berövade. Särskilt märks detta i Montefiores knapphändiga skildring av mamlukiskt och osmanskt välde mellan 1200-talet och 1800, en period som även vad gäller överklassens liv och leverne framstår som märkligt händelsefattigt.

Ändå är och har Jerusalem alltid framställt som "världens huvudstad", åtminstone för de tre abrahamitiska religionerna. Och just Jerusalems karaktär av helig stad går som en röd tråd genom Montefiores bok, om än inte lika genomfört som i Karen Armstrongs på sin tid lika uppmärksamade *Historien om Jerusalem. En stad – tre religioner* (1996). Som ingen annan stad har Jerusalem redan från första stund be-

gionerna. Åtminstone inte för judendomen och islam. För kristendomen är bilden mer kluven – Jesus dog ju i Jerusalem, och sades återuppstå där. Men Jesu födelse och större delen av hans offentliga gärning ägde rum uppe i Galileen. Och först med Paulus i den grekiska exiltillvaron fick kristendomen styrsel och styrfart som självständig religion.

Hos judendomen är bilden entydig. Det var på berget Sinai som Jahve slöt sitt förbund med Israel och Moses mottog stentavlorna med Toran, Guds lag, den mosaiska lagen. Jerusalem figurerar inte i berättelsen om israeliternas uttåg ur Egypten, vilken blev absolut central för den judiska tron. I Jerusalem tillbad man

” Den store judiske tempelbyggaren Herodes var en man med glupande sexaptit – förutom tio hustrur hade han 500 konkubiner plus att han på samma sätt åtnjöt det kungliga hushållets pager och eunucker.

gåvats med en själ i dess invånares ögon. Liksom för besynnerligt många icke-invånare av skilda trosriktningar i alla väderstreck.

Men läser man Montefiores biografi noggrant så framgår det tydligt att Jerusalem egentligen inte utgör utgångspunkt för någon av de stora monoteistiska reli-

alla möjliga gudar ända fram till dess att staden och kung Salomos tempel förstördes av Babylonien Nebukadnessar år 586 f Kr. Heligheten kring judarnas klagomur, kvarlämningen av Västra muren från kung Herodes rivna tempel, är likaså en efterhandskonstruktion – sultanen Suleiman den präktige lät på 1500-talet i nåder ut-

>>

forma en särskild böneplats som judarna därefter tillbett som Klagomuren.

Med islam är saken ännu klarare. Muhammed verkade i Sydarabien, där han år 630 e Kr gjorde om den gamla kultplatsen Kaba i Mecka till muslimernas viktigaste vallfartsort och böneriktning. Och det var i exilen i Medina årtiondet dessförinnan som han byggde den första muslimska gemenskapen, umman. Att Muhammed över huvudtaget skulle ha besökt Jerusalem – den mytiska nattliga färden dit och himmelsbestigningen – brukar av muslimer härledas till en oprecis formulering i Koranen: "till det allra avlägsnaste (al-aqsa) templet". Men själva storyn om Muhammed på Jerusalems tempelberg skrevs i själva verket först hundrafemtio år senare, varpå den dåvarande kalifen lät bygga en moské just där, med just namnet – Al Aqsa. När Klippdomen, den andra stora muslimska helgedomen på tempelbergsplatån, byggdes ett knappt sekel tidigare var myten om Muhammeds nattliga himlafärd inte ens förknippad med Jerusalem.

Så att Jerusalem skulle vara platsen där allt heligt började håller helt enkelt inte streck. Hur helig betraktas då staden idag? På sitt sätt mer än kanske någonsin. Sedan Israel annekterade östra, arabiska, Jerusalem efter sexdagarskriget 1967 har varenda judisk ledare förklarat att staden är såväl judisk som odelbar och omistlig. När den palestinske ledaren Yassir Arafat sommaren 2000 tycktes kunna nå en rimligt rättvis fred med Israel lät han chansen glida ur händerna med argumentet att muslimer aldrig kan ge upp sina anspråk på den heliga staden.

Hur länge kan evighetskonflikten om Jerusalem pågå? Ett profetiskt svar ges av en annan Jorsalafarare, den kontroversiella litteraturkritikern och professorn Fredrik Böök. När han våren 1925 reste till Heliga landet tillsammans med överrabbinen Marcus Ehrenpreis satte han sig grundligt in i motsättningsarna mellan sedan länge bofasta araberna och de allt fler judiska nykomlingarna som ville förverkliga sionismens mål att skapa en judisk stat där. Vid sin hemkomst skrev Böök den hett omdebatterade boken *Resa till Jerusalem*, där han efter mycket vända besvarar frågan om konflikten mellan araberna och judarna: "Det finns icke något slut på den, och kommer aldrig att finnas ... det är väl icke så säkert att striden blir oblodig."

De orden skrev Böök före Förintelsen, Israels tillkomst 1948 och de sju israelisk-arabiska krig som ägt rum sedan dess.

Per Jönsson

Ängslig guide till Dantes värld

LITTERATURHISTORIA

Nej, A N Wilson kan likväl inte tävla med E N Tigerstedt. Om man har min läggning försöker man ihärdigt finna skäl för åsikten att något nytt är bättre än något motsvarande gammalt. Framför allt för att man inte ska vara så trist och förutsägbar inför andra. Men också för att man ska kunna överraska sig själv. Dock: kravet på ett minimum av sannfärdighet gör det oundvikligt att fastslå att Tigerstedts *Dante. Tiden. Mannen. Verket* (1967) förblir en oöverträffad introduktion även sedan Wilson utmanat med *Dante in Love* (2011).

Introduktion till vad? Till en av den västerländska civilisationens portalgestalter och ett diktverk, en kanonisk skrift av denne, Dante Alighieri (1265–1321) och *Den gudomliga komedin*. Till skillnad från Tigerstedt riktar sig Wilson till en läsare som förväntas veta knappast något om vare sig historia eller litteratur. För att göra sin studie tillgänglig förser Wilson framställningen med en rad – ibland ganska malplacerade – samtidsreferenser, exempelvis till efemära populärkultur. Hans ton blir inte sällan en smula ängsligt inställsam. Den skiljer sig därigenom drastiskt och ofördelaktigt från Tigerstedts lugnt auktoritativa röst, där aldrig minsta uns av misstro mot det egna ärendets angelägenhet tränger fram.

Wilson skulle ha kunnat ge sin bok samma titel som Tigerstedt använde. Dante placeras först i sin tid, en tid som Wilson gör sitt yttersta för att framställa som främmande, exotisk men ändå gåtfullt parallell till vår egen. Faktauppgifter som ska få läsarens världsbild att skaka till litet lagom kastas fram: I Dantes tid hade hans hemstad, Florens, 90 000 invånare, London som jämförelse 50 000, Konstantinopel 80 000 och Rom 25 000. Beskrivningar som suggererar igenkänning av senare förhållanden blir talrika. I Dantes tid är förändringstrycket enormt. Ny teknologi, som glasögon och knappar, förändrar levnadsbetingelser. Nya institutioner, som bankväsendet, kastar om förutsättningar för produktion och handel och förändrar betingelserna för mellanmänskliga relationer. En valuta som är gångbar snart sagt överallt lanseras, floriner.

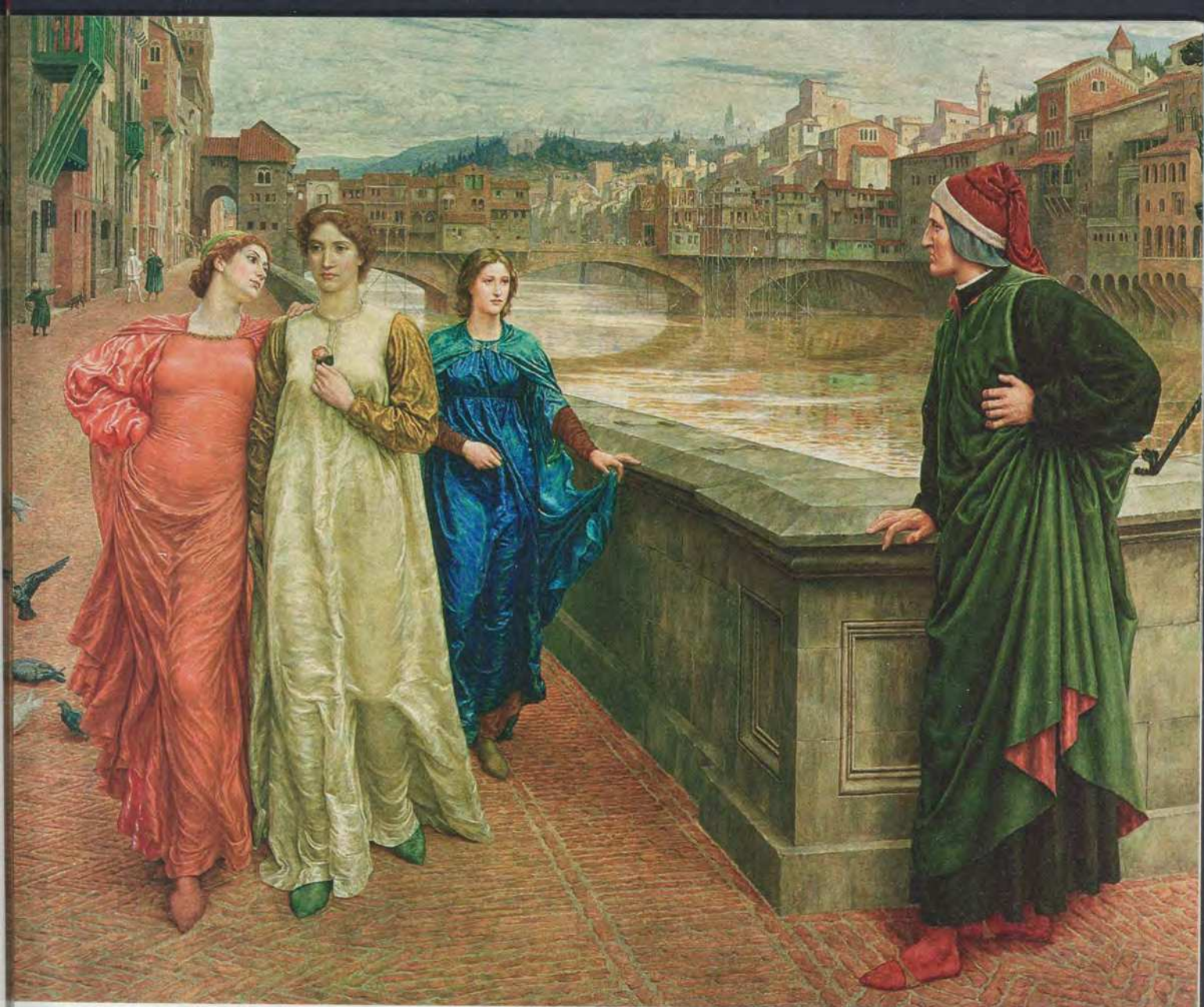
Rörligheten för människor och varor ökar.

Florens och världen kännetecknas av hänsynslös maktkamp. I Florens står familjer, gäng, klaner mot varandra. Runt en eller annan *grandi* samlas en skara *mafiosi*. Krigsherrarna förskansar sig, bygger befästningar inne i staden för att kunna bekämpa varandra. Bilden av Florens blir som en bild av Ilmar Reepalus Malmö 3.0, om jag ska tillåta mig att göra en sådan där Wilsonsk samtidsreferens, bara med den skillnaden att inte endast det kriminella utan också det intellektuella livet sjuder av aktivitet. På den vidare scenen utmanas européerna av företrädare för islam, som har bemäktigat sig kristendomens heliga platser i Mellanöstern och biter sig fast i Granada på Iberiska halvön. Kristendomen i sig är splittrad och försvagad. Rom står mot Konstantinopel, katolska kyrkan mot upproriska katarer.

Wilson låter sedan mannen stiga fram. Han redogör för Dantes olycka och funderar över hans hemligheter. Det verk som han snart ska försöka karakterisera och göra spännande och lockande förankras i det biografiska och av upphovsmannen erfarna. Dantes olycka kom sig av att han upprepade gånger tog ställning för förlorande, sinsemellan olika parter i de maktstrider som inverkade på varje människas liv i Florens och Italien. Mångårig, ja, livslång exil från hemstaden blev omsider följden. Graven finns i Ravenna, inte i Florens. Dantes hemligheter skulle enligt Wilson ha att göra med hans far och hans kvinnor. I *Den gudomliga komedin*, där Dante befolkar ett hinsides rike med gestalter

DANTE IN LOVE
A N WILSON
Atlantic 2011

Dante och Beatrice, målning av Henry Holland, 1883.

FOTO: BRIDGEMAN/IBL BILDBYRÅ

från mytologi, historia och den egna samtiden och låter dem undgå bestraffningar och belöningar, riktas en särdeles kraftig bannstråle mot idkare av *usura*, ocker. En sådan idkare skulle Dantes far ha varit, om än utan större framgång. Och visst är det något skumt med att Dantes hustru, Gemma Donati, bördig från en av de mäktiga klanerna, över huvud taget inte nämns i *Den gudomliga komedin*? Och hurdana var innerst inne Dantes känslor för grannflickan Beatrice Portinari, snart gift med Simone de' Bardi och död 1290, blott 24 år gammal, den Beatrice som utgör *Den gudomliga komedin*s viktigaste mänskliga ljusgestalt? Författaren till *Dante in Love* kan hur som helst inte släppa sådana frågor, även om grunden över dem i brist på empiri måste ske i ett ganska lufttomt rum.

Också beträffande mannen tar Wilson gärna fasta på sådant som kan få nutida läsare att kippa efter andan, det spektakulära: som till exempel att Dante påstår sig ha sett människor brännas levan-

de. En exkurs över det grymma öde som vederfors åtskilliga kvinnor och judar under Dantes tid blir lika obligatorisk som en faktaruta i en sensationslysten tabloid. Och självklart uppehåller sig Wilson vid Dantes deltagande i slaget vid Campaldino den 11 juni 1289. Sådant stoff ger en story.

Resonemangen om verket tar Wilson fasta på de oklarheter och motsägelsefullheter som öppnar för tolkningar och intellektuella sammandrabbningar om rätt och fel eller bättre och sämre. För egen del vill Wilson tro att Dante bortom sina många skilda och oförenliga ståndspunktstaganden slutligen nådde fram till en sammanhållen, logiskt konsistent livsåskådning, vad som kunde kallas kärleksläran i *Den gudomliga komedin*. Med den i diktverket frånvarande hustrun Gemma och den i diktverket närvarande forna grannflickan Beatrice som poler ska Dante ha sökt överbygga en motsättning inte bara mellan filosofi och religion utan framför allt mellan erotisk och platonisk kärlek.

Med mycken spetsfundighet och inte utan suggestionskraft driver Wilson sin tes.

Till det attraktiva i tesdrivandet hör den umgängeskrets i vilken Wilson konverserar. Han lyssnar hellre till poeter som Alfred Tennyson, Dante Gabriel Rossetti eller Ezra Pound än till metod- och teorifierade litteraturforskare när han vill få synpunkter på varför ord har fallit som de har fallit. Och han samspråkar gärna med författare som Dante läste eller författare som skrev om Florens eller Dante i Dantes egen tid, begrundar med andra ord verk som Boethius *Filosofins tröst*, Compagnis *Florentinsk krönika över händelser som inträffat under hans egen tid* respektive Boccaccios *En liten skrift till Dantes lov*. I sådana kretsar blir det oundgängligt att Wilson snubblar över formuleringar som sätter krokben för hans pedagogiska nit men som skulle ha fröjdats Tigerstedt, som Yeats utrop vid beskedet att Swinburne var död: "Now I am King of the Cats."

Peter Luthersson

Debatter utan debatt

FOTO: BENGT AF GEIJERSTAM/SCANPIX

STATSVETENSKAP

Det finns flera rimliga tolkningar av Anne-Marie Pålssons bok *Knappttryckarkompaniet*. Boken kan läsas som en vidräkning med ett hierarkiskt och fyrkantigt parlament. Det är också fullt möjligt att läsa boken som en illustration av hur det kan gå när en människa helt utan partipolitisk erfarenhet hastigt och lustigt kommer in i partipolitikens grottekvarn. Att läsa boken som en betraktelse över konfliktytorna mellan gamla och nya moderater är heller inte fel. Dessutom är den ett intressant och väl underbyggt debattinlägg om spänningen mellan personvalda ledamöter och folkvalda partier. *Knappttryckarkompaniet* förtjänar även att uppmärksammas som ett kapitel i den eviga kraftmätningen mellan meritokrati och demokrati; ska landets styrelse utses bland de mest meriterade och utbildade eller spegla folkets djup och bredd?

Anne-Marie Pålsson var riksdagsledamot för Moderaterna under två mandatperioder. Hon avgick efter valet 2010. Med förväntan och stolthet steg hon in i Riksdagshuset 2002. Steg för steg ersattes dessa inledande känslor av "frustration, irritation och ren ilska". Pålsson fann sig aldrig tillrätta på Helgeandsholmen. "Kra- vet på underkastelse passade mig illa", skriver hon.

Jag tillbringade själv sju år av mitt liv som riksdagsledamot och representerade Gävleborgs socialdemokrater under perioden 1991-1998. Likt Anne-Marie Pålsson fick jag uppleva en mandatperiod i opposition och en period som regeringsunderlag.

Pålsson och jag förenas även av att vi båda hamnade i riksdagen av något av en slump. Jag hade börjat göra mig ett namn på det vid den tiden mycket omtalade Hasselakollektivet i Hälsingland. Jag hade överhuvudtaget inga partipolitiska karriärplaner. På S-kongressen 1990 slog jag

emellertid igenom i medierna som ett frispråkigt ombud på förnyarsidan. Kort därefter fick jag frågan om att ställa upp på valsekeln till riksdagsvalet 1991.

När Anne-Marie Pålsson blev "headhunted" till Moderaterna i Skåne var hon inte ens medlem i partiet. Hon hade gjort sig ett namn som självständig forskare och debattör inom politikhärla delar av den akademiska världen. Hennes medverkan i det då mycket populära radioprogrammet *Ekonomiska klubben* gjorde henne även känd för en bredare allmänhet. Sist men inte minst var hon mamma till det under lång tid mycket omdiskuterade förslaget om skatteavdrag för köp av hushållstjänster. Hon lanserade förslaget på Socialdemokraternas ekonomiska seminarium i Almedalen 1993. I boken skriver Pålsson att hon som forskare "var helt oförstående" inför den kritikstorm som förslaget väckte på vänstersidan. Det säger något viktigt om Pålssons partipolitiska grundvalar; hon visste helt enkelt inte vad hon gav sig in i när hon tackade ja till de headhuntande Moderaterna. De ville ha en känd person som skulle kunna öka intresset för deras valsekel, medan Anne-Marie Pålsson såg framför sig hur hon i kraft av sina kunskaper och erfarenheter skulle kunna påverka och förändra svensk politik. Själv visste jag nog inte heller så mycket vad som väntade när jag glatt accepterade att bli riksdagsledamot. När vi senare konfronterades med riksdagsverkligheten reagerade emellertid jag och Pålsson på helt olika sätt.

I boken ger Anne-Marie Pålsson ut-

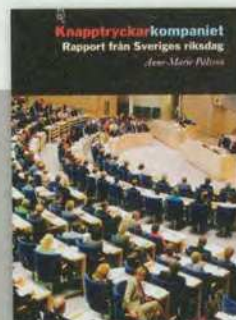
tryck för stor irritation över riksdagens arbetsformer. Debatterna i kammaren är inte några debatter i ordets egentliga mening. Ingen förväntas ta några intryck av vad som sägs. Det är redan bestämt hur alla partiets ledamöter ska rösta eftersom de flesta frågor redan bestämts genom förhandlingar i regeringskansliet/oppositionskansliet.

När frågan behandlas i riksdagsutskottet är det utskottsledarnas uppdrag att se till att det blir som partiledningarna bestämt. Endast i undantagsfall kan förhandlingarna i utskotten ge anledning att justera skrivningar och positioner för att på så sätt säkra majoriteter. Utrymmet för den enskilde ledamoten att utan plats i det aktuella utskottet påverka utfallet i en enskild och viktig fråga är därför mindre än minimalt.

För att öka sina chanser att påverka politiken krävs att ledamoten försöker komma högre upp i näringskedjan. Ta plats i gruppstyrelsen. Bli ordförande i ett utskott. Bli talesperson för något politiskt område. Bli ledare för riksdagsgruppen.

Boken ger intrycket av att Anne-Marie Pålsson tidigt kom på kant med den moderata partiledningen i allmänhet och med partiledaren i synnerhet. Hennes förtjusning är, försiktigt uttryckt, mycket begränsad över att M framgångsrikt stöptes om till nya M. Sådant är sällan karriärfrämjande. Genomgående sjuder boken av Pålssons frustration över att hennes kunskap och ut-

KNAPPTTRYCKARKOMPANIET
RAPPORT FRÅN
SVERIGES RIKSDAG
ANNE-MARIE PÅLSSON
Atlantis 2011

bildning inte betraktas som värdefulla. Andra ledamöter som ägnade sig åt "svek och smicker" steg i graderna medan hon och andra "rebellerna" i riksdagsgruppen främst uppmärksammades genom utskällningar och irriterade uppmaningar om att de borde "skämmas" för sina utbrott av obstinat frispråkighet.

Min egen tid i riksdagen präglades av ungefär samma upplevelser som dem Pålsson redogör för i boken. Jag kom direkt från ett hektiskt, ansvarsfullt och självständigt arbete. Rutinerna i riksdagen tycktes mig ineffektiva, omoderna och onödigt hierarkiska. En seg voteringskväll den första hösten som riksdagsledamot vankade jag rastlöst av och an utanför plenisalen. Då var det som om Riksdagshuset talade till mig. Riksdagen påminde mig om att den funnits i femhundra år och att den femhundra år efter min död antagligen fortfarande skulle finnas. "Jag är som jag är", sa riksdagen och uppmanade mig att lägga min kraft på annat än att försöka ändra det som var som det var.

Jag följde rådet och skakade av mig irritationen. Jag valde fortsättningsvis mina strider och engagerade mig framförallt i långsiktigt opinionsbildande. Dagspolitiken är som den är. Jag gick emot min riksdagsgrupp när det gällde friskolor och i några andra frågor. I övrigt gled jag med strömmen och var lojal med det parti som gett mig riksdagsplatsen.

Jag avstod från att konkurrera om att få ansvaret för stora ärenden i mitt utskott. Men det är också värt att komma ihåg att alla riksdagsledamöter i formell mening är personvalda och därmed närmast oavsättbara för den period de har valts. Detta innebär en stor frihet, som jag använde till att tänka, debattera och skriva i aktuella samhällsfrågor som inte direkt låg på riksdagens bord.

Anne-Marie Pålsson har ett annat perspektiv på sitt riksdagsuppdrag. Hon ville göra skillnad här och nu i den politiska verkstaden. I grunden känner jag stor sympati för hennes förhållningssätt. Partierna behöver anstränga sig rejält för att attrahera självständigt tänkande och särpräglade kompetenta människor även i framtiden. Tidsandan ger mycket dåliga odds för alla kollektiv som förminskar individerna. Samtidigt går det inte att komma ifrån att den som stiger in i en riksdagsgrupp samtidigt underkastar sig politikens formulär 1 A: att skapa majoriteter för det som ska göras. Sannolikt är det individens roll i processen fram till kollektivt beslut som behöver moderniseras.

Widar Andersson

Rasande angrepp på censuren

YTTRANDEFRIHET

Nick Cohen är en rasande tjur, men av en typ som jag gillar. Han har ofta samma hjältar som jag: Aayan Hirsi Ali, vars intolerans mot intoleransen otroligt nog ofta har begränsat hennes beundrarskara till högern; den nyligen avlidne Maqbool Husain, en indisk konstnär vars målningar stoppats av pöbeln; Salman Rushdie, av många fortfarande kritiserad för att han upprörde bigotta personer genom litteratur; och Flemming Rose, kulturredaktör för Jyllands-Posten, den danska tidning som publicerade kontroversiella teckningar av profeten Muhammed 2005. Cohen är beredd att diskutera yttrandefriheten på allvar, utan att förfalla till trångsyntheten hos lobbygrupper.

Han rasar åt alla håll, ofta samtidigt, men den största kraften i *You Can't Read This Book* riktas, liksom i hans krönikor i bland annat *The Observer*, mot religiöst hat. Islamism är en av de två stora måltavlorna; västerländska liberalers feghet den andra.

Bokens övergripande tema är censur av ett eller annat slag – från mordhot som den ena ytterligheten till utnyttjandet av de strikta engelska förtalslagarna som den andra. I sina angrepp på liberaler återkommer han till ett tema från sin förra bok,

Rushdie klandrades av sådana framstående personer som John le Carré – som skrev att 'det finns ingen lag här i livet eller naturen som säger att man ostraffat kan förolämpa stora religioner'.

What's Left? How Liberals Lost Their Way (2007), om hur han ser sina forna kamrater som oförmögna att skilja mellan verkligt och inbillat ont.

Mordhoten mot Hirsi Ali, Rushdie och de danska tecknarna är välbekanta inslag i samtidshistorien. Och även om ingen av de två förstnämnda har skadats, så visade mordet på Hirsi Alis tidigare medarbetare Theo van Gogh och en översättare av Rushdies *Satansverserna*, liksom mordför-

**YOU CAN'T READ THIS BOOK
CENSORSHIP IN AN AGE OF
FREEDOM
NICK COHEN
Fourth Estate 2012**

**NICK COHEN
YOU CAN'T
READ THIS
BOOK**

söket på en av de danska tecknarna, att hoten var reella och sannolikt skulle ha förverkligats om de hotade inte hade stått under beskydd.

Något som oftare glömts bort, men inte av Cohen, var det reaktionära svaret bland många i västvärlden. Rushdie klandrades av sådana framstående personer som John le Carré – som skrev att "det finns ingen lag här i livet eller naturen som säger att man ostraffat kan förolämpa stora religioner".

Historikern Hugh Trevor-Roper gick längre än så: "Jag skulle inte fälla några tårar", sade han, "om några brittiska musli-

mer som ogillar hans uppförande skulle hejda honom i en mörk gränd och försöka förbättra det". Bill Clinton fördömde de danska teckningarna; och Hirsi Alis belackare är fortfarande legio. Jack Straw berömde, under sin tid som inrikesminister, den brittiska pressen för att de inte hade publicerat teckningarna. Det sistnämnda var i själva verket en skamlig episod, särskilt för de tidningar som mest högljutt basunerar ut sitt frihetsengagemang. Ännu i skrivande »

stund försöker indiska tjänstemän övertala Rushdie att inte medverka vid litteraturfestivalen i Jaipur på grund av extremistiska hot.

Cohens förakt för ryggradslösa liberaler är om något större än hans avsky för våldsamma islamister. Han menar att de förra saknar tilltro till den intellektuella friheten och "inte inser att de flesta människor i moderna demokratier inte hyser hemliga fascistiska fantasier och att det bästa sättet att reagera på dem som gör det, är att bemöta deras dåliga argument med bättre argument".

Detta är bra, handfast material – och det spelar verkligen roll. Däremot håller jag inte med honom när han ger sig på de brittiska förtalslagarna. Det är sant att de genom sin stränghet lockar personer som inte har mycket till rykte att skydda.

Och det är sant att bara de rika utan vidare har råd med kostnaderna för en stämning. Detta behöver reformeras. Men förtalslagstiftningen är till för att skydda mot rykten, och med tanke på de lögnar och anklagelser som sprids så tanklöst – vilket bekräftas av vittnesmålen kring de brittiska tabloidernas telefonavlyssning – behövs det en sådan lag, och dess stränghet kunde lika gärna hyllas som beklagas. Den behöver inte dämpa undersökningsivern – bara stimulera den att se till att allt blir rätt.

Cohen ger också prov på ett visst slarv. Han tillskriver alla västerländska radikaler "trångsynta resone-mang" och "narcissism", men det finns många inom vänstern som menar att friheten provas som bäst när den utmanas av rädslan. Han gormar på om finansbranschen, och istället för att seriöst reflektera över hur dess verksamhet skulle kunna regleras förkunnar han att "förståndiga länder bör behandla banker som fientliga främmande makter".

Han hudflänger författarna Ian Buruma och Timothy Garton Ash för deras kritik av Hirsi Ali – utan att nämna att Garton Ash offentligt har beklagat sin beskrivning av henne som "upplysningsfundamentalist" och hedrat hennes mod. Rasande tjuvar är inte så noggranna. Inte heller skiljer de tillräckligt tydligt mellan maningar till religiöst mord och lagar avsedda att förhindra falsk ryktesspridning. Men bland dagens kommentatorer i Storbritannien är Cohen utan tvivel en av dem som är mest engagerad i de friheter som den demokratin har skänkt oss. **John Lloyd**

Recensionen är även

publicerad i *Financial Times*.

Översättning: Jim Jakobsson

Strategen Kennan skrev historia

HISTORIA

George Kennan (1904–2005) blev aldrig utrikesminister eller nationell säkerhetsrådgivare. Ändå hade han ett avgörande inflytande över den amerikanska utrikespolitiken under kalla kriget. Det berodde på två texter som han skrev på 1940-talet.

I februari 1946 dikterade han den text som skulle bli känd som "det långa telegrammet". Den skickades från USA:s ambassad i Moskva, där Kennan arbetade. Som John Lewis Gaddis konstaterar i sin fina biografi *George F Kennan. An American Life* skulle ingenting därefter bli detsamma, vare sig i Kennans eget liv eller i USA:s politik gentemot Sovjet.

Bakgrunden var att USA hade samarbetat med Sovjet under andra världskriget. President Franklin D Roosevelt hoppades att samarbetet skulle fortsätta även efter kriget. Kennan varnade för denna naivitet. Han konstaterade att den sovjetiska regimen var övertygad om att den måste befinna sig i konflikt med den kapitalistiska världen. Denna konspirativa världsbild berodde inte på västvärldens agerande. För att legitimera förtrycket i Sovjet var det nödvändigt att utmåla omvärlden som fientlig.

Kennan hade framfört sådana varningar tidigare, och då inte tagits på allvar. Men 1946 var tiden mogen för hans insikter. USA:s nye president Harry S Truman insåg att kursen måste läggas om. Och kort tid efter att Kennan dikterat sitt telegram höll Winston Churchill det berömda tal där han sade att en järnridå hade sänkts över Europa.

George Kennans inflytande ökade ytterligare när han 1947 publicerade artikeln "The Sources of Soviet Conduct" i tidskriften *Foreign Affairs*. Artikeln var visserligen anonym – Kennan kallade sig Mr X – men det blev snart känt vem som var författaren. Artikeln innehöll ett nyckelord: *containment* ("tillbakahållande"). Kennan skrev: "Huvudelementet i USA:s politik gentemot Sovjetunionen måste vara ett långsiktigt, tålmodigt, men fast och vaksamt tillbakahållande av ryska expansionstendenser." Därmed hade han angett den inriktning som den amerikanska utrikespolitiken skulle ha under hela kalla kri-

get, en politik som varken innebar undfallenhet eller väpnad konflikt med den andra supermakten. Artikeln i *Foreign Affairs* fungerade som "en bibel för containmentpolitiken under mer än en generation", skrev Henry Kissinger senare.

Artikeln byggde på många års studier och erfarenheter. Kennan identifierade sig tidigt med en äldre släkting som också hette George Kennan, och som hade skrivit uppmärksammade verk om Tsar-Ryssland. Det faktum att de inte bara hade samma namn utan också samma födelsedag – den 16 februari – fick för den yngre av dem en symbolisk betydelse. Han lärde sig därför att tala ryska flytande.

När de diplomatiska förbindelserna mellan USA och Sovjet normaliserades 1933 började Kennan arbeta på den nyöppnade amerikanska ambassaden i Moskva. Han stannade till 1937. När Tyskland anföll Tjeckoslovakien verkade han i Prag. När USA gick med i andra världskriget arbetade han på landets ambassad i Tyskland, och blev då internerad. År 1944 återvände han till Moskva.

Det fanns flera skäl till att Kennans texter blev så inflytelserika. Kennan var en fin stilist, vilket förmodligen hängde samman med hans breda beläsenhet. Han älskade Anton Tjechov, och planerade att skriva en bok om honom. Ett verk som fick avgörande betydelse för honom var Edward Gibbons klassiker *Romerska rikets nedgång och fall*. Gibbons beskrivning av ett imperiums svårigheter att behärska sina provinser gjorde ett starkt intryck. Kennan konstaterade: "Möjligheten kvarstår (och enligt författarens mening är den stark) att Sovjetmakten (...) inom sig bär fröet till sin egen undergång, och att detta är på god väg att mogna." Denna förutsägelse skulle så småningom visa sig utomordentligt klarsynt.

Kennans berömmelse ökade ytterligare när den framträdande politiske skribenten Walter Lippmann gick till hårt angrepp mot honom. Lippmann menade att den föreslagna strategin var kostsam och oflexibel, eftersom den tvingade USA att hela tiden reagera på sovjetiska initiativ. Han publicerade sin kritik i en bok med namnet *The Cold War*, en titel som bidrog till att ge den nya epoken sitt namn.

George Kennan var en av arkitekterna bakom USA:s säkerhetspolitik under kalla kriget.

FOTO: BETTMANN/CORBIS/SCANPIX

Kennan skulle närma sig Lippmanns ståndpunkt, och bli alltmer olycklig över det inflytande hans texter kom att få. Det skedde, menade han, en ödesdiger "militarisering" av den amerikanska utrikespolitiken. År 1945 hade Kennan fått frågan om hur det kändes att förespråka en hårdare linje mot Sovjet än andra. Han svarade då att det skulle komma en dag då han uppfattades som alltför Sovjetvänlig. Han skulle få rätt.

År 1952 utsågs Kennan till ny ambassadör i Sovjet. Efter sin återkomst till Moskva talade han emellertid vid ett tillfälle klarspråk om Stalins regim. Hans uttalande blev känt av den sovjetiska ledningen, som förklarade Kennan icke önskvärd i landet. Det är en unik händelse i de amerikansk-sovjetiska relationerna.

Efter att Dwight D Eisenhower 1953 blivit amerikansk president hamnade Kennan i kylan, mycket på grund av fiendskapen med utrikesminister John Foster Dulles. Dulles tyckte illa om *containment*-doktrinen, och talade hellre om befrielse av kommunistländerna. Kennan inledde nu en ny, och framgångsrik, bana som historiker och författare till självbiografiska verk. Mot slutet av 60-talet blev Kennan en skarp kritiker av den amerikanska Vietnampolitiken. I denna kritik var han långt ifrån ensam. Men Kennan var överhuvud-

taget skeptisk mot alla amerikanska försök att förbättra världen, och exportera sina ideal. Han hade ingen stark tilltro till USA, demokratin eller det moderna samhället.

Mot denna bakgrund är det inte märkligt att han kom bra överens med Henry Kissinger, som var nationell säkerhetsrådgivare 1969–75 och utrikesminister 1973–77. "Henry förstår mitt synsätt bättre än någon tidigare gjort på utrikesdepartementet", sade Kennan. Båda var såväl skarpsinniga som lärda, och skrev betydelsefulla böcker om historia. Båda fascinerades av den tyske järnkanslern Bismarck och förespråkade överhuvudtaget ett realpolitiskt synsätt. Hos dem fanns en cynism, som bidrog till att de missbedömde utvecklingen i Sovjet och Östeuropa. De förstod inte dynamiken i kraven på frihet och mänskliga rättigheter. Kennan stödde Kissingers avspänningspolitik gentemot Sovjet, och kunde göra förfärande uttalanden om dissidenterna Solzjenitsyn och Sacharov.

Ronald Reagans hårda retorik mot Sovjet fick inget stöd av Kennan. Samme Kennan som på 1940-talet hade förutspått Sovjetunionens fall och som på 1950-talet utvisats ur landet kunde i början på 1980-talet förklara att vi måste acceptera Sovjet som det är.

Han blir därmed en i raden av framstående intellektuella som har gjort avgörande politiska missbedömningar.

I början av 1980-talet kom Kennan också i kontakt med historikern John Lewis Gaddis. De kom överens om att Gaddis skulle skriva hans biografi. Underförstått var att denna bok skulle publiceras efter Kennans död. Vad ingen visste var att Kennan skulle leva ända fram till 2005, och därmed uppleva sin 101-årsdag.

Bakgrunden till detta samarbete var att Gaddis skrivit *Strategies of Containment*, som beskriver hur olika amerikanska administrationer förhållit sig till doktrinen om tillbakahållande. Boken är skriven i Kennans realpolitiska anda. Reagans framgångsrika politik och Sovjetunionens fall fick emellertid Gaddis att ompröva sitt synsätt.

I sin bok *The Cold War* (2005) hyllar han män som Reagan, Lech Walesa och påven Johannes Paulus II, idealister som insåg att världen kunde förändras och kommunismen besegras. Trots detta har Gaddis behållit sin stora beundran för Kennan. *The Cold War* tillägnades Kennan, som just hade avlidit och som Gaddis beskrev som en av de stora gestalterna i kalla krigets historia.

I den nya boken försöker Gaddis visa på de likheter som trots allt finns mellan Reagan och Kennan. Förvisso var de olika som personligheter – Reagan var folklig och optimistisk, Kennan intellektuell och pessimistisk. Men låg inte Reagans tro på att Sovjetunionen kunde övervinnas i linje med Kennans Mr X-artikel?

Gaddis är inte den förste som skriver om Kennan. Men denna bok kommer att räknas som den definitiva biografien.

David Andersson

GEORGE F KENNAN
AN AMERICAN LIFE
JOHN LEWIS GADDIS
The Penguin Press 2011

Kommunismen kom på ett förfärande sätt att prägla 1900-talet, men attraherade också mängder av författare, journalister och akademiker i västvärlden. Idag finns inte många spår av ideologin. Svante Nordin har läst några böcker i ämnet.

Kommunismen – en dröm för intellektuella

HISTORIA

Kommunismen tycks ha försvunnit ur dagens värld, praktiskt taget utan spår. I motsats till gamla tiders kejsardömen och kolonialvälden skapade den inga städer, knappt någon arkitektur. Den som söker efter rester av den berömda muren i Berlin, som symboliserade kommunismens herravälde, hittar föga. I motsats till de mer färgrika nazisterna har kommunismens hantlangare och bödlar inte ens satt den skräckromantiska fantasin i rörelse. Dess massgravar vilar obeaktade. Rätttegångarna har uteblivit, med några undantag. För de unga som vuxit upp efter murens och Sovjetunionens fall är kommunismen och kalla kriget relativt okända ting.

Tiden har kommit att upprätta slutlikvid i fråga om 1900-talets kommunism. Det konstaterar de båda framstående experterna Silvio Pons och Robert Service i inledningen till sin *A Dictionary of 20th-Century Communism*. Portarna till kommunismens arkiv i Östeuropa och det forna Sovjetunionen öppnades efter 1990 när systemet föll samman. Sedan dess har resultaten av denna "arkivrevolution" i ganska stor utsträckning hunnit publiceras och på annat sätt göras tillgängliga. Uppslagsboken förmedlar dem i mer än fyra hundra artiklar, skrivna av forskare från olika länder (från Sverige Lennart Samuelson som skriver om Tuchatjevskij). Redan tidigare hade flera försök gjorts till översiktliga sammanfattningar, bland dem Services *Comrades. A World History of Communism* (2007) och Archie Browns *The Rise and Fall of Communism* (2009).

Betydligt tidigare, redan 1995, gav François Furet ut sin *Le passé d'une illusion*, som nu kommit på svenska i översättning av Per Magnus Kjellström under titeln *Slutet på en illusion*. Furet, som blev den ledande utforskaren av franska revolutionen i sin samtid, avslutade sin bana

som en av Frankrikes mest uppmärksammade historiker med denna bok om en annan revolution, ryska oktoberrevolutionen, och dess följder för vår tids historia. Här ligger tyngdpunkten inte på "arkivrevolutionen", som bara hunnit påbörjas, utan på tolkningen. Kommunismens fall ledde till att arkiven öppnades. Det ledde också till ett nytt perspektiv. Kommunismen framstod nu väsentligen som något som tillhörde det förflutna, något som hade avslutats och något som misslyckats. Otaliga ägg hade krossats för att göra omeletten. Men det blev aldrig någon omelett, bara en vidbränd sörja i botten av stekpannan. Furet utgick från den situationen och sökte efter slutsatserna. Han hade själv en gång tillhört det franska kommunistpartiet och delat illusionen. Nu sökte han dess orsaker i en bok som redan har blivit klassisk.

Vilka var orsakerna till kommunismens uppgång? Vilka var orsakerna till dess fall? Det måste bli två huvudfrågor vid varje analys av kommunismen som fenomen. Därvid måste man utgå från en undersökning av de två stora kommunistiska revo-

lutionerna, den ryska 1917 och den kinesiska 1949. I synnerhet Furets bok försummar ganska mycket kinesiska revolutionen. Till stor del är detta avsiktligt. Det är kommunismen som illusion, framför allt i Europa, snarare än kommunismen som realitet som står i fokus för honom. Men det ger ändå en viss begränsning åt hans undersökning.

Det fanns viktiga likheter mellan ryska och kinesiska revolutionen. En sådan var att båda befann sig på ofantligt avstånd från den teori de återopade, marxismen. Karl Marx och Friedrich Engels teori, som hade utformats vid 1800-talets mitt, hade handlat om en socialistisk revolution som skulle drivas fram väsentligen av den ekonomiska utvecklingen i de avancerade industriländerna, i England, Frankrike, Tyskland och USA. Detta hade ingen likhet med vad som senare försiggick i de industriellt utvecklade bondeländerna Ryssland och Kina. Där handlade det heller inte om resultatet av autonoma ekonomiska krafter utan om en beslutsam, välorganiserad revolutionär minoritet som

SLUTET PÅ EN ILLUSION
EN ESSÄ OM DEN
KOMMUNISTISKA TANKEN
I TJUGONDE SEKLET
FRANÇOIS FURET
ÖVERS. PER MAGNUS
KJELLSTRÖM
Atlantis 2011

A DICTIONARY OF 20TH-CENTURY COMMUNISM
SILVIO PONS & ROBERT
SERVICE (RED.)
Princeton University Press 2010

THE RISE AND FALL OF COMMUNISM
ARCHIE BROWN
Ecco Press 2009

En staty av Lenin monteras ner i Litauen.

FOTO: GEORGES DE KEERLE/CORBIS/SCANPIX

lyckades ta över makten i en kaotisk situation och vars välde inte avlöste "borgarklassens" utan kejsardödens.

Ryska revolutionen ägde rum under ett krig (första världskriget) och hade detta krig som förutsättning. Det var kriget och den tyska frammarschen i Ryssland som hade underminerat tsarismens strukturer. När en första revolution ("februarirevolutionen") bragt tsardömet på fall skapades ett politiskt, ekonomiskt och militärt kaos som gjorde det möjligt för Lenin och hans parti att genomföra en statskupp ("oktoberrevolutionen") och till sist konsolidera makten i form av en enpartidiktatur. Också kinesiska revolutionen hade ett krig som sin förutsättning. Den japanska invasionen av Kina satte stopp för den konsolidering som efter kejsardörets fall 1913 trots allt hade ägt rum under Goumindang och Chiang Kai-shek. Kommunisterna under Mao Zedongs ledning fick sin stora chans och utnyttjade den skickligt.

Där Marx och Engels undersökt kapitalismens ekonomi, analyserade Lenin revolutionens teknik. Revolutionären som social typ, den revolutionära organisationen som disciplinerat maktinstrument var ytterst ett arv från franska revolutionen. Inte minst i Ryssland hade den revolutionära konspirationen utvecklats till fin konst. Lenin och hans bolsjevik tog lärdom. När de kom till makten proklamerade de "proletariatets diktatur". Lenin definierade den som en makt stödd på väpnat våld och oberoende av lagar. I sin tjänst tog man den röda terror vars teori särskilt Lenins vapenbroder Leo Trotskij utvecklade.

Det var jakobinernas skräckvälde på nytt, men nu i en systematisk, organiserad form som innebar något nytt i världshistorien. Bolsjevikernas stora uppfinning, enpartidiktaturen, skulle komma att beundras och kopieras världen runt. I fortsättningen blev "kommunisterna" en sak och "socialdemokraterna" något helt annat. Frågan om demokrati kontra diktatur skilde dem åt. I Västeuropa var det socialdemokraterna som hade framgång, i österns länder kommunisterna.

Trotskij var inte den som bäst begrep oktoberrevolutionens läxor. Han trodde att bolsjevikernas revolution skulle kunna exporteras västerut, till Tyskland eller Frankrike. Bättre förstod hans segherrike motståndare Stalin att ta tillvara de taktiska möjligheterna. Stalin inriktade sig på att bygga "socialismen i ett land". Men han förstod att socialismen i Ryssland krävde en andra revolution. Industrialisering och jordbrukskollektivisering genomfördes med de brutalaste medel. Ett tiotal miljoner människor, främst från bondeklassen, dog under processen, framför allt genom att berövas livsmedel. Svälten användes som ett vapen för att krossa den annars för Sovjetmakten farliga bondeklassen, liksom adeln och borgarna hade krossats genom revolution och inbördeskrig. Den stora terrorn på 1930-talet avslutade bara processen, vilken resulterade i ett pulveriserat civilsamhälle och en absolut statsmakt.

Sovjetunionens avskärmning från omvärlden var en förutsättning för den stalinistiska "modellen". Dess effektivitet bestod i två ting, som båda hade samma syf-

te. Det handlade om en militär mobilisering. Sovjetunionen blev efter 1918 det första land i Europa som helt ställde om sin produktion för militära syften. Stalin proklamerade detta öppet när man stod på randen till processen 1931: "Att sakta tempo betyder att bli efter. Och de efterblivna blir slagna. Men vi vill inte bli slagna." Den tunga, militärt relevanta industrin prioriterades. Kanonerna, inte smöret, var det viktiga. Samtidigt var modellen effektiv genom att koncentrera all makt i händerna på ledaren. För honom handlade allt om makt, den politiska makten med säkerhetstjänsten NKVD som främsta redskap och den militära makten.

Men hur skulle Stalins makt kunna expandera utanför Sovjetunionens gränser? Stalin hade ingalunda uppgivit världsrevolutionen som målsättning, den var en självklarhet för honom liksom för Lenin och Trotskij. Men Stalin hade insett att denna revolution, i synnerhet i Europa, inte skulle komma spontant. Den måste hjälpas på traven. I mars 1918 hade bolsjevikregeringen tvingats sluta den förödmande freden i Brest-Litovsk med Tyskland. Stora områden av det tsaristiska Rysslands landområde hade varit tvungna att offras. Stalin betraktade freden som en geopolitisk katastrof. En del hade hämtats tillbaka i krigets slutskede. Annat återstod, exempelvis de baltiska staterna, Polen och Finland som fått sin självständighet. Stalin spanade efter öppningar.

Lenin hade redan under första världskriget proklamerat att marxisternas målsättning borde vara att starta det europeiska inbördeskriget. I sitt eget land skul-

>>

le han få tillfället att förverkliga sitt program, att avsluta det nationella kriget mot Tyskland och att sätta igång ett ryskt inbördeskrig, där bolsjevikerna segrade. Men det stora europeiska inbördeskriget som man till en början drömt om kom av sig. Revolutionen kunde aldrig spridas västerut, till Tyskland, Italien, eller ens Polen, Baltikum eller Finland.

Furet har ett skarpt öga för det komplicerade samspelet mellan kommunism å ena sidan och fascism/nazism å den andra. Fascismen både kopierade och bekämpade kommunismen. Utan Lenins enpartistat som förebild skulle Mussolini aldrig ha kunnat skapa sin regim. Samtidigt fann han legitimitet i uppgiften att bekämpa kommunismen. Argumentet att kommunismen kunde bekämpas bara med sina egna medel – våld och terror – var ett trumfkort för både Mussolini och Hitler. Hitler kunde motivera sin snabba upprustning i Tyskland med den föregående snabba upprustningen i Stalins Sovjet. Mussolinis Italien var å andra sidan ett av de första västeuropeiska länder som erkände Sovjetunionen. När Hitler kämpade för att komma till makten var Stalin benägen att hjälpa honom genom att ge de tyska kommunisterna order att inrikta sin kritik i första hand mot socialdemokraterna och Weimardemokratin. Nazisterna skulle komma att riva sönder fredsfördraget från Versailles och störta Europa i kaos, förklarade han för tyska kommunister. Detta skulle kommunismen dra nytta av.

Så blev det också. Genom sin pakt med Stalin inför det nya världskriget 1939 släppte Hitler fram Sovjetunionen utanför dess tidigare gränser. Estland, Lettland, Litauen och bitar av Polen, Finland och Rumänien annekterades. Stalin hade gjort sin första inbrytning. Därefter delade de båda diktatorerna upp Europa mellan sig. Den liberala demokratin föreföll sommaren 1940 vara utplånad från den europeiska kontinenten. Den räddades bara när Stalin och Hitler blev oense om rovet och ett nytt krig började. Det slutade till Stalins fördel med att järnridån sänkte sig så att stora delar av Öst- och Centraleuropa hamnade bakom den.

Samtidigt pågick en annan väldig kommunistisk revolution längre österut, i Kina. Kommunismen föreföll ha något att erbjuda också folken i Asien: ekonomisk modernisering och nationell styrka. Åt unga intellektuella erbjöd den en roll av avantgarde och blivande politisk elit i spetsen för en revolutionär omvandling av samhället. Under Mao Zedongs ledning skedde marxismens slutliga förvandling till sin motsats, till en ny religion för bönder i ett av jordens fattigaste och mest

underutvecklade länder, till ett uttryck inte för internationalism utan för den mest brinnande nationalism, inte för massornas väld utan för en mans väld över massorna. Teorin anpassades till verkligheten och förvandlades under processen till oigenkännlighet.

Varför föll all denna härlighet i spillror? Varför upphörde kommunismen att regera efter att ha vunnit en tredjedel av jordens yta och befolkning genom krig, inbördeskrig, revolutioner, massakrer, terror och svältkatastrofer som kostat tiotals och åter tiotals miljoner människor livet?

Stalin och Mao var alltid rädda för kontrarevolution. Efter att det verkliga inbördeskriget i Ryssland hade avslutats förde Stalin ett imaginärt inbördeskrig mot imaginära vitgardister och Gestapo-agenter, vilka återfanns inom själva Sovjetstatens och kommunistpartiets ledning, ja, som varit Lenins nära medarbetare och Stalins egna kolleger och kamrater. Dessa måste avrättas tillsammans med hundratusentals andra för att förhindra kontrarevolutionen. Mao var besatt av en liknande skräck för att kamrater i statsapparaten och partiets högsta ledning skulle "slå in på den kapitalistiska vägen".

Hade de fel? Egentligen inte alls. Totalitära system av den typ som Stalin och Mao byggt upp kunde hotas bara genom initiativ uppifrån. Så skedde också mycket riktigt efter Stalins respektive Maos död. Deras problem var detsamma som de romerska kejsarnas på sin tid. De kunde döda alla utom sin efterträdare.

Mao visste mycket väl vem som var Judas bland hans lärjungar. Det var Deng Xiaoping. Hur kom det sig att Deng, en hårdad kommunistisk veteran som varit med sedan långa marschens dagar till slut, som Mao fruktat och förutsagt, slog in på den kapitalistiska vägen? Jag föreställer mig att det är möjligt att rekonstruera åtminstone några bevekelsegrunder.

Kinas ekonomiska utveckling under kommunismen var katastrofal. "Stora språnget framåt", som Mao hade inlett i slutet av 1950-talet, hade resulterat i omfattande svält och kanske trettio miljoner människors död. Den konsolidering som sedan ägde rum under annat ledarskap hade avbrutits när Mao lanserat den stora kulturrevolutionen. Kulturrevolutionen som i sina olika faser varade fram till den store rorsmannens död 1976 hade kastat Kina ut i nytt kaos, ibland på randen till inbördeskrig. Det föll på Deng att försöka plocka upp bitarna.

Samtidigt hade de asiatiska "tigerekonomierna" i omvärlden gått från styrka till styrka. Inte minst hade Taiwan under Chiang Kai-shek utvecklat en blomstrande kapitalistisk ekonomi. Skulle Kina döma sig självt till evig fattigdom, medan Taiwan på andra sidan ett smalt sund gick mot välstånd och rikedom? Det valet hade varit möjligt. Kim Il Sung i Kinas bundsförvant Nordkorea var nöjd med en sådan politik. Men inte Deng. Deng slog istället in på den kapitalistiska vägen. Det betydde att ge det privata initiativet och det privata ägandet spelrum. Det betydde en helomvändning genom att Kina öppnades mot världsmarknaden. "Inget land

i världen, oavsett politiskt system, har någonsin kunnat moderniseras under den stängda dörrrens politik", framhöll Deng. Det innebar en helomvändning i förhållande till Stalins, Maos eller för den delen Kim Il Sungs utvecklingsstrategi. Deng öppnade dörren för kapitalismen.

En förutsättning för detta hade Mao paradoxalt nog tillhandahållit. Under sina sista år vid makten hade Mao lagt om Kinas diplomatiska kurs lika radikalt som Deng senare skulle komma att lägga om den ekonomiska. Det var när Mao genom Nixon och Kissinger slöt ett avtal, informellt en sorts allians, med USA. För Mao hade detta endast en geopolitisk innebörd. Men det öppnade vägen till en ny roll för Kina också i den kapitalistiska världsekonomin. "Tigerekonomierna" Taiwan, Sydkorea, Indonesien, Hongkong och Singapore hade utvecklats i samförstånd med USA och Storbritannien (Hongkong till och med som brittisk koloni). Nu kom Kina att följa efter. Kanske kan man säga att Chiang Kai-sheks modell följdes – enpartidiktatur tillsammans med marknadsekonomi. Kinas förmaoistiske diktator blev med ens en bättre modell än Mao.

Eller kanske bör man ge Deng äran av att ha uppfunnit en alldeles ny samhällsmodell – kommunism med ett kapitalistiskt ansikte? Lenin hade experimenterat med något liknande under några år på 1920-talet, men hans Nya ekonomiska politik var bara en nödtvungen reträtt. Genom Dengs Kina blev "den socialistiska marknadsekonomin" ett samhällssystem.

Efter den röde kontrarevolutionären Deng Xiaoping följde den röde kontrarevolutionären Michail Gorbatsjov. När Gorbatsjov vid 1980-talets mitt tog över den högsta ledningen i Sovjetunionen, be-

fann sig landet i en problematisk situation. Å ena sidan fanns den nyvaknade kapitalismen i Ronald Reagans USA och Margaret Thatchers Storbritannien. Reagan var dessutom inställd på att ta sig förbi Sovjetunionen i kapprustningen, utveckla nya vapensystem och på alla sätt utmana den sackande sovjetiska ekonomin. Till råga på eländet fanns på andra sidan ett likaledes nymornat Kina som i förbund med USA utvecklade en ojämförligt expansiv kapitalistisk ekonomi. I Sovjetunionen självt härskade å andra sidan sedan länge stagnation, ekonomiskt och ideologiskt. Under åldrande och döende ledare tycktes landet sakna varje form av vital kraft. Gorbatsjov, den unge dynamiske företrädaren för en ny generation Sovjetledare, beslöt sig för att göra något åt saken. På det gamla sättet kunde man inte leva.

Som så ofta händer, var det operationen lika mycket som sjukdomen som dödade patienten. Deng hade reformerat ekonomin men behållit greppet om statsmakten. Gorbatsjov försökte börja i andra ändan. Hans "glasnost", (öppenhet) och "perestrojka" (förändringsarbete) släppte kritiken mot kommunistpartiet loss och underminerade den administrativa apparaten. När imperiet i Östeuropa uppgavs utan ett skott ("murens fall") var det snart dags för Sovjetunionen självt. Hela den gamla strukturen brakade samman inom loppet av ett par år.

Resten känner vi. Ryssland har lyckats avskaffa kommunismen utan att riktigt införa demokratin. Ryssarna har (för att tillämpa Dean Achesons ord om britterna) förlorat ett imperium men ännu inte funnit en roll.

Kommunismen var en dröm för många och en mardröm för ännu fler. Som så ofta med drömmar är den svår att komma ihåg och rekonstruera efter uppvaknandet. Kommunismen är en förlorad värld som få sörjer. I motsats till fascismen och nazismen gick den under utan yttre åverkan, som om den föll sönder av sin egen tyngd. En gång utövade den en mäktig lockelse på Västeuropas intellektuella och konstnärliga elit. "Jag lämnar hoppets land för att återvända till våra västliga länder av förtvivlan", sade George Bernard Shaw när han efter en resa 1931 lämnade Sovjetunionen, ett land som då stod på gränsen till svält och massaker utan tidigare historiskt motstycke. I Furets och andra historikers spår har det vuxit fram en stor och värdefull forskning, baserad på alltmer omfattande arkiv och dokumentpublikationer, om en utopi och ett samhällssystem som ingav mycket hopp men slutade i mera förtvivlan.

Svante Nordin

Akvarellskiss av William Turner.

Filosoferna misstror bilderna

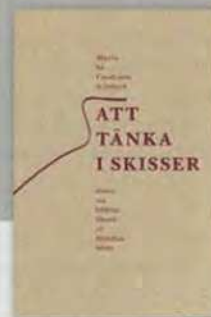
FILOSOFI

Ar 1875 arresterades den franske fotografen Édouard Isidore Buguet misstänkt för bedrägeri. Buguet hade gjort sig berömd i spiritistiska kretsar sedan han med fotografiet som medium slutligen bevisat existensen av en andlig verklighet. På bild efter bild hade Buguet lyckats fänga människor hemsökta av transparenta, spöklika varelser. Det ockulta tycktes inte längre stå i kontrast till den framväxande vetenskapligheten, utan rentav bekräftas av den exaktaste av blickar – kamerans.

Framgången fick ett snöpligt slut när Buguet i sin tur hemsöktes av ett gäng kriminalinspektörer som i hans studio fann alla tänkbara medel för att skapa manipulerade bilder. I den följande rättegången erkände Buguet sig skyldig på alla punkter och redogjorde tillmötesgående för dubbelexponeringens tekniska finesser. Besvikelsen bland hans anhängare kände inga gränser. En efter en trädde de upp i vittnesbåset och vägrade att stödja Buguets bekännelser. De hade ju sett bilderna med egna ögon.

Episoden säger oss något om de oerhörda förväntningar som knöts till den fotografiska bilden i dess tidiga dagar. Om bilden fram till denna tid på sin höjd ha-

ATT TÄNKA I SKISSER
ESSÄER OM BILDENS
FILOSOFI & FILOSOFINS
BILDER
MARCIA SÁ CAVALCANTE
SCHUBACK
Glänta produktion 2011

de varit en avbild, en produkt av konstnärens hand, erbjöd fotografiet exakthet. Svart på vitt, eller åtminstone svartvitt, förväntades fotografiet återge verkligheten med samma precision som det skrivna ordet.

Episoden påminner oss emellertid också om hur kortvarig fotografiets framgång blev. Åtminstone i dess roll som autentisk förmedlare av verklighetens faktiska tillstånd. Lika gammal som konsten att framställa ett foto är konsten att manipulera ett, och för varje framsteg i den ena >>

konsten har i regel ett framsteg i den andra följt. Inte märkligt därför om misstron mot den fotografiska bilden har befunnit sig i konstant tillväxt.

Varifrån kommer denna till synes obotliga misstro mot bilden? Och varför har vi desto lättare att sätta vår tilltro till begreppet, den väl formulerade filosofiska tanken? Frågorna ställs i den gedigna essäsamlingen *Att tänka i skisser. Essäer om bildens filosofi & filosofins bilder*, författad av den Brasilienfödda, men i Sverige verksamma, filosofen Marcia Sá Cavalcante Schuback.

Det enkla svaret är att såväl misstron mot bilden som tilltron till begreppet är lika gamla som vår civilisation själv. Vi hamnar med andra ord som så ofta hos de gamla grekerna. Filosofin föds rentav som ett slags begreppskonst, en strävan att höja sig över de enskilda tingen i deras konkretion och istället återge dem som idéer. Bilden däremot framstod för de antika filosoferna som hopplöst fjättrad vid det enskilda. Men samtidigt som bilden antydde en närhet till de avbildade tingen skapade den likväl ett avstånd. Oavsett dess förmåga att återge det avbildade ansåg antikens filosofer att bilden förvanskade verkligheten och skapade en illusorisk värld.

Sitt mest berömda uttryck får antikens nedvärdering av bilden i Platons kritik mot föreställande konstarter. Om redan fenomenvärlden var en avbild av idéernas värld, kunde de återgivna fenomenen i filosofens ögon knappast vara mer än avbilder. Kontrasten till begreppets förmåga att fånga det generella och essentiella kunde inte vara större.

Platons skepsis har hållit i sig genom historien. Den genljuder i skolastikens förkärlek för allmänbegrepp och får sig en ordentlig skjuts med 1600-talets rationalistiska filosofier som betonar tänkandets distans till det sinnligt givna. Kontrasten mellan abstraktion och fiktion befästes ytterligare med 1900-talets logiska empirism, som beteckningen till trots i hög grad bestod i en strävan att återföra den konkreta tillvarons brokighet på ett formaliserat logiskt språk.

I över två tusen år har det västerländska tänkandet varit präglad av denna motsättning mellan *logos* och *mythos*, mellan det rena begreppsliga tänkandet och den bildmässiga föreställningskraften. Att döma av flera trender i samtiden visar preferensen för den förra polen heller inga tecken på att avmattas. Jag tänker då inte bara på neoscientismens imponerande förmåga att reducera komplexa livsmönster till förförande enkla lagbundenheter; belysande är också de anmärkningsvärt snäva ideal (evidensbaserad, mätbarhet)

Marcia Sá Cavalcante Schuback.

som inom rådande forskningspolitik sätter standard för hur vi ser på och värderar mänsklig kunskap.

Frågan är bara om det begreppsliga tänkandet är så avskilt från bilden som vi gärna vill föreställa oss. Är inte tron på det rena rationella tänkandet i sig en imaginär föreställning, en "myt" som i den moderna historien stundom har haft förödande konsekvenser? Frågan har under de gångna hundra åren formulerats av så skilda tänkare som Nietzsche, Freud, Husserl, Heidegger och Foucault – gestalter som samtliga figurerar i de tio essäerna. Med både djupsinnighet och skärpa har dessa författare på olika sätt lyft fram det problematiska med ett tänkande som inte ser sina egna dolda förutsättningar.

En av de stora förtjänsterna med Cavalcante Schubacks essäer är att hon klargör att dessa gestalter ingalunda var de första att formulera denna "misstankens hermeneutik" – varmed den ledsamma polariseringen mellan "modernt" och "postmodernt" genast undergrävs. Det är hos ingen mindre än Immanuel Kant, upplysningens kanske viktigaste filosof, som Cavalcante Schuback finner det första tvivlet på idén om det rena begreppsliga tänkandet. Ty bestod inte Kants kopernikanska vändning just i insikten att det abstraherande filosofiska tänkandet i själva verket förutsätter en transcendental "bild", en sche-

matisk struktur i medvetandet som är den fond mot vilken vi alls kan göra oss ett begrepp om verkligheten?

Kant är emellertid inte bara banbrytande genom att han visar på fiktionens betydelse för det filosofiska tänkandet. I sitt intresse för estetiska erfarenheter vänder han även blicken mot det oföreställbara och visar att det finns dimensioner som gäcker den begreppsliga representationen. I mötet med det sublima stöter människan helt enkelt emot gränsen för sin egen konceptuella förmåga.

Kants estetiska filosofi gav avgörande impulser åt den tidiga romantiken. Inte minst hos Schelling förvaltas insikten att konsten förmår gestalta dimensioner som inte ryms inom det filosofiska begreppets ramar. Med romantiken inträder sålunda en definitiv vändning i filosofins nedärvda förakt för bilden. Samtidigt sker hos romantikens tänkare även en vidgning av det filosofiska begreppet i form av ett erkännande av dess närhet till den bildmässiga föreställningsförmågan.

I en rad essäer belyser Cavalcante Schuback hur denna utveckling pekar fram emot 1900-talets upptäckt av filosofins hermeneutiska och fenomenologiska dimensioner. I Husserls appell att vända åter "mot sakerna själva" genljuder romantikens strävan att ge rymd åt det som den traditionella filosofin lämnat otänkt – vilket visar sig vara livet i dess konkreta och omedelbara form. Intressant nog sammanfaller denna vändning mot det konkreta i filosofin med vändningen mot det "abstrakta" inom bildkonsten. Till synes paradoxalt, att döma av termerna, handlar det om två mycket likartade utvecklingar. Såväl fenomenologin som abstraktionismen söker sig bort från den klassiska, representerande framställningen mot ett tänkande och en konst som förmår fånga livet i dess rörelse, förgänglighet och formlöshet.

Det är ett sådant tänkande som Cavalcante Schuback i sin förtätade filosofiska prosa beskriver som *skissartat* – ett tänkande som söker fånga livet på flykt; som rör sig mot tankebilder som i samma ögonblick som de har fångats av pennan obevekligen drar sig undan. Att det tänkande jaget bakom den skissande pennan blir ett annat än det rena rationella *Cogito* som Descartes alstrade fram i modernitetens gryning är knappast ämnat att förvåna. Fram träder istället ett bräckligare jag, utkastat som "ett tecken utan någon bestämd mening i världens gåtfulla skeende". Kanske inte helt fjärran Buguets hem-sökta människor. Med den väsentliga skillnaden att det otänkta och osynliga aldrig kommer att kunna fångas på bild.

Jayne Svenungsson

Tyska flaggor på Rue de Rivoli, 1940, men kulturlivet fortsatte som vanligt.

FOTO: PIERRE JAHAN/ROGER-VIOLETT/GETTY IMAGES

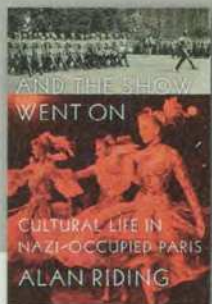
Kulturens kollaboratörer

HISTORIA

Alla har sett bilderna från september 1940 när tyska soldater marscherar i snörräta led genom Triumfbågen i Paris. Men redan den 23 juni, bara nio dagar efter den franska huvudstadens fall, kom Hitler på besök; även detta en välregisserad tillställning. Hans medvetenhet om värdet av det erövrade kulturella kapitalet röjs av följande önskan: "Jag vill vara omgiven av konstnärer." Och på de officiella bilderna från besöket flankeras han mycket riktigt av Albert Speer och skulptören Arno Breker. Den senare fick efter kriget betala böter för medlöperi och fick 90 procent av sina offentliga verk förstörda, men levde ändå till 1991 och hann se ett eget museum invigas. Andra fick, som bekant, betala ett betydligt högre pris. Efter befrielsen drogs 124 613 fransmän inför rätta för samarbete med tyskarna, sammanlagt 767 dödsdomar verkställdes. För-

AND THE SHOW WENT ON CULTURAL LIFE IN NAZI-OCCUPIED PARIS

ALAN RIDING
Duckworth 2011

re än andra att svära sig fria, eftersom deras ställningstaganden fanns i svart på vitt. Frankrike skulle "renas" – retoriken måste ha klingat egendomligt bekant åtminstone i några öron. Begrepp som fanan, foster-

landet och nationen användes lika flitigt på bägge sidor. Ännu fulare var återkommande insinuationer om ett samband mellan homosexualitet och kollaboration, där författare som Montherlant, Cocteau, Jouhandeau och Brasillach togs som exempel.

Den siste författare som avrättades för sitt samarbete med ockupationsmakten var just Robert Brasillach, den 6 februari 1945. Rättegången varade bara sex timmar. Brasillach var beredd till vad som helst för att få publik, konstaterade allmänna åklagaren, som inte kan ha träffat alltför många författare. Denna fåfånga anfördes under pläderingen som särskilt graverande, däremot nämndes inte ens hans antisemitism. Överhuvudtaget dömdes ingen för antisemitism, utan för "fraternisering" med fienden. Var det alltid så lätt att låta bli? Och hur lätt var det att i efterhand veta vem som var vem? "Jag kan inte minnas något enda fall där en fransk intellektuell avböjde en inbjudan till sådana >>

fattare och journalister hade kanske svårare

mottagningar på den tyska ambassaden i Paris", sa Otto Abetz, Nazi-Tysklands ambassadör, i förhör efter kriget.

Vi har aldrig varit så fria som under ockupationen, sa Sartre i ett ofta citerat uttalande. Han hävdade också att det bara fanns två möjligheter: motstånd eller samarbete.

Det är segrarna som skriver historien. Sartre tillhörde i det här fallet segrarna, även om han i likhet med många andra anslöt sig till motståndsrörelsen först när det började bli tydligt att det var den segrande sidan. Men om det är något som Alan Ridings väldokumenterade bok *And the Show Went On* ställer utom allt tvivel, så är det att en ockupation egentligen inte har några segrare. Bara överlevare. Riding, som bland annat har varit chef för *New York Times* Pariskontor, skildrar ett stycke kulturhistoria utan att någonsin falla till föga för frestelsen att vare sig vit- eller svartmåla. *And the Show Went On* är rik på fakta och fattig på moraliska domar.

Om boken kan sägas hårbärgera en tes, så formuleras den redan i titeln: föreställningen fortsatte. Svårare än så är det inte: författarna och journalisterna fortsatte skriva, konstnärerna fortsatte måla, skådespelarna och dansörerna och filmregissörerna spelade och dansade och regisserade så gott de kunde.

Man utövade sina yrken, helt enkelt. Även om det innebar självcensur: franska förlag rensade självmant listor på judiska och andra misshagliga författarnamn. Dessa yrken medgav ibland verklighetsflykt – 102 nattklubbar höll öppet i Paris under ockupationen – för både ockupationsmakt och ockuperade, ibland en påminnelse om samma verklighet: Riding ger exempel på hur protester smögs in i kupletter i form av slanguttryck som censurans språkkunskaper inte klarade av. Att upprätta bilden av nöjets och kulturens huvudstad tycks ha varit lika viktigt för både ockupanter som ockuperade. Goebbels ville enbart ha underhållning som gjorde de besegrade lydiga och lättstyrda: "Jag har gett mycket klara order att fransmännen bara får göra filmer som är tomma, lätta och helst kitsch."

Ändå tillkom ett par filmiska mästerverk under ockupationen, med tillstånd av den tyska censuren: *Nattens gäster* och *Paradisets barn* av Carné och *Korpen* av Clouzot. Och Robert Bresson, en av efterkrigstidens stora franska regissörer, gjorde sina första filmer. Särskilt *Nattens gäster* tolkades som en motståndsfilm, mycket tack vare slutscenen, där det förstenade älskande paret hjärtan ännu slår.

Ockupationen handlade också om den

befintliga konstens öde. Göring och Hitler var stora konstsamlare bägge, och andra världskriget är också den sorgliga historien om dessa konsttjuvars kapplöpning (lysande skildrad i Lynn H. Nicholas *The Rape of Europa*). 2 242 ton böcker brändes i Paris. 21 903 konstföremål "beslagtogs" av tyskarna. Kuratorn Rose Valland stannade på Jeu de Paume och såg tyskarna bränna nära sex hundra "degenererade" målningar av konstnärer som Picasso, Miró, Léger, Ernst med flera.

Den oansenliga Valland trotsade tyskarna och smugglade med fara för sitt liv ut långa listor på all konst som rövades. Hon kunde till exempel meddela att "75 flaskor champagne, 21 flaskor konjak, 16 flamländska och holländska målningar lämnade Jeu de Paume på begäran av herr Göring för att fira hans födelsedag". På så sätt kunde man hindra att oskattbara konstskatter bombades sönder och samman av de allierade.

Valland är inte den enda oväntade hjälten: den amerikanske tjänstemannen Varian Fry räddade närmare 2 000 människor ut ur Frankrike.

Förläggaren och kritikern Jean Paulhan arbetade sida vid sida med kollaboratörer för att kunna hålla Gallimard och NRF öppet, men hårbärgerade i sitt eget hem en tryckpress där en av ockupationens 1 015 underjordiska tidskrifter trycktes. Nattklubbstjärnan Josephine Baker anställde en underrättelseofficer från det fria Frankrike som sekreterare och smugglade med sig uppgifter om tyska trupperörelser med osynlig skrift på sina notblad.

Men oftare var det fråga om små kompromisser, som när Camus gick med på att stryka alla referenser till den judiske Kafka för att få ge ut *Myten om Sisypfos*.

And the Show Went On påminner om något som vi gärna glömmor: all konstnärlig verksamhet som innefattar andra människor kräver ett mått av kohandel. Alltid är man beroende av någons godkännande, alltid är det någon mäktig instans som måste övertygas om att ens visioner passar in i dess agenda, att ens uppsättning av Shakespeare eller Aischylos kommer att generera plus i just den religiösa, finansiella eller konspolitiska kolumn som gäller för dagen.

Fritt är inget kulturliv, någonstans, åtminstone inte om det vill bli försörjt. Fri är människan först i sin förtvivlan, eller som den judiske dramatikern Tristan Bernard så elegant formulerade det till sin fru när de till slut arresterades och fördes till uppsamlingslägret Drancy: "Kära vän, vi får det bara bättre. Igår levde vi i ångest; nu kan vi börja hoppas."

Kristoffer Leandoer

ARKEOLOGI

Arkeologi – vetenskap på frammarsch

Förmodern globalitet har mycket emot sig. Redan titeln är räligh – "globalitet" är ett konstigt begrepp som språket kunde vara utan. Dessutom är det en antologi. Antologier består tyvärr ofta av ett antal pliktskyldiga och dåligt sammanlänkade bidrag. På 10–15 sidor varken hinner eller behöver författarna gå tillräckligt djupt för att bli intressanta. Men Anders Andréns antologi från Riksbankens Jubileumsfond hör till de läsvärda undantagen. Jag tror att arkeologin är den humanistiska vetenskap där det har hänt mest på senare tid.

Mycket bygger på kulturminneslagen, som skyddar fornminnena. Det är en av de viktigaste lagarna vi har. Så fort som någon bygger eller gräver tränger skoporna in i historien. Byggherren är skyldig att betala vad det kostar att undersöka fornminnet. Länsstyrelsen bestämmer vad som ska göras och vem som ska göra det. Alla nya motorvägar och bansträckningar har gett arkeologerna mycket att göra.

Samtidigt har metoderna utvecklats. Bilden av forskarna som finkammar kubikmeter för kubikmeter med uttjänta tandborstar är föråldrad. Runt Öresundsbrons fäste har arkeologerna banat av stora ytor med grävsopor och kan berätta hur husen samlades och vad som hände runtomkring dem. Ibland kan gamla fornlämningar ge nya svar, i takt med att tekniken utvecklas. Tidigare utgrävningar har vidgats, små gropus har blivit rejäla långhus. Naturvetenskapen har kommit humanisterna till hjälp. Pollenundersökningarna är ett exempel, dna ett annat. Dagens arkeologer kan undersöka hur stenålderns skrapor använts och berätta hur vardagslivet fungerade.

De nya utgrävningarna är det roligaste som har hänt Sveriges historia på länge. När jag rotar i Skånes historia sväljer det tilltänkta första bandet mer och mer. Hur lång tid tog det för kolonistörerna att nå Örskellunga, varför finns det metallspår redan på stenåldersskrapor vid Hunneberget? Paleoarkeologerna gör pollenprov som berättar hur landskapet har skiftat genom århundradena, när männis-

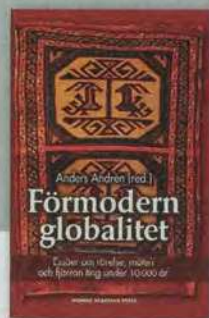

Historievetenskapens pionjärer.

FOTO: JOHAN BAWMAN/STYNSKAN/SCANPIX

FÖRMODERN GLOBALITET ESSÄER OM RÖRELSE, MÖTEN OCH FJÄRRAN TING UNDER 10 000 ÅR

ANDERS ANDRÉN (RED.)
Nordic Academic Press 2011

glasbägare från
de första år-
hundradena av

vår tideräkning som hittades i Gullhögen i
Husby-Långhundra i Uppland.

Översvämningen av Doggerland är inte den enda naturkatastrof som nämns i boken. Glasbägaren i Uppland var inte det enda märkvärdiga föremålet i järnålderns gravar, men utbytet fick ett brått slut. "I mitten på 530-talet inträffade en vulkanisk eller kosmisk katastrof, troligen ett vulkanutbrott av aldrig senare skådat slag, som gjorde att solen och månen försvann bakom ett disigt töcken", skriver Torun Zachrisson. "På dessa händelser följde den första kända pandemin i historien, den justinianska böldpesten, som drabbade kontinenten. Sädessfälten stod oskördade på olika håll och det var tyst, uppger ögonvittnen. Nätverken som tidigare bundit samman Skandinavien med Medelhavsområdet genom Öst- och Centraleuropa rasade samman." Gravskicket i Mellansverige förändrades, romerskt påverkade gravstenar slogs sönder.

Anders Andrén skriver om de unga män som band samman kulturerna. Krigare norrifrån sökte sig in i de romerska hjälptrupperna redan vid vår tideräknings början. Så småningom tjänstgjorde nordbor i de bysantinska trupperna, men det finns också spår av att främmande krigare har verkat i Skandinavien. I Birka finns det spår av bågskyttar från steppen, i Danmark kan främmande krigare ha medverkat vid riksbildningen.

Antologin avslutas med Mats Roslunds och Mohammad Fazlhashemis bidrag om de tidiga förbindelserna mellan Norden och islam. Även det är intressant; men jag saknar en återknytning till Sture Bolins forskning kring myntskatterna som indikatorer på handelsströmmarna mellan öst och väst. Bolins undersökningar var på sin tid ett av de mest nyskapande svenska bidragen till den internationella historieforskningen; det är synd att de hamnat så i skymundan.

Gunnar Wetterberg

kan har släppt loss kreatur, odlat säd – men också dragit sig tillbaka, när pesten slog ut gårdar och byar.

Förmodern globalitet samlar sina författare kring en av de viktigaste frågorna. Hur nära sin omvärld levde det norröna landet? Den första delen av svaret skakar om läsaren: det beror på hur omvärlden har sett ut. Kartan har förändrats flera gånger redan under den korta tid som Skandinaviska halvön senast varit beboelig.

Den mest spännande berättelsen handlar om Doggerland. Björn Nilsson skriver om halvön som för 10 000 år sedan bildade en landbrygga till de brittiska öarna. Först för 8 600 år sedan bildades Engelska kanalen.

Ungefär samtidigt började klimatet försämrats. Efter några hundra år brast en nordamerikansk issjö och rann ut i Atlanten. För 8 000 år sedan steg vattnet på några korta år drygt en halvmeter och stora delar av Doggerland översvämmades. Hundra år senare satte ett jordskred utanför norska kusten igång en väldig flodvåg, 5-10 meter hög, som dränkte resten. Tusentals människor omkom, ännu fler fick sina boplatser fördärvade, musselbankarna som har stått för mycket av födan sköljdes över av sand.

Nilssons utgångspunkt är några 7 500 år gamla mjårdar, som hittades i grävningarna runt Malmö centralstation. Mjårdarna är de äldsta i världen i sitt slag, men det är inte huvudsaken i uppsatsen. Nilsson resonerar istället om nomaderna som levde längs stränderna kring det som hade varit Doggerland, om mjårdarna som ett sätt att fånga fisk utan att själv vara på plats. Det är fascinerande att fundera över hur människorna stärkte greppet om sina livsvillkor, och hur insikterna kan ha systematiserats och vandrat efter ödeläggelsen.

Vid den här tiden var jordbruket på väg norrut genom Europa. Sädesslagen och tamdjuren spreds från Anatolien till sydöstra Europa, vidare från Donauområdet genom Ungern och Slovakien mot Frankrike och Ukraina. Elisabeth Rudbeck beskriver hur kulturen gjorde halt i norra Tyskland under några århundraden, innan jägarna och fiskarna i södra Skandinavien mötte jordbrukarna söder om Östersjön och de första bondekulturerna etablerade sig.

Hans Bolin visar kartor över hur ristingar av älgar har hittats från Norges västkust bort mot Kamtjatka, Fredrik Svanberg om bronsålderstempel, Dominic Ingelmark om skärvorna av en romersk

Jag undrar om EU-juntan som tagit makten i Grekland kommer att utsättas för en turistbojkott, liknande den som riktades mot Papadopoulos junta under dess korta tid vid makten. Det är väl för mycket att hoppas på i en tid fylld av medlöpande euromaner.

Men tanken på bojkott är ändå värd att underblåsa. Inte bara mot Grekland, utan även mot Italiens tekonokratjunta, ledd av en tidigare EU-kommissionär. Och även om spanjorerna just hållit val och fortfarande visar viss entusiasm för maktskiftet, är det inte uteslutet att även deras land inom kort kollapsar och tvingas bli ett dekretstyrt EU-protektorat, värt att bojkotta.

Kvar finns då endast Frankrike bland Europas stora turistländer i söder, men där inger det kommande presidentvalet i slutet av april visst hopp. Nationella frontens Marine Le Pen är måhända inte en självklar favorit, men man ska aldrig säga aldrig. Skulle Le Pen ta hem segern, kunde det utgöra en utmärkt grund för att elda på en turistbojkott även mot den franska republiken.

Det är måhända önsketänkande, men man måste kosta på sig att drömma då och då. Kan vi bara hetsa fram en bred bojkott, skulle vi bli de första människorna på åtminstone ett halvsekel som får möjlighet att skåda Parthenon, Velázquez *Hovdamerna* på Pradomuseet, Uffizierna och katedralen i Chartres, utan en illa klädd pöbel som skymmer sikten. Om bojkotten hålls vid liv tillräckligt länge är det tänkbart att hela den vedervärdiga infrastruktur som byggts upp kring turismen – små färgglada eltåg, plastsouvenirer och oätlig snabbmat – kollapsar. Fram skulle ett pånyttfött, verkligt och pittoreskt Europa i all sin mångfald åter framträda.

Medge att det låter lockande. Plantera bojkottiden bland bekanta med överdrivet politiskt libido redan i dag.

MERYL STREEPS TOLKNING av Margaret Thatcher i filmen *Järnlady* har lett till en spännande diskussion om huruvida baronessan Thatcher är människa eller inte. Det är en förädling av den gamla feministiska diskussionen, som handlade om huruvida hon verkligen var kvinna.

På av de inblandade i diskussionen är antagligen medvetna om att de, genom att först förklara att baronessan inte är kvinna och därefter att hon inte är människa, lätt framstår som en omvänd version av kyrkomötet i Måcon år 585. Detta möte påstås ha fastslagit att kvinnor inte har själar, det vill säga att de inte var människor, just därför att de var kvinnor.

Jag antar att många skulle betrakta den omvända ordningen som ett framsteg.

Jag är inte lika säker. Som alla med ett rudiment

avbildning vet förde kyrkomötet i Måcon aldrig någon diskussion av det slaget. Det är en ren vandringssågen. Men debatten om baronessan Thatchers eventuella mänsklighet 1 427 år senare är bevisligen en realitet. Jag försöker hålla ett öppet sinne, men en möjlig slutsats är ändå att en genomsnittlig debattör år 2012 är dummare än en genomsnittlig biskop år 585.

RÄDSLAN FÖR ATT IRAN SKA skaffa kärnvapen tycks mig befogad, men av andra skäl än de som vanligen uppges. I de gängse beskrivningarna finns en lätt rasistisk arrogans, där man kan ana att kärnvapenbestyckade iranier betraktas som olämpliga av samma skäl som det är olämpligt att sätta en rakkniv i handen på en schimpans. Jag håller inte alls med. I stort sett alla perser jag träffat har varit utsökt civiliserade och högt bildade. Hade jag ett kärnvapen skulle jag med glädje och tillförsikt sätta det i händerna på en behaglig perser.

Ett annat vanligt argument är att den nuvarande iranska ledningen utgörs av religiösa fanatiker.

Visst överreagerar Irans ledare då och då, som till exempel då de utfärdade dödsdomen mot Salman Rushdie. Hans böcker är tråkiga och inbilska, men min erfarenhet är att alltför hätsk litteraturkritik bara leder till ökad försäljning av det skräp man kriterar.

Med det sagt tycker jag mig ändå spåra ett drag av den gamla vanliga kulturradikala teofobin i synen på Iran. Många västerlänningar inser inte att det är de själva som är groteska i sin militanta sekularism och att den på intet sätt är mera fredlig än traditionella alternativ.

Min invändning rör istället president Mahmoud Ahmadinejad personligen. Det är märkligt att det nästan aldrig nämns offentligt att president Ahmadinejad är filosofie doktor i trafikplanering. Kanske är det alltför skrämmande att kontempera. Den moderna trafikmiljön, med sina omotiverade rondeller, sina lömskt dolda cykelbanor och sina fartgupp av gravhögstorlek, bevisar trots allt att trafikplanerare saknar hyfs, samvete och allt förnuft. Varför skulle president Ahmadinejad vara ett undantag? Att skaffa sig en doktorsgrad i ämnet tyder tvärtom på mycket en djupgående och ondskefull perversion.

Att stillatigande se på när en doktor i trafikplanering skaffar kärnvapen är att rusta Satan inför Harmagedon.

EKONOMIKLUBBEN

**är tillbaka – i det
ödesdigra året 2012**

**Sveriges främsta ekonomer samlas varje vecka
för att reda ut alla komplexa sammanhang**

**TORSDAGAR 21.30
SÖNDAGAR 22.00**

BOXER

AXESS TV

Posttidning B

Axess magasin
PressData AB
Box 610
832 23 Frösön

KUNGLIGA BIBLIOTEKET KB
UTLÄNDSK LITTERATUR, SVENSKA TIDSKRIFTER

BOX 5039 (HUMLEGÅRDEN)
10241 STOCKHOLM

101609
10240

LOKAL
AXE/2012/2

LIVE FOR GREATNESS

EVERY ROLEX IS MADE FOR GREATNESS. CREATED TO PAY HOMAGE TO THE FIRST ASCENT OF EVEREST IN 1953, THE EXPLORER CONTINUES TO MEET THE DEMANDS OF PROFESSIONAL EXPEDITIONS. ITS LATEST INTERPRETATION FEATURES A PARACHROM HAIRSPRING AND PARAFLEX SHOCK ABSORBERS, WHICH ENSURE EVEN MORE PRECISION AND RESISTANCE TO THE ELEMENTS, NO MATTER HOW EXTREME THE CONDITIONS. THE LATEST EXPLORER MODEL PRESENTED HERE FEATURES A 39 MM CASE.

THE EXPLORER

NYMANS UR 1851

STOCKHOLM: BIBLIOTEKSGATAN 1. TEL 08-545 061 60.

VÄSTERÅS: STORA GATAN 26. TEL 021-13 02 12.

WWW.NYMANSUR.COM

ROLEX